

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Навчально-науковий юридичний інститут

Збірник наукових статей

**Актуальні проблеми
вдосконалення чинного
законодавства України**

Випуск XLIV

з нагоди відзначення 25-річчя
навчально-наукового юридичного інституту

м. Івано-Франківськ, 2017

ББК 67.9 (4Укр)

А 43

Редакційна колегія: д.ю.н., проф. Васильєва В.А. (*головний редактор*); акад. НАПрНУ, д.ю.н., проф. Луць В.В.; акад. НАПрНУ, д.ю.н., проф. Костицький М.В.; акад. АНВШУ, д.ю.н., проф. Дзера О.В.; акад. АНВШУ, д.ю.н., проф. Фріс П.Л.; д.ю.н., проф. Галянтич М.К.; д.ю.н., проф. Кобецька Н.Р.; д.ю.н., проф. Стефанчук Р.О.; д.ю.н., проф. Коссак М.В.; д.ю.н., проф. Майданик А.Р.; д.ю.н., проф. Марцеляк О.В.; д.ю.н., доц. Вівчаренко О.А.; д.ю.н., доц. Коструба А.В.; д.ю.н., доц. Махінчук В.М.; к.ю.н., доц. Логвінова М.В.; к.ю.н., доц. Розвадовський В.І.; к.ю.н., доц. Присташ Л.Т.; к.ю.н., доц. Багай Н.О.; к.ю.н., доц. Козич І.В.; к.ю.н., доц. Яремак З.В.; к.ю.н., доц. Микитин Ю.І. (*відповідальний секретар*).

А43 Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України [текст] : *Збірник наукових статей*. Випуск 44. - Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2017 - 260 с.

У збірнику досліджуються актуальні проблеми державного будівництва, питання теорії та історії держави і права, правової реформи в Україні, екології, боротьби зі злочинністю. Вносяться та обґрунтовуються пропозиції щодо вдосконалення ряду інститутів цивільного та деяких інших галузей права.

Для науковців, викладачів, аспірантів, здобувачів, студентів, слухачів, курсантів юридичних інститутів та факультетів, юристів-практиків.

Actual problems in the field of the formation of the Ukrainian State, questions of theory and history of state and law, law reforms in Ukraine, ecology, struggle against criminality are researched in this issue. The propositions on the perfection of some institutions of civil and some other spheres of law are submitted and analyzed.

Good for scientists, professors, post-graduate students, students of law departments, practising lawyers.

Реєстраційне свідоцтво: серія КВ № 16834-5506ПР. Видається з 1996 року.
Адреса редколегії: 76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а. Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені В.Стефаника. Тел./факс (0342) 50-87-60.

ISSN 2218-1849

ББК 67.9 (4 Укр)

© Юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2017

**НАУКОВА ШКОЛА ПОЛІТИКИ В
СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
В НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ
ЮРИДИЧНОМУ ІНСТИТУТІ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

Кафедра кримінального права і процесу як структурний підрозділ створена у березні 1996 року рішенням Вченої ради Прикарпатського університету ім. Василя Стефаника, першим керівником якої став доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент НАПрНУ Віктор Климович Гришук (1996-1997 рр.). В подальшому кафедрю очолював доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України Віктор Давидович Басай (1997-2008 рр.). Відповідно до рішення Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника від 30 вересня 2008 року в результаті реорганізації кафедри кримінального права і процесу шляхом виокремлення спеціалізованих процесуальних дисциплін з кафедри кримінального права і процесу та передачі їх на новостворену кафедру судочинства створено кафедру кримінального права. З травня 2008 року і по сьогодні кафедру очолює доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки та техніки України, академік Академії наук вищої освіти України Павло Львович Фріс. Кафедра є структурним підрозділом університету та навчально-наукового юридичного інституту, що проводить навчально-виховну і методичну роботу з ряду споріднених навчальних дисциплін кримінально-правового циклу і здійснює наукову та науково-дослідну діяльність за певними напрямками, провідним з яких є політика Української держави у сфері боротьби зі злочинністю.

За безпосереднім науковим керівництвом професора Фріса П.Л. сформована наукова школа вивчення проблем боротьби зі злочинністю, захищено 13 кандидатських та 2 докторські дис-

ертації. Починаючи з 2014 року на базі кафедри кримінального права функціонує аспірантура за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право. Сьогодні на денній та заочній формах навчання в аспірантурі навчаються 10 аспірантів, що продовжують працювати над проблематикою наукової школи. Крім того, розпочаті докторські дослідження «Наслідки злочинності: теоретичні і прикладні аспекти» (І.Б.Медицький), «Кримінальна процесуальна політика Європейського Союзу» (Ю.І.Микитин), «Інформаційна функція кримінально правової політики» (І.В.Козич), «Оптимізація кримінально-виконавчої політики України: задачі, напрями та форми реалізації» (Ю.В.Кернякевич-Танасійчук), «Агресія: юридико-психологічна оцінка» (О.Ю. Петечел). В цілому науково-педагогічний склад кафедри є авторами понад 1000 наукових праць різного спрямування. Серед них варто визначити підручники, навчальні посібники, монографії серед яких: Фріс П.Л. «Нарис історії кримінально-правової політики України» (2005 р.); Фріс П.Л. «Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми» (2005 р.); Фріс П.Л. «Кримінальне право Польщі та України в контексті Європейського Союзу» (2008 р.); Фріс П.Л. «Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини» (2009 р.); Фріс П.Л. «Кримінальне право України. Загальна частина»: Підручник для студентів вищих навчальних закладів (2004); Фріс П.Л. «Кримінальне право України. Загальна частина». Видання 2-ге, доповнене та перероблене. Підручник (2008); Козич І.В. «Порівняльне кримінальне право». Навчально-методичний посібник; Медицький І.Б. «Вплив соціальних факторів на злочинність в період становлення Української держави» (2007 р.); Медицький І.Б. «Запобігання злочинності» (2008 р.); Медицький І.Б. (у співавторстві) «Проблеми протидії транснаціональній організованій злочинності» (2010); Медицький І.Б. (у співавторстві) «Застосування ОВС норм та інститутів кримінального та адміністративного законодавства під час проведення Євро-2012» (2011); Микитин Ю.І. «Медіація у кримінальних справах: деякі правові аспекти» (2006); Петечел О.Ю. «Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх

учасників досудового розслідування». (2011 р.); Загурський О.Б. «Судові дебати у кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми» (2005); Загурський О.Б. «Психологічні особливості судових дебатів» (2006); Круль С.М. (у співавторстві) «Судові та правоохоронні органи України» (2011).

Кращі випускники аспірантури постійно поповнюють кадровий потенціал кафедри. Так, І.В.Козич, І.Б.Медицький, Ю.І. Микитин, О.Ю. Петечел, С.М. Круль, С.В.Кадук, В.В. Шпіляревич, сьогодні працюють штатними викладачами кафедри, утворюючи її основу. Доцент Медицький І.Б. за цикл праць у сфері кримінології (2009 р.) нагороджений Дипломом Президії Національної академії наук України у номінації «Для молодих вчених». Науковці кафедри неодноразово нагороджені почесними грамотами та подяками Івано-Франківської обласної державної адміністрації та Івано-Франківського міського голови.

З метою поліпшення ефективності навчально-виховної та наукової роботи кафедра активно підтримує ділові та дружні відносини з Національною Академією Правових Наук України, Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Інститутом вивчення проблем злочинності НАПрНУ, провідними українськими вищими навчальними закладами, в тому числі й відомчими, а також спорідненими кафедрами цих навчальних закладів, іншими науковими школами (харківською, київською, одеською, львівською та ін.). Науковці кафедри постійно виступають рецензентами наукових видань, опонентами при захисті дисертацій на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата юридичних наук.

Кафедра кримінального права здійснює активне міжнародне співробітництво із закордонними науковими, державними і недержавними інституціями.

Починаючи з 2014 року щорічно в рамках співпраці з ОБСЄ кафедра проводить щорічні конференції з питань політики в сфері боротьби зі злочинністю, участь в якій приймають провідні науковці в галузі кримінального права та кримінології з усієї України.

З 2008 року на кафедрі виконується грантовий проект за підтримки Швейцарського бюро розвитку і співробітництва (м.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Берн). Проект передбачає розробку та експериментальне впровадження трирівневої моделі попередження злочинності серед неповнолітніх у м. Івано-Франківську на основі відновного підходу до вирішення кримінально-правового конфлікту. З метою забезпечення реалізації проекту та на його виконання видано розпорядження міського голови від 27 червня 2008 року про його підтримку в м. Івано-Франківську. В результаті цього вперше в Україні елементи відновного підходу у формуванні політики по боротьбі зі злочинністю було відображено у Регіональній цільовій програмі профілактики злочинності на 2011-2015 роки, що затверджена Івано-Франківською обласною радою 24 березня 2011 року.

В рамках співпраці з Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності імені академіка В.В.Сташиса Національної академії правових наук України на базі кафедри кримінального права в жовтня 2013 року створена навчально-наукова лабораторія з дослідження проблем політики в сфері боротьби зі злочинністю. В межах роботи лабораторії проведуться фундаментальні та прикладні досліджень з актуальних питань вдосконалення механізму правового регулювання політики в сфері боротьби зі злочинністю, адаптації та уніфікації внутрішнього законодавства України відповідно до принципів та норм Європейського співтовариства та міжнародного права.

Крім того, розвиваючи міжнародне співробітництво кафедри, доцент кафедри кримінального права Ю.І.Микитин проходив стажування у Польському центрі медіації (м. Варшава, 2006 р.); у межах грантової роботи у сфері відновного правосуддя в червні 2008 року – у Центрах медіації міст Женеві і Цюрих (Швейцарія); став переможцем програми «Відкритий світ» Конгресу США за напрямом «Верховенство права»; у жовтні 2009 року пройшов навчальне стажування у США.

Науково-дослідна робота студентів здійснюється шляхом їх участі у виконанні наукових досліджень під керівництвом викладачів відповідно до тематики науково-дослідної роботи кафедри. На кафедрі діє студентський науковий гурток з актуальних проблем кримінального права (керівник – доцент І.В.Козич) та

науковий гурток з кримінології та юридичної психології (керівник – доцент О.Ю.Петечел). За результатами наукової роботи під керівництвом проф. Фріса П.Л. та доц. Козича І.В. в 2017 році студенти Юридичного інституту здобули призові місця II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади з кримінального права (друге загальнокомандне місце та троє студентів були другими в індивідуальному турі). Крім того, за результатами наукових досліджень студентів-магістрів кафедри було підготовлено проекти законодавчих актів, які направлено для розгляду до Верховної Ради України. В своїй роботі викладачі кафедри використовують іновативні методи вивчення навчальних дисциплін, в тому числі доц. Козичем І.В. викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право України. Загальна частина» проводиться англійською мовою.

У рамках міжнародної співпраці кафедрою організуються виступи відомих вчених зарубіжних країн перед викладачами та студентами Юридичного інституту. Так, у вересні 2011 року доктор габілітований, професор кримінального права Краківської академії імені Анджея Фрича Моджевського Ян Відацкі прочитав лекції для студентів Юридичного інституту з проблем сучасної оцінки злочинності та перспектив боротьби з нею. У жовтні 2011 року з лекціями перед студентами Юридичного інституту виступав професор кримінології Крістоф Хуг (м. Цюріх, Швейцарія).

Кафедра є активним учасником законотворчого процесу. Науковцями кафедри в рамках їх досліджень постійно готуються пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства. Крім того, проф. Фріс П.Л. та доц. Медицький І.Б. приймали участь в розробці проекту рішення Івано-Франківської міської ради «Комплексна програма профілактики злочинності в місті до 2020 року».

Професорсько-викладацький склад є активним учасником Всеукраїнської громадської організації «Асоціація кримінального права» та систематично приймає участь у всіх заходах, що нею організуються.

В цілому колектив кафедри кримінального права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» активно пра-

цює та розвиває науку кримінального права та політику в сфері боротьби зі злочинністю, результати його діяльності є вагомими та належно оцінені науковим товариством, а наукові здобутки викладацького складу знайшли своє гідне місце в кримінально-правовій науці України.

Валентина Васильєва

*директор навчально-наукового юридичного інституту,
завідувач кафедри цивільного права
доктор юридичних наук, професор*

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Фіс П.Л.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

УДК 343.2.01

Здобуття незалежності Україною у 1991 році породило у більшості громадян почуття швидкої розбудови країни на стандартах західних демократій. При цьому абсолютно не враховувалось, що правова система країни була побудована на інших принципах ніж в демократичних країнах, не враховувалась викривлена багаторічним пануванням комуністичної ідеології правосвідомість населення, не враховувався величезний обсяг законодавчих робіт, необхідних для приведення усєї законодавчої бази до демократичних стандартів. Не враховувалось і багато чого іншого. І тому абсолютно закономірним стало і створення в Україні в перші роки незалежності значної кількості юридичних ВИШів, оскільки країна потребувала якісно нових, освічених юридичних кадрів, які спроможні з новітніх позицій оцінювати юридичний простір і працювати в нових правових реаліях. Одним з таких новітніх юридичних навчальних закладів став і наш юридичний факультет, який за роки свого існування перетворився в навчально-науковий Юридичний інститут.

У кожному новітньому навчальному закладі з часом сформувались наукові школи, які розробляють ті чи інші проблеми юридичної науки. Одним з таких напрямів у ННЮІ ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» стали дослідження політики у сфері боротьби зі злочинністю і, у тому числі, кримінально-правової політики.

Слід відверто зазначити, що на сьогодні ці дослідження (у сукупності з дослідженнями, що здійснюються в інших наукових і навчальних закладах), свідчать про критичний, без перебільшення, стан як самої цієї політики так і законодавства про кримінальну відповідальність у цілому. У першу чергу вбачається, що ба-

зисними для цієї ситуації є проблеми самої кримінально-правової політики України, яка повинна бути наріжним комнем кримінального законодавства.

Якщо говорити відверто, то взагалі реальної кримінально-правової політики в нашій країні сьогодні не існує. Є лише ілюзія її існування.

До такого сумного (а можливо навіть трагічного) висновку призводить стан вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність і науки кримінального права.

В першу чергу це є наслідком не визначення *ідеологічної основи* кримінального права. І тут виникає питання: яка ідеологія повинна бути покладена в його основу? Консервативна? Ліберальна? Чи, можливо ідеологія постмодерну, що притаманна світу в епоху глобалізації?

Звичайно, що на перший погляд перевагу слід віддати саме ліберальній ідеології, яка на чільне місце ставить охорону людини її прав та свобод, а вже на другому охорону інтересів держави та суспільства. До цього «закликає» бажання відірватись від ідеології комунізму, яка визначала основи радянської кримінально-правової політики і може бути охарактеризована відомою фразою «Раньше думай о Родине, а потом о себе!». Чи спромоглися ми це зробити? Нажаль, ні! Концептуально при розробці чинного КК була обрана ідеологія консерватизму з домінантою переваги охорони суспільного над індивідуальним. При усій декларований позитивності КК 2001 року він ідеологічно мало чим різнився від КК УРСР минулого століття. Ще у 2004 р., аналізуючи новий КК професор О.І. Колб вказував, що за наслідками проведеного аналізу новий КК на третину жорсткіший за свого попередника. Він був лише дещо трансформований з врахуванням нових соціально-економічних реалій буття. Подальший розвиток кримінального законодавства лише доводить цей висновок. Відомі показники змін до КК, яких станом на сьогодні налічує вже більше 730. Однак це все не кінець. У Верховні раді України зареєстровано більше 100 законопроектів згідно яких пропонується внести зміни та доповнити КК відносно ще 280 норм!!! Як можна це оцінити?! Звичайно, відповідні зміни були об'єктивно необхідними і ви-

значались обраним шляхом в напряму Європи. Деякі зміни були викликані необхідністю відповіді на формування в Україні кримінального суспільства. Але більшість змін була визначена саме сформованим кримінальним суспільством, яке робить усе, щоб захистити себе. Тому воно і поклало в основу кримінально-правової ідеології консерватизм і не просто консерватизм, а консерватизм з комуністичною окраскою який нехтує інтересами особи, сповідує принцип максимальної заборони!

При цьому не слід абсолютизувати і ліберальну ідеологію як єдино вірну (особливо в сучасній ситуації фактичної війни у якій перебуває Україна у зв'язку із агресією Росії). Однак лібералізм має дві сторони. Перша - ліберальне ставлення до суспільства і його членів. Друга - ставлення до злочинця. Що торкається другого аспекту, то слід одразу зауважити, що він у нас в наслідок відомих історичних причин, став чи не найважливішим. Десятиріччя сталінського терору та панування комуністичної номенклатури спотворили ідею кримінального покарання, перетворивши його в знаряддя репресії. На цьому ґрунті в суспільстві сформувалась, як основна, вимога захисту саме особи, що потрапляє в шестерні кримінальної юстиції та суду, захисту її від свавілля, знущань та беззаконня. У цій ситуації на другий план відійшли питання захисту інтересів потерпілого, і суспільства. Замість *боротьби зі злочинністю* увага стала приділятися *захисту суспільства від злочинності*, що не є тим самим. Саме тому активна боротьба зі злочинністю яка здійснюється з врахуванням прав та законних інтересів особи повинна визначати ідеологію кримінально-правової політики. Головне досягнути баланс в охороні інтересів держави, суспільства і особи. Тому вбачається, що ідеологічною основою сучасної ідеології кримінально-правової політики (і політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому), повинна стати неоконсервативна ідеологія, яка спроможна встановити відповідний баланс - здійснювати охорону прав та свобод кожного окремого індивіда через охорону прав та свобод більшості.

Визначаючи наявність кризових явищ в науці, слід зупинитись ще на двох моментах.

Перший, пов'язаний з недостатньою розробкою питань кримінально-правової політики, (а також політики у сфері боротьби

зі злочинністю у цілому), у вітчизняній кримінально-правовій науці. Зіставляючи рівень розробки проблеми у вітчизняній науці з рівнем її осмислення в інших країнах (у тому числі країнах колишнього СРСР), слід зазначити наше суттєве відставання. І це проявляється не тільки у кількісних показниках, а і в якісних. По цей день у нас слабо проаналізовані спеціальні питання кримінально-правової політики - її рівнева диференціація, по окремих напрямках її здійснення, по суб'єктах, учасниках та т. ін. Практично не розроблена її Особлива частина. Фактично праць з цього напрямку можна перерахувати на пальцях. Молоді науковці, здебільшого присвячують свої дисертаційні праці аналізу окремих статей КК і при цьому не аналізують кримінально-політичні аспекти проблеми. Мало і докторських дисертацій з таким аналізом. А без глибинної наукової розробки проблеми, створення її доктрини неможливим є створення *реальної* концепції кримінально-правової політики, розробка плану законодавчої роботи і перехід, у кінці кінців, від фактичної анархії у цьому питанні, до науково обґрунтованої планової діяльності.

При розробці законодавства про кримінальну відповідальність, авторами законопроектів нехтуються правила *моделювання*, внаслідок чого ці проекти не відповідають вимогам, а ні кримінально-правової охорони, а ні юридичній техніці.

Ще на початку 90-х років ХХ ст. науковцями були визначені фактори, які обумовлюють необхідність внесення змін до КК і які слід пам'ятати і детально аналізувати перед будь-яким внесенням, навіть, неістотних змін, не кажучи про кардинальні зміни до КК, пов'язаних із криміналізацію та декриміналізацію тих чи інших діянь.

До таких визначальних факторів, зокрема, належать: **1) основні (правостворюючі)** – 1.1. економічний, 1.2. демографічний, 1.3. географічний, 1.4. політико-правовий. 1.5. соціокультурний, 1.6 національний, 1.7 міжнаціональний та ін. **2) забезпечуючі (процесуальні)** – 2.1 організаційний, 2.2 інформаційний, 2.3 науковий, 2.4 програмуючий [2]. Відсутність аналізу та урахування цих факторів вкрай негативно впливає на ефективність Закону про кримінальну відповідальність та його якісні критерії взагалі.

Утім, при розробці новел КК аналіз вказаних факторів не проводиться, як не здійснюється їх вплив на видозміни суспільних відносин, які ними регулюються- не відстежується динаміка впливу новел на стан злочинності, коректність формулювання норм і здатність їх до застосування, суспільну довіру до КК, тощо.

Встановлення наявності факторів, що визначають потребу у здійсненні змін кримінального закону, об'єктивно приводить ініціатора таких змін до необхідності здійснення *моделювання кримінального закону*.

Одразу доцільно акцентувати, що питанням моделювання кримінального закону, як і питанням моделювання законів взагалі, в юридичній науці нашої країни не приділялось достатньої уваги. Можна говорити і більш відверто: не приділялось уваги взагалі. По суті воно є *terra incognita* для правників як у цілому, так і представників кримінально-правової науки, зокрема. Можливо таке положення справ і викликає достатньо низький рівень вітчизняного законодавства, коли прийняті «нові» закони через короткий час змінюються або навіть взагалі скасовуються або не діють. Це висуває на перший ряд питання необхідності первинного моделювання закону, в тому числі моделювання його ефективності.

Моделювання, як наукове поняття у соціології, являє собою відомий науці і практиці прийом дослідницької діяльності. Воно є методом наукового пізнання реальності, методом вирішення пізнавальних завдань. Як зазначає І. Т. Фролов «Моделювання означає матеріальне або уявне імітування реально існуючої (натуральної) системи шляхом спеціального конструювання аналогів (моделей), в яких відтворюються принципи організації і функціонування цієї системи» [1, с.39]. Моделювання являє собою «метод опосередкованого практичного або теоретичного оперування об'єктом, при якому досліджується безпосередньо не сам об'єкт, що цікавить нас, а використовується допоміжна штучна або природна система («квазіоб'єкт»), що знаходиться в певній об'єктивній відповідності з пізнаваним об'єктом, здатна заміщати його на певних етапах пізнання і що дає при її дослідженні кінець кінцем інформацію про самий модельований об'єкт» [2, с.42]. Та-

ким чином слід зазначити, що моделювання передбачає наявність (створення) відповідного об'єкту який має відповідні подібності до об'єкту, який повинен бути створений у кінцевому. Модель, по суті, являє собою дослідницький полігон на якому відпрацьовуються параметри об'єкту, що має бути створений у кінцевому.

«Модель, - зазначає В.О. Леванский, - є цілісна система уявлень про сутнісні ознаки і характеристики деякої іншої системи, що називається оригіналом; втілення в матеріальних конструкціях або інформаційних (графічних, статистичних, математичних і так далі) композиціях; виділена з довілля відповідно до цілей, завдань і можливостей дослідника; здатна дати нове знання про систему - оригіналу або довілля, внаслідок єдності законів, що діють в різних сферах реальності» [3, с.20].

Утім, моделювання фактично є методом управління процесами та явищами. Новий тлумачний словник української мови визначає цей метод як «Спрямовувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь» [4, с. 642]. Стосовно питання яке розглядається, моделювання являє собою встановлення основних напрямів кримінально-правової політики в контексті визначення основних цілей та засобів та пріоритетів та меж кримінально-правової охорони. Виходячи з цього, *моделювання у кримінальному правовій політиці може бути визначено як метод впливу кримінально-правової політики спрямований на процес розробки кримінального закону.*

Кінцевим завданням кримінально-правового моделювання повинно стати створення такого закону, який би найефективнішим чином вирішував завдання кримінально-правової охорони. При цьому повинен бути вирішений комплекс завдань пов'язаних із зовнішнім (на рівні законів, що належать до різних галузей системи права) і внутрішнім (на рівні норм кримінального закону) їх співвідношенням. Закони не повинні вступати між собою у відверту конкуренцію, що, на жаль, у наших реаліях зустрічається дуже часто. Вони повинні бути сформульовані таким чином, щоб виключати і неоднозначне, і надто розширене тлумачення. Повинна бути забезпечена бланкетність кримінально-правових норм. Має бути звуженою до мінімуму кількість оціночних понять, що визначаються на основі суб'єктивних підходів та т. ін.

Моделювання не може бути прерогативою кримінального права, як і будь-якого права взагалі. Ще у 2010 р. В. О. Туляков стверджував: «...кримінальне право повинне бути розглянуте як складна система, що знаходиться у постійному динамічному розвитку, взаємодії із суспільством, відтворюючись у процесі правореалізації. Неможливість виключно раціонально трактувати стабільності соціальних відносин та процесів обумовлює розгляд образу права як динамічної структури, що послідовно відтворює старі та формує нові правила поведінки» [5, с. 389].

Таким чином, динамізм і особливості кримінального права виключають його самоделювання. Моделювати кримінальне право може кримінально-правова політика, визначаючи ті, чи інші його траншейні напрями (вектори), які мають задовольняти інтересам суспільства та держави. Кримінальне право ж, як наповнення моделі, що її диктує кримінально-правова політика, є результатом моделювання останньої.

Так, наприклад, КК повинен відповідати наступним вимогам: бути невеликим за обсягом, жорстким, зрозумілим і конкретним. Це не виключний перелік вимог, але саме той, з яким погоджується переважна більшість фахівців у галузі науки кримінального права. Утім, лише кримінально-правова політика як спрямовуюча, може задати ту модель, яка буде наповнена необхідним і точним змістом – нормами КК, які оптимально і повно забезпечать ефективність і гуманність застосування кримінальної відповідальності.

Чи може бути вирішене питання моделювання КК без участі кримінально-правової політики? Відповідь на це питання, достатньо очевидна – ні. Але через тривалий час визнання значущості такої політики, така очевидність біла прихована за звичного для доктрини кримінального права певним нехтуванням значення саме кримінально-правової політики, перебуванням її ніби-то «за плечами» кримінального права.

Фактично, перша кримінально-політична спроба наукової розробки моделі кримінального закону, вперше була здійснена авторським колективом під керівництвом В. М. Кудрявцева та С. Г. Келіної і оприлюднена у монографії «Кримінальний закон:

досвід теоретичного моделювання» [6] у 1987 р. Звернемо увагу на те, що у назві прі термін «кримінально-правова політика» був відсутній, а акцент був зроблений саме на теоретичний досвід моделювання кримінально-правового закону.

«Модель» як синонім термінів «конструкція», «структура», безумовно, може широко використовуватися в матеріальному кримінальному праві, у т.ч. у його Загальній частині. Деякі «моделі» розроблені вже достатньо давно і перевірені часом. Так, моделі складу злочину, його стадій, співучасті у злочині, пом'якшуючих та обтяжуючих покарання обставин, підстав звільнення від кримінальної відповідальності, та й, навіть, модель норми права, яка складається із гіпотези, диспозиції та санкції використовується при конструюванні всіх, і, у тому числі, кримінально-правових норм. *Але саме моделювання закону про кримінальну відповідальність, або самого КК, є прерогативою виключно кримінально-правової політики, як стратегічного, векторного формувача закону про кримінальну відповідальність.*

Для кримінально-правової політики, яка розробляє перспективні напрями формування, реалізації кримінального закону, моделювання має важливе значення. Фактично можна стверджувати, що кримінально-правова політика «працює» саме на рівні відповідних моделей. Це і є її головна функція: виявляти, декларувати та впроваджувати найбільш придатні та ефективні моделі як усієї системи КК, так і окремих його розділів, норм, або – векторів впливу. Визначаючи моделювання, як діяльність що пов'язана із створенням відповідних абстрактних конструкцій у сфері кримінального права, слід визначитись із видами таких конструкцій.

Вбачається, що видами моделей які створюються в процесі розробки кримінально-правової політики, є наступні:

- модель концепції кримінально-правової політики України
- модель Кримінального кодексу України;
- модель окремого кримінального закону (який приймається в розвиток Кримінального кодексу);
- модель статті кримінального закону;
- модель кримінально-правової норми.

Це достатньо узагальнений підхід, який не враховує моделі, які можуть створюватись «в середині» окремих із зазначених.

Виходячи з того, що базовим рівнем кримінально-правової політики є доктринальний рівень, саме на ньому повинні бути розроблені доктринальні підходи до основних моделей види яких зазначені вище.

Процес практичного моделювання повинен розпочинатись при розробці загальної концепції кримінально-правової політики країни. Структура такої концепції повинна відбивати наступні її елементи (моделі):

- цілі, завдання, принципи кримінально-правової політики України;

- джерела кримінально-правової політики;

- суб'єкти і учасники кримінально-правової політики;

- методи кримінально-правової політики;

- основні напрями кримінально-правової політики;

- основи забезпечення реалізації кримінально-правової політики;

- критерії ефективності кримінально-правової політики:

• ефективність на рівні правозастосування;

• ефективність правовиконання;

• ефективність загального і спеціального запобігання вчиненню злочинів.

- підстави внесення змін до напрямів кримінально-правової політики;

- взаємозв'язок кримінально-правової політики з іншими складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю України;

- строки реалізації.

При розробки пропозицій щодо внесення змін та доповнень у чинний КК, з позицій кримінально-правової політики слід встановити доцільність таких змін.

Доцільність, як відомо, це відповідність поставленій меті, практична корисність, розумність, раціональність, мудрість [7, с.837]. При цьому ціль, це реальний або ідеальний кінцевий наслідок свідомого або безсвідомого прагнення суб'єкта, його діяльності.

Доцільність у кримінально-правовій політиці слід розглядати під двома кутами зору – а) з точки зору законотворення, і б) з точки зору правозастосування.

А). Розглядаючи питання доцільності з точки зору законодавства, у першу чергу, необхідно зупинитись на проблемі обсягів криміналізації, тобто доцільності прийняття під кримінально-правову охорону тих чи інших об'єктів (криміналізація відповідних видів соціально-шкідливої поведінки, які спричиняють, або можуть спричинити їм шкоду). Доцільність у цьому аспекті визначається рядом критеріїв.

1. **Політико-ідеологічний критерій** визначається відповідністю форм та рівнів політико-ідеологічних цілей, які висуває соціальна група, що перебуває при владі, цілям, які визнаються більшістю громадян країни, правовим і моральним нормам, здоровому глузду. При цьому слід підкреслити, що саме цей критерій часто деформує характер кримінально-правової політики, а звідси і кримінального закону, дозволяє використовувати його на користь влади, яка може бути антидемократичною, тоталітарною. Доказів такого використання КК, як в історії людської цивілізації, так і в історії нашої країни – безліч. Достатньо згадати лише кримінальне право часів «диктатури пролетаріату», сталінської диктатури або «застою» коли воно виражало інтереси вузького кола партійно-господарської номенклатури. У демократичній країні політико-ідеологічний критерій доцільності кримінально-правової політики повинен розумітись, як відповідність обсягів криміналізації та пеналізації цілі максимальної охорони найважливіших суспільних відносин благ та інтересів, які визначаються суспільством у цілому.

Аналізуючи доцільність чинного кримінального законодавства під цим кутом зору, слід констатувати, що кримінально-правова політика, яка реалізується в Україні сьогодні, далеко не у повному обсязі відповідає цілям, та вимогам, які висуваються до кримінального права більшістю суспільства. Причина цього полягає у тому, що до влади в Україні прийшла новітня буржуазія, олігархат, які своїми коріннями сягають у клас радянської номенклатури з притаманними йому «правилами гри» (взаємовідносинами). Фактично сьогодні в нашій країні співіснує два суспільства – молоде громадянське суспільство, яке ще не має достатньої сили щоб прийти до влади, і старе, досвідчене суспільство, яке

по суті своїй є «кримінальним суспільством» і являє собою *самостійну і самодостатню, пов'язану кримінальною ідеологією велику спільноту, яку об'єднує не лише ідеологія, а й такі, що базуються на кримінальній сутності, політика, маніпулювання законодавством, зловживання правом, узурпація систем управління, бюджетування, фінансування, фіскальної та правоохоронної систем, і, навіть, певним чином, культури*. Це є потужна антисоціальна структура в середині соціуму, яка фактично підкоряє собі громадянське суспільство. Воно як ракова пухлина пронизує своїми метастазами усе суспільство, заражуючи його і, вбиваючи або підкоряючи собі здорові та нові клітини, змушуючи їх працювати на свій приріст. Політичне протистояння громадянського і кримінального суспільства відповідним чином також впливають на кримінально-правову політику, визначають її доцільність¹.

Вплив громадянського суспільства на кримінально-правову політику хоча і існує, але не є визначальним. «Кримінальне суспільство» продовжує визначати кримінально-правову політику України, вирішувати долю законів. В середньовіччі на Сході в арабському суспільстві існувало таке поняття як «мульк», що визначало поєднання *влади і власності як цілісність*. Таке поєднання створювало специфічні *власно-владні суспільні відносини*. Саме такі фактично середньовічні відносини інституалізувались сьогодні в Україні. Та частина суспільства, яка спромоглася приватизувати крупні пакети державної власності і стати «олігархом», належала або до класу радянської номенклатури (колишні червоні директори, партійно-господарський апарат) або були представниками потужних мафіозних структур та т. ін.). Лише незначна частка з них вийшла безпосередньо з бізнесу. Олігархат прийшов до влади і приймає закони виключно у власних інтересах, оцінюючи доцільність через призму своєї правосвідомості. При цьому, проголошуючи курс на Європу, імплементуючи європейське законодавство у сфері боротьби зі злочинністю, вони часто просто створюють імітацію шляху до Європи, приймаючи

1 Детально про ці процеси див. Фріс П.Л. Кримінальне суспільство і кримінальна політика // Юридичний вісник України №46-47, 18.11-1.12. 2016 р., С. 10-11

паралельно процесуальні закони, що дають можливість уникнути кримінальної відповідальності.

«Кримінальне» та громадянське суспільства сповідують різну ідеологію, і по різному визначають вектори кримінально-правової політики. Це залежить від правосвідомості спільноти, яка втілюється у ідеологію. Вона може бути правосвідомістю більшості суспільства, або будуватись на груповій правосвідомості. При цьому соціальна група може бути як з позитивною правосвідомістю, так і з такою, що перебуває у суперечності з правосвідомістю більшістю суспільства. У другому випадку державна кримінально-правова політика не виражатиме інтереси більшості, що притаманно демократичним країнам, і її доцільність буде мінімальною, оскільки виражатиме інтереси лише окремої групи, яка перебуває при владі. В цьому випадку така політика буде суперечити загально соціальним інтересам і, звичайно, не буде доцільною, не буде виконувати свою функцію. Останнє, нажаль, притаманне нашому суспільству.

Ідеологія громадянського суспільства є по своїй суті ліберально-демократичною, тоді як ідеологія «кримінального суспільства» будується на ідеалі консерватизму радянського типу. Вектор кримінально-правової політики сьогодні спрямований, у першу чергу, на захист інтересів меншості, а не більшості. Виходячи з цього вести мову про доцільність кримінально-правової охорони сьогодні дуже складно, адже вона багато у чому здійснюється не в інтересах усього суспільства, а лише тих, хто перебуває сьогодні при владі, тих хто становить сьогодні меншість в українському соціумі.

2. Економічний критерій визначається досягненням максимального рівня охорони при застосуванні мінімальних матеріальних затрат, засобів та часу. Надзвичайно часто при встановленні кримінальної відповідальності цей критерій не враховується, внаслідок чого затрати на кримінальне переслідування (досудове розслідування, судовий розгляд справи, витрати на реалізацію призначеного покарання та т. ін.), перевищують (і то в багато разів), шкоду, яка заподіяна злочином. Це робить криміналізацію недоцільною. На сьогодні обсяг чинного КК збільшений

від його первинного варіанту у двічі. Чи покращилось від цього кримінально правове забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів людини і суспільства? Вбачається, що ні. Велика кількість кримінально-правових норм залишається незатребуваними, мертвими. І не слід стверджувати, що це є наслідком профілактичного потенціалу цих норм. Добре відомо, що страх перед покаранням, як запобіжний фактор, перебуває у другому десятку серед таких факторів. КК України за час його дії було доповнено нормами, які передбачали кримінальну відповідальність за діяння, суспільна небезпека яких є досить сумнівною. Чинний КПК сформульований таким чином, що дає широкі можливості для фактичного уникнення відповідальності, особливо суб'єктами, що вчиняють господарські злочини. Це практично зводить доцільність кримінально-правової заборони до нуля, і ставить під великий сумнів її економічність. Економічний критерій доцільності пов'язаний також з динамікою змін до Кримінального кодексу України, про які нижче. Тут лише зазначимо, що нестабільність законодавства суттєво впливає на економічність його застосування, що є загальновідомим.

3. Техніко-юридичний критерій визначається необхідністю здійснення охорони саме засобами кримінального закону, а не нормами інших галузей права, правилами формулювання кримінального закону та т. ін. На сьогодні це питання стоїть надзвичайно гостро у зв'язку із розробкою законодавства про кримінальні проступки. Висловлені думки з цього приводу¹, щодо недоцільності перенесення у КК України норм КПАП України, що передбачають відповідальність за делікти, які мають судову юрисдикцію, є яскравим підтвердженням порушення прихильниками підходу перенесення, критерію доцільності. Необхідність підвищення рівня доцільності кримінально-правової політики і кримінально-правової охорони як генеральний шлях, вимагає скорочення КК. У такому випадку оптимальним було би створення окремого Кодексу кримінальних проступків (ККП) і перенесення до нього визначених за узгодженим критерієм діянь, що належать

¹ Див. роботи В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.О. Тулякова, В.І. Тютюгіна, П.Л. Фріса, Ю. А. Пономаренко та ін.

до категорії злочинів та включення до нього адміністративних деліктів, що мають судову юрисдикцію. Але це достатньо тривалий шлях, а вирішення повинно бути достатньо швидким. Саме тому вбачається, що слід піти етапним шляхом і на першому виділити, за узгодженим критерієм, з чинних злочинів групу діянь, які перевести в категорію кримінальних проступків, здійснивши одночасно регулювання інститутів, що їх визначають (стадій, співучасті, множинності та т. ін.). Лише після цього другому етапі перейти до створення самостійного ККП. Саме таким шляхом пішов наприклад законодавець Республіки Польща, який у ст.7 КК виділив два види кримінальних правопорушень – проступок (*występek*) і злочин (*zbrodnia*) [8, с. 4].

Наявний стан кримінально-правового забезпечення охорони (обсяг криміналізації), який здійснюється нормами КК України, наочно свідчить про її невідповідність визначеним критеріям, тобто *він є недоцільним*. Законодавець здійснює криміналізацію діянь, без врахування критеріїв доцільності, прагнучі охопити заборонами і кримінальною відповідальністю максимальне коло видів поведінки. Зазначені вище дані про здійснені зміни до КК за роки його існування, наочно це підтверджують. Спроби виправдання криміналізації доцільністю посилення охорони, посилення відповідальності (без врахування її об'єктивних критеріїв), можуть призвести до становлення поліцейського режиму, а не до розвитку демократії.

Б). Питання про доцільність правозастосування необхідно розглядати з двох позицій – 1) з позиції застосування (незастосування) кримінального закону, і 2) з позицій застосування покарання і звільнення від покарання та його відбування.

1). Вбачається що питання про можливість (неможливість) застосування (незастосування) кримінального закону виходячи з його доцільності у демократичній країні взагалі не може підійматись. В основі цієї константи перебуває принцип *dura lex, sed lex*, сформульований ще давньоримськими правниками. При демократичному кримінальному законі, побудованому на критеріях доцільності таке питання взагалі не повинно підійматись – закон повинен застосовуватись завжди, всюди і відносно усіх тих хто

його порушив. Не може існувати вибіркове застосування закону. Жодною доцільністю це не може бути виправдано. На превеликий жаль сучасне правозастосування дає підстави стверджувати що це положення застосовується далеко не завжди.

Це питання має ще один аспект – застосування кримінального закону з підстав доцільності у випадках коли він не повинен застосовуватись (тобто при відсутності в діях особи ознак складу злочину). До цього наближено і застосування з підстав доцільності не того закону, який повинен бути застосований у конкретному випадку. При цьому офіційно ніде не зазначається, що це здійснюється саме за для досягнення доцільності, хоча це «читається про між строк». Нажаль такі випадки фіксуються у нашій судово-слідчій практиці. Звичайно сьогодні вони не мають такого масового характеру, який мав місце у радянському союзі, особливо за часів сталінської диктатури, і визначався відомим гаслом – «мета виправдовує засоби»!

2). щодо доцільності при призначення покарання (вибір його виду та розміру), звільненні від покарання та його відбування то, вбачається, саме тут критерій доцільності застосовується у повній мірі, що слід визнати об'єктивно вірним. Параметри, які визначають доцільність у цьому випадку пов'язані із характеристиками особи винного, шкодою, яка спричинена його діями та іншими показниками.

1. Фролов И.Т. Гносеологические проблемы моделирования биологических систем // Вопросы философии. 1961. № 2.
2. Новик И.Б. О моделировании сложных систем (философский очерк). М.: Мысль, 1965.
3. Леванский В.А. Моделирование в социальноправовых исследованиях. М.: Наука, 1986.
4. Новий тлумачний словник української мови. К.: АКОНИТ Т.4 – 1998 – 941 с.
5. Туляков В. О. Дія кримінального права: динамічні аспекти / В. О. Туляков // Наукові праці Одеської національної юридичної академії : зб. наук. пр. – Одеса : Юрид. л-ра, 2010. – Т. 10. – С. 389-394.
6. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования / Анашкин Г.З., Бородин С.В., Гальперин И.М., Загородников Н.И., и др.; Отв. ред.: Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. - М.: Наука, 1987. - 276 с.

7. *Новий тлумачний словник української мови [Текст]. – К. : АКОНІТ, 1998. – Т. 1. – С. 837*

8. *Kodex karny – Warszawa: PWP, 2016.*

Фріс П.Л. Актуальні проблеми кримінально-правової політики сучасної України

Найвний стан кримінально-правового забезпечення охорони (обсяг криміналізації), який здійснюється нормами КК України, наочно свідчить про її невідповідність визначеним критеріям, тобто він є недоцільним. Законодавець здійснює криміналізацію діянь, без врахування критеріїв доцільності, прагнучі охопити заборонами і кримінальною відповідальністю максимальне коло видів поведінки. Зазначені вище дані про здійснені зміни до КК за роки його існування, наочно це підтверджують. Спроби виправдання криміналізації доцільністю посилення охорони, посилення відповідальності (без врахування її об'єктивних критеріїв), можуть призвести до становлення поліцейського режиму, а не до розвитку демократії.

На сьогодні в Україні слабо проаналізовані спеціальні питання кримінально-правової політики - її рівнева диференціація, по окремих напрямках її здійснення, по суб'єктах, учасниках та т. ін. Практично не розроблена її Особлива частина.

Встановлення наявності факторів, що визначають потребу у здійсненні змін кримінального закону, об'єктивно приводить ініціатора таких змін до необхідності здійснення моделювання кримінального закону.

Ключові слова: кримінально-правова політика, моделювання кримінально-правової політики

Fris P. L. Actual problems of the criminal-legal policy of modern Ukraine

The existing state of criminal law protection (the amount of criminalization) carried out by the norms of the Criminal Code of Ukraine clearly indicates its non-compliance with the specified criteria, that is, it is inappropriate. The legislator criminalises acts, without taking into account the criteria of expediency, seeking to capture the maximum range of types of behavior with prohibitions and criminal responsibility. The above data on the changes made to the Criminal Code during the years of its existence evidently confirms it. Attempts to justify criminalization with the expediency of strengthening protection, strengthening responsibility (without taking into account its objective criteria) may lead to the formation of a police regime, and not to the development of democracy.

To date, Ukraine has weakly analyzed the special issues of criminal law policy - its level differentiation, in certain areas of its implementation, in subjects, participants, etc. Practically it is not developed its special part.

Establishing the presence of factors that determine the need for the implementation of changes in the criminal law, objectively leads the initiator of such changes to the need to implement a modeling of the criminal law.

Keywords: criminal-law policy, modeling of criminal-legal policy

Кадук С.В.

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАТУРНИХ КОЛЕКЦІЙ У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

УДК 343.98+343.982.33

Постановка проблеми. Відомо, що судовим експериментом скеровують для дослідження багато різноманітних об'єктів. Левова частка цих досліджень входить у компетенцію саме експертів-криміналістів. Тому доцільно проілюструвати як використовуються на практиці задля забезпечення криміналістичних експертиз натурні колекції. Крім цього, вибір саме класу судових експертиз можна пояснити й тим, що експертно-криміналістичні дослідження найчастіше вимагають залучення об'єктів натурних колекцій. Саме в експертно-криміналістичних підрозділах формується найбільша кількість різноманітних довідкових і насамперед, натурних колекцій. Усе це призвело до накопичення неабиякого позитивного досвіду з організації збирання і систематизації об'єктів в колекціях. [1, с. 54].

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі аспекти цієї проблеми досліджували такі вчені як В.В. Бірюков, А.Е. Волкова, О.О. Ейсман, Л.Г. Еджубов, В.П. В.П. Захарова, Є.Д. Лук'янчиков, А.В. Пахомов, В.І. Пашко, М.Г. Шербаковський, А.Р. Шляхов та інші.

Виклад основного матеріалу. Звернемося до описаної в науковій літературі історії створення однієї з перших натурних колекцій, об'єкти якої були зібрані спеціально для забезпечення виконання судово-балістичних експертиз, – колекції вогнепальної зброї.

На початку 1920 р. працівник служби генерального прокурора Нью-Йорка Чарльз Уейт звернувся до адміністрації всесвітньо відомого підприємства з виготовлення зброї “Сміт і Вессон” в Спрінгфілді (США) з проханням про надання йому точних відомостей про конструкцію, час виготовлення, калібр, загальну кількість випущеної зброї кожного виду, про форму нарізів в каналі дула, а також про види боєприпасів тощо.

У ці роки в США реєстрували по 20-30 вбивств у день, переважну більшість з яких здійснювали вогнепальною зброєю. Експертам були потрібні точні відомості, щоб за знайденими біля вбитих кулями і гільзами визначити вид зброї. Було відомо, що на кулях від нарізів та їх елементів можна виявити відповідні сліди і встановити певну інформацію: визначити напрям нарізу в каналі дула, калібр зброї.

У зв'язку з цим Уейт вважав, що, маючи інформацію про відповідні характеристики всіх видів зброї, зможе встановити вид зброї застосованої у вчиненні конкретного злочину.

Уейту були передані необхідні відомості про зброю, виготовлену фірмою “Сміт і Вессон” за період з 1856 р. Те ж саме відбулося і стосовно зброярських заводів Кольта.

У 1922 р., після трирічної праці, Уейт мав точну документацію про всі види зброї, випущеної в Сполучених Штатах починаючи з середини 19 століття, за винятком деяких виробів невідомих зброярів з віддалених місць або маленьких, давно закритих підприємств. До середини 1922 р. Уейт був у змозі в найкоротший строк повідомити орган дізнання, що передав йому на дослідження кулю американського виробництва, чи була вона вистріляна з «кольта» 35-го калібру моделі “ікс”, чи з вінчестера моделі “ігрек”.

Проте, восени 1922 р. Уейт дізнається, що з трьох тисяч пістолетів, револьверів, кулеметів і гвинтівок, вилучених нью-йоркською поліцією за незаконне зберігання протягом року, не менше двох третин зброї було вироблено в Німеччині, Англії, Франції, Австрії, Бельгії та Іспанії. Більшість типів цієї зброї були йому невідомими. У митному відомстві Уейту повідомили, що лише минулого року через нью-йоркський було імпортовано 559 тисяч одиниць закордонної вогнепальної зброї. У 1920 р. їх кількість склала 205 тисяч.

Уейт вирішує зібрати зразки зброї провідних у цій галузі європейських держав. Коли в кінці 1923 р. він повернувся до США, то привіз із собою чималу кількість зразків зброї, конструкторських креслень і записів. Колекція Чарльза Уейта налічувала близько 1500 моделей вогнепальної зброї. Дослідник був упев-

нений, що має майже всі зразки зброї, здатної стати знаряддям вбивства. [2, с. 20-21].

Колекції вогнепальної зброї були і залишаються необхідними у практиці розслідування злочинів. На дослідження скеровується чимало зразків сучасної вогнепальної зброї. Однак інформація про неї зазвичай відсутня. Довідники експертно-криміналістичного призначення застаріли і не містять бажаних відомостей про найновіші види зброї. Вихід з цієї ситуації знаходять завдяки саме натурним колекціям.

Для усунення прогалин щодо необхідної інформації про зброю (описання відповідних слідоутворювальних деталей, їх форми, місць розташування на кулях і гільзах) експерти проводять відстріли патронів з моделей зброї, наявної в натурній колекції. У разі потреби встановлюють, до яких систем заводської вогнепальної зброї виготовлені окремі вузли, механізми і деталі наданого для дослідження об'єкта, з якої зброї запозичені ті чи інші деталі й вузли.

Основними причинами пострілу без натискання на спусковий гачок, як відомо, є несправності (дефекти) ударних, спускових і запобіжних механізмів. Виявляють ці дефекти (найчастіше – деформацію (заокруглення) робочої поверхні ребра (грані) запобіжного зводу) або відповідними замірами і порівняннями з довідковими даними щодо зброї цієї моделі, або шляхом безпосереднього зіставлення елемента досліджуваної зброї з відповідним елементом зброї цієї ж моделі, що знаходиться в натурній колекції. [3].

Особливо актуальною на сьогодні є натурна колекція так званої газової зброї (яку в злочинних цілях часто переробляють на вогнепальну). Призначаючи відповідні судові експертизи, слідчі закономірно ставлять питання про те, чи не зазнав ствол пістолета (револьвера) цілеспрямованої переробки. Для відповіді на це запитання експерти звертаються до колекції зброї, де наочно можна порівняти (у нашому випадку так званий розсікач) конкретний елемент досліджуваного об'єкта з аналогічним за функціональним призначенням елементом того ж виду та моделі зброї з колекції. [4].

Актуальною була і залишається колекція об'єктів зі слідами пострілів. Адже вони можуть бути потрібні для вирішення багатьох завдань: визначення відстані пострілу, напрямку пострілу, взаєморозташування зброї та перешкоди тощо. "Експерт, що має значний досвід роботи, подивившись відтиски топографії відкладення металу, зняті дифузно-контактним методом (ДКМ) навколо вогнепального пошкодження на перешкоді і ступінь інтенсивності розподілу металу, зазвичай в змозі зробити попередній висновок про відстань пострілу. Інший же, що не накопичив достатніх знань в цій галузі судової балістики, не може навіть висловити припущення про відстань пострілу. Йому потрібний довідковий матеріал для зіставлення з цим матеріалом ознак, які є на ураженій пострілом перешкоді." [5].

Натурна колекція для забезпечення виконання судово-балістичних експертиз мала б містити такі натурні об'єкти: нарізна і гладкоствольна вогнепальна зброя вітчизняного й іноземного виробництва; саморобна вогнепальна зброя; вогнепальні пристрої спеціального призначення вітчизняного і іноземного виробництва (ракетниці, стартові пістолети й револьвери тощо); патрони до нарізної й гладкоствольної вогнепальної зброї і вогнепальних пристроїв спеціального призначення; елементи патронів до нарізної й гладкоствольної вогнепальної зброї заводського й саморобного виготовлення (кулі, гільзи, дріб, картеч, пижі, прокладки, концентратори тощо); мішені (експериментальні) зі слідами пострілу (з різних матеріалів: натуральних і синтетичних тканин, дерева, металу, шкіри тощо), отриманих у результаті пострілів на неоднакових дистанціях з різних моделей зброї, які трапляються в експертній практиці, під різними кутами розташування ствола зброї стосовно до перешкоди (мішені); капсули-запалювачі, порох тощо.

Використання натурних колекцій в комплексі з іншими формами довідково-допоміжних обліків (АІПС, довідкова література) забезпечує вирішення наступних завдань судово-балістичних досліджень: визначення системи, моделі зброї; встановлення підприємства-виробника зброї; визначення моделі зброї за його окремими деталями; встановлення виду (типу) патрона за його

зовнішніми ознаками; реконструкція за елементами патрона (гільзою, снарядом) його виду (типу); визначення виду патрона за елементами снаряда (оболонкою, осердям); встановлення фірми (підприємства) і країни – виробника патрона за маркувальними позначеннями на гільзі й снаряді тощо.[6].

У системі ДНДЕКЦ МВС України, як вже було зазначено, створено і діють вибухотехнічні групи і вибухотехнічні служби (на правах відділу, відділення). Це, передусім, було обумовлено зростанням кількості злочинів, пов'язаних з використанням вибухових пристроїв (ВП). Такими підрозділами формується натурна колекція ВП промислового й саморобного виготовлення, а також боєприпасів (БП). Вона використовується: для встановлення групової належності об'єктів, що вилучаються з незаконного обігу (вибухових речовин і вибухових пристроїв); для вивчення й дослідження конструктивних особливостей вибухових пристроїв, у тому числі з демонстраційною метою тощо.

Зазвичай у цих колекціях фігурують такі різновиди ВП і БП: ручні гранати (зокрема навчально-імітаційні та муляжі), саморобні ручні гранати; протитанкові і протипіхотні міни (зокрема макети), міни-пастки; артилерійські снаряди; снаряди, запали; мінні детонатори; сигнальні патрони; вубухопакети, петарди, димові шашки; комплекти керованих з допомогою радіо саморобних вибухових пристроїв (СВП); радіопередавальні пристрої до СВП; годинникові механізми, корпуси СВП.[7]

Відповідно до Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС на центральному, обласних та місцевих рівнях функціонує облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів).

Колекції зображень ідентифікаційних номерів та змінених ідентифікаційних номерів ТЗ формуються у вигляді реєстраційної картки зображення ідентифікаційного позначення транспортного засобу. Зразки ідентифікаційних та змінених ідентифікаційних номерів ТЗ надаються з пунктів експертного огляду ТЗ до обласних колекцій щомісячно, а з обласних колекцій до центральної – шокварталу.[8].

Зразки підписів та печаток, що надходять до центральної колекції, надсилаються до НДЕКЦ.

Формуванню колекції зразків друку і штампів передував збір справжніх зразків друку і штампів різних установ з метою наступного їх використання як порівняльних зразків.

Облік грошових знаків, бланків документів та цінних паперів функціонує на центральному та обласному рівнях і складається не тільки з оперативно-пошукових колекцій, але й з інформаційно-довідкових колекцій у вигляді натурних зразків грошових знаків, бланків документів, цінних паперів, пластикових платіжних карток, їх зображень та (або) відомостей про них.

Об'єкти інформаційно-довідкових колекцій зберігаються в фотоальбомах або файлах папок-накопичувачів у окремій шафі або сейфі.

У разі відсутності потреби в зберіганні об'єктів (вивід з офіційного обігу, завершення терміну дії тощо), розміщених до центральних та/або обласних інформаційно-довідкових колекцій, за попереднім узгодженням з ДНДЕКЦ такі об'єкти можуть передаватися до інших колекцій, у тому числі вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України для використання в навчальному процесі або знищуватися.[9, с.37].

НБУ та ДНДЕКЦ щоквартально здійснюють взаємний обмін інформацією про підроблені грошові знаки національної та іноземної валюти, які вилучаються відповідно банками України та органами внутрішніх справ у цілому по Україні, у електронному вигляді за встановленою формою.

Вибрана форма зберігання і наявність журналу обліку об'єктів, що надаються в колекцію, дозволяють будь-якому співробітнику відділення без зусиль відшукати об'єкт, що цікавить його. [10, с. 34].

Об'єкти колекції зберігаються в папках, на кожному з них є номер, відповідний порядковому номеру об'єкта у журналі обліку. Розміщуючи об'єкт в колекцію, у журнал заносяться наступні відомості: порядковий номер, дата, найменування документа (при цьому виділяється “друкарське замовлення” бланка документа або рік його виготовлення). У журналі також вказується засвідчення достовірності наданого зразка.

Колекція постійно поповнюється, а її ведення доручене експертові-спеціалістові в галузі дослідження документів. “Застарілі”, тобто недійсні документи, з колекції не вилучаються, оскільки необхідність в них може виникнути, наприклад, під час виконання повторної судової експертизи.

Об’єкти колекції, можна впорядкувати у вигляді декількох груп за найменуванням документа: посвідчення (наприклад, посвідчення водія, посвідчення мисливця, посвідчення пенсіонера тощо); паспорти громадянина, технічні паспорти автомобіля, мотоцикла, моторолера; акцизні марки на алкогольні і тютюнові вироби; проїзні документи; довідки різних форм та ін.

Залучення в колекцію зразків бланків, виготовлених ПК “Україна”, дозволяє не тільки ефективніше вирішувати питання про спосіб виготовлення документів, але, як засвідчує практика, і може відіграти вирішальну роль для всебічного й повного проведення експертного дослідження й формування обґрунтованого висновку.

Для визначення підприємства-виробника і типу паперу в вже згаданому вище відділі криміналістичних видів досліджень (секторі дослідження документів) вже впродовж багатьох років функціонує натурна колекція зразків паперу, передусім, вітчизняного походження. Колекція не втрачає свого значення, часто використовується в експертній практиці, оскільки більшість папероробних машин експлуатуються вже більше 100 років і кожна з них залишає на папері властиве для неї маркування.[11, с. 60-61].

Така колекція є необхідною і для дослідження штрихів, що пересікаються. Барвників та відтисків друку, як засвідчує практика, буває недостатньо. Для вирішення відповідних експертних завдань необхідний допоміжний натурний фонд. Адже, щоб встановити послідовність нанесення реквізитів в досліджуваних документах, необхідно відтворити умови, за яких вони були виконані. Передусім експерт визначає чим саме виконані реквізити документів, після цього відповідні (близькі за складом) матеріали шукаються в натурній колекції і вже з їх залученням проводять експерименти (взаємонашаровуються в різній послідовності). У такий спосіб, враховуючи силу тиску, час контакту, набір розчин-

ників, отримують певні моделі, чим, власне, і визначають послідовності перетину штрихів. [5].

У відділеннях (групах) дослідження наркотичних речовин та харчових продуктів СЕУ МВС на центральному та обласних рівнях функціонує облік синтетичних і напівсинтетичних наркотичних засобів та психотропних речовин. Він складається з оперативно-пошукових каталогів та інформаційно-довідкових, передусім, натурних колекцій.

Колекції, які містять більше 200 об'єктів, формуються з натурних зразків наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, отриманих або придбаних на підприємствах, у торговельних організаціях, аптеках, лікувальних закладах. Такі зразки передаються до експертних установ на підставі рішення суду, а також шляхом обміну з експертними підрозділами зарубіжних країн, з якими укладені відповідні угоди. Колекції постійно поповнюються й оновлюються, оскільки з часом багато об'єктів змінюють свої властивості.

Об'єкти зберігаються в сейфах. Ведення колекції доручають відповідальній особі відповідного підрозділу експертної установи.

Експертам потрібні як зразки, так й інформація щодо зарубіжних ринків лікарських форм, препаратів, що містять наркотичні речовини. Якщо склад вітчизняних лікарських форм завжди вказаний на упакованні і основний компонент, як правило, винесений в назву, то на зарубіжних препаратах такої інформації немає. Для подолання інформаційної прогалини експерти змушені самостійно досліджувати закордонні зразки. [6].

Відділеннями (групами) фізико-хімічних досліджень забезпечується, зокрема, функціонування колекції нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів. Вона складається зі стандартних, так званих арбітражних (тих, що відповідають встановленим технічним вимогам) зразків нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів. Ці зразки або роздрібно-продажного походження, або надані слідчими як порівняльний матеріал. [5]

Слідча та експертна практика засвідчує, що під час огляду місць дорожньо-транспортних подій найчастіше (до 80% випад-

ків) слідчі та експерти змушені вирішувати питання, пов'язані зі встановленням кольору автомобіля, його типу (вантажний, легковий, автобус). У цьому, як відомо, їм у пригоді можуть стати так звані технологічні схеми забарвлення транспортних засобів та натурні зразки лакофарбових матеріалів, насамперед, автомобільних покриттів.

Розповсюдження довідкової інформації (кольорових зображень наскрізного зрізу ЛФП) можна було б здійснювати на магнітних дисках або через комп'ютерну мережу.

Під час розслідування дорожньо-транспортних подій для розшуку транспортних засобів важливе значення мають такі речові докази, як елементи розсіювачів фар і підфарників. За ними в певних випадках вдається визначити тип розсіювача, а це, у свою чергу, дозволяє виділити групу транспортних засобів, на які такі розсіювачі встановлюються, і, відповідно, звузити межі пошуку. Як засвідчує практика, цьому може суттєво допомогти натурна колекція розсіювачів для світлосигнальної апаратури автотранспортних засобів. Загалом така колекція містить більше 200 зразків розсіювачів.

Останні надходження в натурну колекцію розсіювачів містять як модернізовані, так і нові вироби, що застосовуються на сучасних моделях транспортних засобів.

У Харківському НДІСЕ сформована і тривалий час успішно функціонує численна натурна колекція розсіювачів фар і підфарників транспортних засобів тришарового скла, медичного, електровакуумного, тарного, електро-ізоляційного і будівельного скла, зібрано довідкову інформацію про асортимент виробів, заводи-виробники, особливості технології, морфологічні ознаки, фізико-хімічні властивості і елементи складу виробів. [12, с. 72].

Висновки. Резюмуючи наведені відомості, можна зробити висновок про те, що експерти-криміналісти, слідчі не достатньо інформовані про форми використання натурних колекцій, недооцінюють їх можливості, а тому ефективність застосування натурних колекцій у розслідуванні злочинів залишається поки досить низькою. Необхідно публікувати в спеціальних довідкових виданнях, призначених для слідчих, суддів і експертів, списки наявних

інформаційних фондів. Ці списки слугуватимуть для криміналістів вказівкою про те, де можна отримати потрібну інформацію.

1. Захаров В.П. *Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур* / В.П. Захаров, В.І. Рудешко. –Л.: ЛьвДУВС, 2007. – 372 с.
2. Разумов Э.А. *Криминалистические учеты* / Э.А. Разумов. – К.: РИО МВД Украины, 1991. – 244 с.
3. Бірюков В.В. *Сучасні інформаційні системи підрозділів експертно-криміналістичної служби МВС* / В.В. Бірюков [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://nbuv.gov.ua/>
4. Бірюков В.В. *Доказове значення інформації, отриманої з криміналістичних та інших інформаційних систем* / В.В.Бірюков [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://nbuv.gov.ua/>
5. Бірюков В.В. *Облікова інформація в розслідуванні. Загальна структура та класифікація інформаційних систем*/ В.В.Бірюков [Електронний ресурс].–Режим доступу до документа: <http://nbuv.gov.ua/>
6. Волкова А.Е. *Використання інформаційно-довідкових обліків при проведенні слідчих дій* / А.Е.Волкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://nbuv.gov.ua/>
7. *Довідково-допоміжні обліки* [Електронний ресурс].–Режим доступу:<http://pravodom.com/kriminalstika>
8. *Завдання криміналістики на сучасному етапі, правові і етичні засади.*[Електронний ресурс]: збірник – Режим доступу:<http://pravouch.com/page/kriminalist/ist/ist.ua>
9. Кошелева Л.И. *Информационная основа при исследовании автомобильных лакокрасочных покрытий* / Л.И.Кошелева -Экспертная практика 1990, – N29. – С.35-38.
10. Біленчук П.Д. *Криміналістика* / П.Д. Біленчук, В.В. Головач, М. В. Салтевський та ін. – К. : Право, 1997. – 256 с.
11. Шепітько В.Ю. *Криміналістика* / Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. – К. : Ін Юре, 2001. – 684 с.
12. Пряхіна Є. В. *Криміналістика: навчальний посібник* / Є.В.Пряхіна. – Л.: ЛьвДУВС, 2010. – 540 с.

Кадук С.В. Аналіз практики формування та використання натурних колекцій у розслідуванні злочинів.

Стаття присвячена аналізу практики формування та використання натурних колекцій у розслідуванні злочинів. В ній зазначено як використовуються на практиці для забезпечення криміналістичних експертиз натурні колекції.

Ключові слова: натурні колекції, обліки експертної служби, облікова інформація.

Кадук С.В. Анализ практики формирования и использования натуральных коллекций в расследовании преступлений.

В статье рассматривается анализ практики формирования и использования натуральных коллекций в расследовании преступлений. В которой отмечено как используются на практике для обеспечения криминалистических экспертиз натурные коллекции.

Ключевые слова: натурные коллекции, учет экспертной службы, учетная информация.

Kaduk S.V. An analysis of practice of forming and use of model collections is in investigation of crimes.

Collection of firearms have been and remain necessary in the practice of investigation of crimes. The study sent many specimens of modern firearms. However, the information is usually absent. Reference forensic assignments are outdated and do not contain the required information about the latest weapons. The way out of this situation find thanks to field collections.

To fill gaps in necessary information about the weapons (descriptions of the relevant sldovatelno parts, their shapes, locations on the bullets and cartridge cases) experts are shooting ammo with weapon models available in nature collection. If necessary, establish which systems factory firearms manufactured individual components, mechanisms and details provided for the research object, a weapon borrowed certain parts and components.

In the system of State scientific-research expert center of the Ministry of internal Affairs of Ukraine, as already noted, established and operating group of explosive and explosive services (rights division, Department). This primarily was due to the increase in the number of crimes involving explosive devices . Such units formed in situ collection of explosive devices of industrial and home-made manufacturing, and ammunition. It is used: to establish group identity of objects seized from illicit trafficking (explosives and explosive devices)

Summarizing the above information, we can conclude that forensic experts, investigators are not sufficiently informed about the forms of use of field collections to underestimate their ability and therefore the efficiency of application of field collections in the investigation of crimes remains relatively low. Should be published in special reference books for investigators, judges and experts, a list of available databases. These lists will serve for the indication on where to obtain the necessary information.

Key words: actual collections, accounting of expert service, accounting information.

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

УДК 343.8

Постановка проблеми. Задля досягнення успіху в процесі реалізації кримінально-виконавчої політики України, необхідно сформувати спершу міцний та належний «фундамент», основу цієї складової політики у сфері боротьби зі злочинністю на стадії її формування. При цьому формування кримінально-виконавчої політики повинно здійснюватися поетапно, починаючи з доктрини, розробленої представниками науки кримінально-виконавчого права та інших наук кримінального циклу, яка надалі має відобразитися у відповідній концепції кримінально-виконавчої політики та у кримінально-виконавчому законодавстві.

Метою статті є обґрунтування необхідності концептуалізації кримінально-виконавчої політики України.

Виклад основного матеріалу. Доктринальний рівень будь-якої науки, у тому числі науки кримінально-правової політики, утворює фундамент для розробки концепції кримінально-правової держави[1, с. 31]. Дане твердження за аналогією можна застосувати і до кримінально-виконавчої політики. Так доктринальний рівень науки кримінально-виконавчої політики є базисом для розробки в подальшому концепції кримінально-виконавчої політики.

Під *концепцією правової політики* розуміють систему теоретичних положень, що фіксують досягнутий рівень правового розвитку й визначають цілі, принципи, перспективи і напрями удосконалення основоположних механізмів правового регулювання і правозастосовної практики, що найбільш ефективно функціонує у формі доктринального документа. У зв'язку з цим слід зазначити, що відсутність формалізованої Концепції правової політики породжує значні труднощі стосовно визначення пріоритетних напрямів правової політики держави[2, с. 29], а це зумовлює подальші недоліки у законодавчій практиці. Тому, вкрай необхідним є прийняття Концепції правової політики Української держави.

Водночас, слід зазначити, що й передумови для її ухвалення є достатніми. Це передусім Конституція України, концептуальні документи стратегічного характеру у сфері національної безпеки, економічних реформ тощо. Для розроблення сучасної Концепції правової політики є досить потужний кадровий потенціал: чимало визнаних фахівців у сфері теорії права, галузевих юридичних наук працюють у відділеннях Національної академії правових наук України та її установах, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, навчальних закладах[3, с. 16].

У своїй аналітичній доповіді на тему «Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності» О. М. Руднева та О. Н. Ярмиш також справедливо наголошують, що суспільство потребує цілісної та комплексної Концепції правової політики, елементи якої визначили б розроблення і прийняття галузевих концептуальних і програмних документів [3, с. 16].

Таким галузевим концептуальним документом у сфері боротьби зі злочинністю має бути Концепція відповідної політики у цій сфері.

Виходячи з позиції П. Л. Фріса, у питанні розроблення концепції політики у сфері боротьби зі злочинністю, слід рухатися поетапно, вирішуючи спочатку більш загальні завдання, переходячи після їх формулювання до більш конкретних. На практиці це передбачає розроблення та прийняття спочатку загальної Концепції політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка має визначати її завдання, цілі, принципи, методи реалізації і загалом, і в розрізі її складників – кримінально-правової, кримінальної процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної (профілактичної) політик. Розробленню концепцій видів політики, які входять до політики у сфері боротьби зі злочинністю (галузевих концепцій) також має передувати їх розроблення на доктринальному рівні[4, с. 124].

П. Л. Фріс, розмірковуючи про структуру концепції політики у сфері боротьби зі злочинністю, яка може бути прийнята за основу, вважає, що вона має включати такі розділи:

1. Мета й загальні завдання політики у сфері боротьби зі злочинністю. 2. Напрями політики у сфері боротьби зі злочинні-

стю. 3. Мета, основні завдання та напрями кримінально-правової політики. 4. Мета, основні завдання та напрями кримінальної процесуальної політики. 5. Мета, основні завдання та напрями кримінально-виконавчої політики. 6. Мета, основні завдання та напрями кримінологічної (профілактичної) політики. 7. Забезпечення ефективності політики у сфері боротьби зі злочинністю та її критерії. 8. Строки, етапи та органи реалізації політики у сфері боротьби зі злочинністю. 9. Оцінка реалізації концепції політики у сфері боротьби зі злочинністю. При цьому, на рівні розроблення галузевих концепцій більше уваги необхідно приділити питанням напрямів відповідної політики (не уникаючи деталізації) [4, с.126].

Більше того, в науці йде мова про необхідність прийняття не лише галузевих концепцій політики у сфері боротьби зі злочинністю, а й про розроблення концепцій окремих напрямів складових політики у сфері боротьби зі злочинністю.

До прикладу, будучи провідним науковцем-дослідником кримінально-правової політики в сфері забезпечення розвитку інформаційного суспільства, Н. А. Савінова зазначає, що стратегічні й тактичні рішення цього напрямку кримінально-правової політики мають бути нормативно відображені у виді концептуального акта. Останній має демонструвати суспільству відповідні рішення й забезпечувати їх нормативне закріплення, насамперед на рівні КК України. Таким актом, на її думку, має бути концепція реалізації кримінально-правової політики забезпечення розвитку інформаційного суспільства[5, с. 192].

Повертаючись до питання концептуалізації кримінально-виконавчої політики, слід згадати думку В. В. Кондратішиної, яка, будучи «першопрохідцем» у сфері формування доктрини кримінально-виконавчої політики України, зазначала, що одним із заходів для усунення, блокування, нейтралізації тощо негативних тенденцій у формуванні кримінально-виконавчої політики України є розробка та затвердження на рівні Верховної Ради України Концепції (доктрини, програми тощо) виконання покарань, зміст якої складала б:

– принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання-відбування покарання, що зазначені в ст. 5 КВК;

- джерела та засоби реалізації зазначеної діяльності (фінансове, матеріально-ресурсне забезпечення й ін.);
- форми контролю за діяльністю кримінально-виконавчої системи, насамперед із боку громадських формувань (ст.ст.22, 23, 25, ін. КВК);
- напрямки, методи, форми та способи взаємодії органів і УВП з іншими органами держави, міжнародними організаціями, членами яких є Україна, та громадськістю;
- способи захисту прав потерпілих від злочину (ст.ст.15, 16, ін. ЦК);
- гарантії реалізації свого правового статусу засудженими (ст.ст.7–9 КВК);
- соціальний та інший захист персоналу органів і установ виконання покарань[6, с. 117].

8 листопада 2012 року указом Президента України схвалена Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [7]. З метою забезпечення ефективної реалізації Концепції була навіть розроблена Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 р. № 345[8]. Попри наявні недоліки, на які звертає увагу у своїй науковій статті К. А. Автухов[9, с. 205-208], ця Програма відзначалася і позитивними характеристиками. Так, у її змісті передбачалися конкретні обсяги та джерела її фінансування, які мали бути спрямовані на реформування Державної кримінально-виконавчої служби та покращення її діяльності.

На жаль, Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки так і не була реалізована, оскільки її чинність достроково припинена відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 5 березня 2014 р. № 71 «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проєктів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України»[10].

На сьогоднішній день, не зважаючи на існування Концепції державної політики у сфері реформування Державної кри-

мінально-виконавчої служби України, питання оновлення чи навіть прийняття нової концепції кримінально-виконавчої політики актуалізувалося з новим розмахом та потребує вирішення. Це зумовлено наступними чинниками.

По-перше, у ч. 2 п. 2 вищезгаданої Концепції зазначено, що заходи щодо реформування Державної кримінально-виконавчої служби України передбачається здійснити протягом 2012–2017 років. Як бачимо строк реалізації відповідних заходів до кінця поточного року спливає, одночасно викликає великий сумнів можливість втілення їх в життя на протязі наступних кількох місяців.

Крім того, при розробленні нової Концепції кримінально-виконавчої політики України (чи при оновленні діючої), слід взяти до уваги, що існуючий п'ятирічний строк для реалізації такого стратегічного документу як Концепція, яка передбачає систему заходів щодо удосконалення діяльності і підвищення рівня функціонування кримінально-виконавчої системи, є занадто коротким. Тому, видається за необхідне визначити більш тривалий строк для її реалізації, принаймні десять років. Такий часовий період дозволить здійснити поступальні та виважені кроки на шляху реформування кримінально-виконавчої політики, а також забезпечить стабільність у проведенні запланованих реформ.

До прикладу, Концепція розвитку кримінально-виконавчої системи Російської Федерації до 2020 року затверджена розпорядженням Уряду Російської Федерації від 14 жовтня 2010 року № 1 772-р[11]. Як бачимо, строк її дії становить десять років.

По-друге, вимагає оновлення перелік проблем, названих у нині діючій Концепції, що потребують розв'язання, оскільки окремі з них вже вирішені, а інші потребують докладання подальших зусиль для їх усунення.

Як зазначено в Концепції, однією з найгостріших проблем Державної Кримінально-виконавчої служби України є перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів[7]. У зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року відбулося розвантаження слідчих ізоляторів внаслідок скорочення застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, окрім того, внаслідок дії так званого «За-

кону Савченко» 2015 року, яким внесені зміни до Кримінального кодексу України, відповідно до яких один день попереднього ув'язнення зараховується за два дні позбавлення волі при обчисленні судом строку покарання, станом на лютий 2017 року на волю вийшли 7700 злочинців [12].

Отже, на сьогодні питання перевантаженості слідчих ізоляторів вирішено. Однак і надалі спостерігаються інші серйозні проблеми кримінально-виконавчої системи, а саме: стану умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; забезпечення засуджених належною медичною допомогою; залучення до праці засуджених та діяльності підприємств кримінально-виконавчої системи; організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими тощо. На усуненні названих недоліків має бути сконцентрована сучасна кримінально-виконавча політика.

По-третє, не можна залишати поза увагою проблеми, які виникають у процесі виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Особливий акцент має бути поставлений на збільшенні «питомої ваги» призначення покарань, альтернативних позбавленню волі, що в свою чергу відобразиться на лише на характері кримінально-виконавчої політики, але й на кримінально-правовій і тим більше кримінальній процесуальній складових політики у сфері боротьби зі злочинністю.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про пробацію» 2015 року кримінально-виконавчі інспекції, які забезпечують реалізацію виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, повинні трансформуватися у відповідні органи пробації.

Як вважає Л. І. Олефір, оптимізація функціонування кримінально-виконавчої інспекції в орган пробації, завдання якої виконувати в тому числі й альтернативні види покарань, дасть змогу ретельно систематизувати та обрати необхідний арсенал заходів, спрямованих на контроль, нагляд і надання допомоги у трудовому та побутовому влаштуванні особам, які звільнені від відбування покарання та перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції [13, с. 103].

По-четверте, як підкреслює І.С.Яковець, 2016 рік оголошений Міністерством юстиції «роком пенітенціарної реформи».

Відповідно до презентованого плану-графіку, основні заходи з реформування мали б завершитись до закінчення 2016 року[14]. Однак непоодинокі анонсовані в рамках реформи заходи продовжують «успішно» залишатися не реалізованими і на сьогодні. В умовах «триваючого» реформування Державної кримінально-виконавчої служби, крім питань, які стосуються умов відбування покарання засуджених, їх прав тощо, потребують негайного вирішення і питання кадрового забезпечення кримінально-виконавчої системи, а також очікують на усунення проблеми незадовільних умов праці персоналу органів та установ, які покликані виконувати покарання, і потребують підвищення рівня соціально-економічного, матеріального та медичного забезпечення задля їх ефективної діяльності з метою досягнення цілей, сформульованих у кримінально-виконавчому законодавстві.

Слід також наголосити, що Концепція, побудована на основі доктрини кримінально-виконавчої політики, повинна знаходити своє зовнішнє відображення у відповідному нормативному акті органу законодавчої влади, тобто Верховної Ради України, оскільки саме Концепція виступає основою для подальшого формування кримінально-виконавчої політики на рівні кримінально-виконавчого законодавства.

Слушною є думка О. В. Шмоткіна, який підкреслює, що формами вияву стратегії є правові доктрини, концепції, основи та інші програмні документи. Формою прояву тактики правової політики є законодавство держави[15, с. 64].

Так, Концепція КВС формує основну стратегію кримінально-виконавчої політики[16]. А у кримінально-виконавчому законодавстві відображається її тактика.

Задля втілення в життя і досягнення визначених цілей Концепції кримінально-виконавчої політики в окремому документі (наприклад, у державній цільовій програмі) слід передбачити джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення її реалізації. Це є вкрай важливою умовою, що дозволить убезпечити відповідну Концепцію від ознак недієздатності та декларативності.

Висновки. Отже, концептуалізація кримінально-виконавчої політики України є необхідним кроком на шляху її формування. Ґрунтовно розроблена стратегія кримінально-виконавчої політики України, об'єктивно відображена у Концепції, є запорукою досягнення наступних тактичних успіхів як на рівні прийняття, так і застосування кримінально-виконавчого законодавства.

1. Борисов В. І., Фріс П. Л. *Поняття кримінально-правової політики // Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. – Івано-Франківськ – Харків, 2016. – С. 24-43.*
2. Петришин О. В. *Основні напрями формування і розвитку правової політики / О. В. Петришин // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. – К. : НІСД, 2013. – С. 28-31.*
3. Руднева О. М., Ярмиш О. Н. *Правова політика України: стан, проблемні концептуалізації та підвищення ефективності (аналітична доповідь) // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. – К. : НІСД, 2013. – С. 6-26.*
4. Фріс П. Л. *До питання про Концепцію політики у сфері боротьби зі злочинністю // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. – К. : НІСД, 2013. – С. 122-126.*
5. Савінова Н. А. *Кримінально-правова політика в сфері забезпечення розвитку інформаційного суспільства // Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за заг. ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. – Івано-Франківськ – Харків, 2016. – С. 178-203.*
6. Кондратішина В. В. *Кримінально-виконавча політика України: формування та реалізація: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08. / Кондратішина Вікторія Вікторівна. – Львів, 2009. – 275 с.*
7. *Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: указ Президента України від 8 лист. 2012 року № 631/2012 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>*

8. Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 29 квіт. 2013 р. № 345 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-n>
9. Автухов К. А. Проблемні аспекти Проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013-2017 роки» / К. А. Автухов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 205-208.
10. Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 5 берез. 2014 р. № 71 [Електронний ресурс] / Офіц. сайт Верховної Ради України // Режим доступу до док.: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/71-2014-n>
11. Концепция развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации до 2020 года: распоряжение Правительства Российской Федерации от 14 октября 2010 г. № 1772-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: http://www.fsin.su/document/index.php?ELEMENT_ID=6663
12. «ЗАКОН САВЧЕНКО»: У ПОЛІЦІЇ РОЗПОВІЛИ, ЯК В УКРАЇНІ ЗМІНИЛАСЯ КРИМІНОГЕННА СИТУАЦІЯ СТАНОМ НА ПОЧАТОК 2017-ГО [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док.: <http://www.5.ua/suspilstvo/zakon-savchenko-u-politsii-rozpovily-iak-v-ukraini-zminylasia-kryminohenna-sytuatsiia-stantom-na-pochatok-2017ho-140703.html>
13. Олефір Л. І. Оптимізація функціонування кримінально-виконавчої інспекції в орган пробачії в Україні / Л. І. Олефір // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 15. – Т. 2. – С. 102-104.
14. Яковець І. С. Права в'язнів / І. С. Яковець [Електронний ресурс]. — Режим доступу до док. : <http://helsinki.org.ua/prava-v-yazniv-i-yakovets/>
15. Шмоткін О. В. Сутнісні елементи правової політики // Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Руднєвої, д. ю. н., проф. – К. : НІСД, 2013. – С. 62-64.

16. Фріс П. Л., Бучко М. Б. *Основні напрями кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі державотворення* / П. Л. Фріс, М. Б. Бучко // *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». – 2010. – № 1/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до док. : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fpلسed.pdf>

Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про необхідність концептуалізації кримінально-виконавчої політики України

У статті розглядається питання необхідності концептуалізації кримінально-виконавчої політики України. Аналізуються наукові підходи до визначення структури концепцій політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-виконавчої політики України. Досліджуються чинники, які зумовлюють актуалізацію питання оновлення / прийняття нової Концепції кримінально-виконавчої політики України.

Ключові слова: кримінально-виконавча політика України, формування кримінально-виконавчої політики України, концепція політики у сфері боротьби зі злочинністю, концептуалізація кримінально-виконавчої політики України, Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Кернякевич-Танасійчук Ю. В. О необходимости концептуализации уголовно-исполнительной политики Украины

В статье рассматривается вопрос о необходимости концептуализации уголовно-исполнительной политики Украины. Анализируются научные подходы к определению структуры концепций политики в сфере борьбы с преступностью и уголовно-исполнительной политики Украины. Исследуются факторы, которые обуславливают актуализацию вопроса обновления / принятия новой Концепции уголовно-исполнительной политики Украины.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная политика Украины, формирование уголовно-исполнительной политики Украины, концепция политики в сфере борьбы с преступностью, концептуализация уголовно-исполнительной политики Украины, Концепция государственной политики в сфере реформирования Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Kernyakevych-Tanasiychuk Y.V. On the need of conceptualization of the penal policy of Ukraine

To achieve success in the implementation of penal policy Ukraine, you must first create a strong and proper «foundation» of this policy component in the fight against crime at the stage of its formation. This formation penal policy should be implemented in stages, starting with the doctrine developed by the science of penal law and other criminal sciences cycle, which subsequently is displayed in the corresponding concept of penal policy and the penal law.

Today, despite the existence of Concept government policy on reforming the State Penitentiary Service of Ukraine, the issue updates or even the adoption of a new concept of criminal enforcement needs to be addressed. This is due to the following factors.

First, in ch. 2 p. 2 of the aforementioned Concept states that measures to reform the State Penitentiary Service of Ukraine to be implemented during the 2012-2017 years. Apparently term implementation of appropriate measures by the end of this year expire at the same time raises serious doubts feasibility of their life over the next few months.

Secondly, it requires updating list of problems mentioned in the existing Concept that need solving, as some of them have been resolved, while others need to take further measures to address them.

So continue to require solution serious problems of the penal system, namely the state of conditions of convicts and persons in custody; providing prisoners proper medical care; involvement in the work of enterprises prisoners and the penal system; the social, educational and psychological work with inmates.

Thirdly, we can not leave out the problems that arise during the execution of sentences, not related to isolation from society. In connection with the adoption of the Law of Ukraine «On probation» 2015 criminal executive inspection which ensure the implementation of punishment other than deprivation of liberty must be transformed to the appropriate authorities probation.

Fourth, in 2016 the Ministry of Justice declared the «year of prison reform.»According to the presented schedule, major reform measures should be completed before the end of 2016. However, numerous announced the reform measures continue to «successfully» and remain unimplemented to date. In terms of «ongoing» reform of the State Penitentiary Service, in addition to issues relating to conditions of serving punishment of prisoners, their rights requiring urgent attention and the question of staffing penal system and expect to resolve the problem of poor working conditions of staff bodies and agencies that are designed to carry out the punishment, and need to enhance social, economic, financial and medical support for their effective operation.

Keywords: criminal-executive policy of Ukraine, formation of the criminal-executive policy of Ukraine, concept of policy in the field of fighting crime, conceptualization of the criminal-executive policy of Ukraine, Concept of state policy in the field of reforming the State criminal-executive service of Ukraine.

Козич І.В.

ПРИНЦИПИ ТА ФУНКЦІЇ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ЕЛЕМЕНТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

УДК 343.2.01

Постановка проблеми. Будь-яка система функціонує на основі певних принципів. Не винятком є і політика в сфері боротьби зі злочинністю та її підсистема – кримінально-правова полі-

тика. Маючи свої певні завдання, які випливають із її функцій, кримінально-правова політика реалізується певними методами та способами на основі відповідних принципів. Але слід врахувати, що принципи та функції кримінально-правової політики не є тотожним функціям і принципам кримінального права. І якщо принципи та функції кримінального права є розробленими в сучасній науці, то питання принципів та функцій кримінально-правової політики досліджуються фрагментарно, як правило як частина досліджень, що мають інший предмет і об'єкт.

Стан дослідження. У контексті розробки проблем кримінально-правової політики та її окремих сфер заслуговують уваги праці як радянських, так і сучасних вітчизняних фахівців: М.А. Беляєва, В.І. Борисова, С.С. Босколова, А.А. Митрофанова, Г.М. Міньковського, І.О. Коробєєва, П.С. Дагеля, П.Л. Фріса та ін.

Мета статті. Загальноприйнятим в юридичній науці є підхід до виділення в будь-якій сфері загальних, спеціальних та галузевих принципів. Дотримуючись усталеного в сучасній доктрині ланцюжка «політика» - «правова політика» - «політика в сфері протидії злочинності» - «кримінально-правова політика» слід навести розгорнуту класифікацію принципів кримінально-правової політики, а також визначити функціональне наповнення кримінально-правової політики, яка реалізується відповідно до цих принципів.

Виклад основного матеріалу. У реалізації науково обґрунтованої державної політики важливе місце займають політико-управлінські принципи. Якщо визначення цілей і завдань (про них мова буде йти далі) має відношення до стадії вироблення і прийняття управлінських рішень, то принципи, методи, технології пов'язані з практичною фазою всього управлінського циклу, у рамках якого здійснюються поставлені цілі і відбувається організуючий і регулятивний вплив на економічну, соціальну, правову сферу та інші об'єкти державної політики. Під принципами доцільно розуміти вихідні, керівні ідеї, положення, що стосуються виникнення, розвитку, функціонування суспільних явищ [1]. Як уже зазначалося, принципи державної політики поділяються на загальні (універсальні), галузеві та спеціальні. Перші застосову-

ються в усіх видах політики держави і мають загальнозначущий і універсальний характер. У науковій літературі до них відносять принципи об'єктивності, конкретності, основної ланки, оптимальності, зворотного зв'язку, відповідності юридичним нормам та ін. [2, с. 71]

Можна привести ще одну точку зору, згідно якої виділяється вісім головних принципів державного управління і політики, дотримання яких відповідає загальнолюдським цінностям. Це принципи конституційності уряду (constitutional); народовладдя (popular); підзвітності (accountability); ефективності (effectiveness); відкритості (openness); адекватної реакції на зовнішнє середовище або сприйнятливості (responsiveness); відповідності процесуальним нормам (due process); розподілу влади (separation of powers) [3, с. 8-9]. Дотримання названих принципів у ході реалізації кримінально-правової політики в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства, дозволяє вирішувати важливі теоретичні і практичні питання, що стосуються змістового навантаження, процесу і способів прийняття рішень в даній сфері.

Варто погодитись із позицією М. М. Почтового, який до принципів правової політики (в аспекті даного дослідження – галузевих принципів) відносить:

- 1) принцип пріоритету прав і свобод людини;
- 2) принцип законності;
- 3) принцип соціальної необхідності та наукової обґрунтованості;
- 4) принцип забезпечення пропорційного співвідношення інтересів особи, суспільства та держави;
- 5) гуманістична спрямованість та демократичний характер інструментарію [1].

На основі аналізу досліджень С.С.Босхолова [4, с. 34-35] та П.Л.Фріса [5, с. 64-65] можна виділити принципи політики у сфері боротьби зі злочинністю:

- законність (в більш вузькому розумінні);
- рівність громадян перед законом;
- демократизму;

- справедливості;
- гуманізму;
- невідворотності відповідальності;
- науковість (знову ж таки, в більш вузькому розумінні з врахуванням специфіки боротьби зі злочинністю).

П.Л.Фріс дещо продовжує ряд принципів політики в сфері протидії злочинності, додаючи до них принцип поваги до гідності людини, принцип зворотної дії в часі закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність, принцип заборони подвійної кримінальної відповідальності [5, с. 65]. В аспекті даного дослідження варто дані принципи вважати спеціальними, і відносити їх до принципів не політики в сфері протидії злочинності, а до принципів її підсистеми – кримінально-правової політики.

Очевидно, що всі принципи, характерні для державної політики, правової політики, політики в сфері протидії злочинності, поширюються і на кримінально-правову політику.

У КК України міститься достатньо приписів, які стимулюють, по-перше, законслухняних громадян на припинення злочинів, в тому числі й тих, що вчиняються із застосуванням насильства (приміром, право на необхідну оборону), по-друге, осіб, які вже вчинили злочинні дії, - на попередження або усунення їх суспільно-небезпечних наслідків (добровільна відмова, діяльне каяття), по-третє, засуджених осіб - на виправлення (умовно-дострокове звільнення від покарання, зняття судимості та інші).

Саме тому серед галузевих принципів кримінально-правової політики варто виділити принцип стимулювання попередження злочинів та недопущення настання їх суспільно небезпечних наслідків і виправлення засуджених, який, як цілком слушно відмічає Ю.В.Недотко, начебто відомий кримінальному праву, але не отримав належного закріплення [6, с.33-35].

Не виділено в КК у самостійний принцип і принцип невідворотності відповідальності. У доктрині відсутність в чинному кримінальному законодавстві принципу невідворотності відповідальності піддається критиці як, принаймні, нелогічним [див. наприклад 7, с.84]. Існує прямо протилежна точка зору, згідно з якою «марним видається прагнення авторів КК до втілення ідеї

невідворотності покарання» [8, с.52]. Іншими словами, принцип невідворотності відповідальності, хоча прямо не закріплений в КК, але тим не менше йому притаманний, що в свою чергу критикується. Нарешті, третя позиція, характерна для абсолютної більшості підручників з кримінального прав, зводиться до простої констатації існування принципу невідворотності відповідальності в кримінальному праві. Та обставина, що він не сформульований в КК, згадується, але не коментується.

Автори, які чітко позначили своє ставлення до принципу невідворотності відповідальності в сучасному кримінальному праві, пов'язують його долю з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності. Ті, хто наполягає на доцільності прямого закріплення даного принципу в тексті КК, прагнуть довести, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності не тільки не суперечить, але навіть певною мірою відповідає концепції невідворотності відповідальності. Ті ж, хто негативно ставиться до цієї концепції в нових умовах, вважають, що коло підстав звільнення від кримінальної відповідальності не виправдано звужений, а тому неможливо говорити про реальну відмову від принципу невідворотності відповідальності.

Головка Л.В. вважає, що законодавець поступив більш ніж логічно, не вказавши невідворотність відповідальності серед принципів кримінального закону. Саме нове трактування звільнення від кримінальної відповідальності не дозволяє, на його думку, виділити справжній принцип [9, с.74]. В даному випадку сучасне кримінальне право зближується з західним правом, не бачачи в кримінальній відповідальності чогось невідворотного і будучи схильним до більш гнучких форм реакції держави на злочин.

Саме тому слід погодитись із позицією Ю.В.Недотко, що принцип невідворотності відповідальності є скоріше принципом кримінально-правової політики [6, с.33-34], оскільки пов'язаний в першу чергу з розкриттям злочинів, тобто з діяльністю правоохоронних органів, і в меншій мірі залежить від кримінального законодавства. Враховуючи це, а також той факт, що не завжди особа, яка вчинила злочин, в кінцевому притягується до кримі-

нальної відповідальності, слід говорити скоріше про принцип невідворотності реакції держави на факт учинення кожного злочину.

Спеціальні принципи пов'язані, як правило, з конкретною сферою кримінально-правової політики. Наприклад, серед спеціальних принципів, притаманних для кримінально-правової політики в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства, слід виділити лише один: принцип пріоритету захисту життя, здоров'я, тілесної недоторканості, свободи у всіх її проявах, честі та гідності людини.

На жаль сучасний стан справ стосовно реалізації даного принципу є незадовільним. Як влучно зазначає В.Б.Авер'янов, сучасне вітчизняне право ще докорінно відрізняється від права європейських країн за «духом», ідеологією. У країнах Європи воно орієнтоване на забезпечення прав та інтересів людини, їх ефективний захист, а у нас — на задоволення потреб держави, державного управління (фактично державного апарату). На противагу цьому він пропонує основою адміністративно-правової доктрини адміністративного права зробити «людиноцентриську» ідеологію, згідно з якою держава має дбати про інтереси громади, тобто діяти на «благо людини», за допомогою всебічного забезпечення пріоритету її прав, свобод й інтересів у сфері діяльності публічної адміністрації — органів виконавчої влади та місцевого самоврядування [10, с. 57]. Незважаючи на те, що мова йде про адміністративне право, ця позиція цілком відповідає і кримінально-правовій політиці нашої держави. В зв'язку з цим, будь-яка реалізація на законодавчому рівні кримінально-правової політики в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства, повинна бути «пронизана» даним принципом, як щодо формулювання диспозицій, так і щодо формулювання санкцій кримінально-правових норм.

Змістове наповнення кримінально-правової політики відрізняється в залежності від різних підходів до її розуміння (директивного, функціонального чи комунікаційного). Наприклад, якщо при функціональному підході, витоки якого зустрічаються ще в працях Платона, мова йде про належний розподіл обов'язків і по-

вноважень з метою забезпечення ефективності управління й цілісності суспільства як політичної спільноти (кримінально-правова політика як діяльність відповідних суб'єктів), то вже при комунікаційному підході, започаткованим Арістотелем, слід вести мову про всеохопленість політики як форми і результату людського спілкування, взаємодії людей, вирішення ними спільних справ, які набувають характеру державних (кримінально-правова політика як задоволення інтересів суспільства).

Кримінально-правова політика як підсистема політики в сфері боротьби зі злочинністю і, в кінцевому, складова державної правової політики забезпечує реалізацію на основі принципів певних функцій, які, вочевидь, будуть відрізнятися в залежності від вищенаведених підходів. Незважаючи на певні відмінності, в сучасній політологічній науці виділяють найбільш важливі функції політики, які варто простежити в контексті такої її складової, як кримінально-правова політика (на прикладі протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, як однієї з найбільших загроз сучасному суспільству, нарівні з кіберзлочинністю, незаконною торгівлею зброєю і наркотичними засобами, злочинами на ґрунті ненависті (нетерпимості) тощо)..

Інтегративна функція забезпечує єдність, цілісність і стабільність суспільства. Зокрема, в Преамбулі Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (далі - Конвенція) (ратифіковано Законом № 2530-VI від 21.09.2010 р.) вказано, що торгівля людьми є порушенням прав людини та порушенням гідності й недоторканості людини, і головними цілями світової спільноти повинні бути дотримання прав жертв, захист жертв та заходи з боротьби з торгівлею людьми [11].

Управлінська і регулятивна функція полягає в тому, що Політика висловлює соціально значущі інтереси всіх верств суспільства шляхом визначення конкретних цілей і завдань відповідних органів. На реалізацію цієї функції Кабінетом Міністрів України було прийнято, зокрема, постанову «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року» (далі - Програма) [12], в якій вже конкретно відображено те, про що йдеться в п.1 ст.5 Конвенції: «Кожна

Сторона вживає заходів для встановлення або посилення національної координації між різними органами, відповідальними за запобігання торгівлі людьми та боротьбу з нею»

Функція раціоналізації формує тактичні та стратегічні цілі розвитку суспільства, визначає ефективні методи їх здійснення. Наприклад, для приведення тексту Кримінального кодексу України (далі – КК України) у відповідність з Палермською Конвенцією ООН “Проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року” та Протоколу “про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї” ст. 149 КК України була викладена в редакції Закону № 3316-IV від 12.01.2006. Це є одним із проявів тактичного вирішення невідповідності національного законодавства міжнародним актам. Але, на жаль, доводиться констатувати, що такий безсистемний «ямковий» ремонт КК України призвів до внесення до нього на сьогодні більше 700 змін, велика кількість з яких не сприяють якості його застосування.

Функція інновації полягає в реакції кримінально-правової політики на нові форми соціальної життєдіяльності з використанням відповідних динамічних методів і способів. У тій же Конвенції, наприклад, вказано, що «для забезпечення ефективного впровадження її положень Сторонами ця Конвенція започатковує спеціальний механізм моніторингу» [11]. А в Програмі вказано, що проблему торгівлі людьми та захисту осіб, постраждалих від неї, передбачається розв’язати в т.ч. шляхом «урахування нових викликів торгівлі людьми, що виникли внаслідок збройного конфлікту на сході України» [12].

Функція мобілізації ресурсів забезпечує використання відповідних зусиль для вирішення покладених на досліджувану сферу політики завдань (і, відповідно, ефективності реалізації кримінально-правової політики). У Програмі є декілька положень, що стосуються цієї функції: «забезпечення систематичної підготовки фахівців у сфері протидії торгівлі людьми»; «посилення координації роботи з виявлення та ідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми, на всіх рівнях із чітким визначенням повноважень координаційних рад з питань протидії торгівлі людьми та

проведенням ... мультидисциплінарних навчань з питань надання допомоги таким особам» [12] і т.д.

Правозахисна функція спрямована на кримінально-правове забезпечення охорони прав і свобод членів людини. Сам факт наявності кримінальної відповідальності за торгівлю людьми (ст.149 КК України) свідчить про реалізацію даної функції. Однак мова не може йти лише про існування норми. Цілком вірно зазначено в Програмі, що, окрім чинного законодавства, важливим є «забезпечення належного застосування правових норм, які регламентують кримінально-правову протидію торгівлі людьми» [12]. Лиш поєднання якісного законодавства і однакового застосування норми всіма суб'єктами та учасниками свідчить про ефективність кримінально-правової політики.

Функція політичної соціалізації «включає» людину, громадські організації в світ кримінально-правового регулювання та охорони, надаючи їм різноманітні можливості впливати на реалізацію кримінально-правової політики в сфері протидії торгівлі людьми. Зокрема, серед очікуваних результатів Програми вказані такі як: «посилити ефективність взаємодії органів виконавчої влади, міжнародних організацій, громадських об'єднань та інших юридичних осіб, що виконують різні функції у сфері протидії торгівлі людьми» та «підвищити рівень поінформованості суспільства щодо шляхів уникнення ризиків потрапляння в ситуації торгівлі людьми та можливостей отримання допомоги з метою формування у населення навичок безпечної поведінки» [12].

Безумовно, це лише точкові приклади відображення багатоплановості взаємодотичності принципів та функцій кримінально-правової політики, і то навіть без детального аналізу всього законодавства в сфері протидії торгівлі людьми. Але вже їх достатньо для того, щоб зробити висновок про необхідність глибоких теоретичних напрацювань щодо принципів, функцій, методів, способів і завдань кримінально-правової політики з метою отримання реальних ефективних її результатів.

1. Почтовий М.М. *Принципи правової політики України* / М.М.Почтовий [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_1.pdf

2. *Государственная политика и управление. Учебник. В 2 ч. Часть 1. Концепции и проблемы государственной политики и управления / Под ред. Л.В.Сморгунова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 384 с.*
3. *Мишелетти М. Государственное управление в демократическом обществе. / М. Мишелетти. – СПб. : Петро-РИФ, 1998. – 34 с.*
4. *Босхолов С.С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М.: Учебно-консультационный центр «ЮрИнфоР», 1999. – 293 с.*
5. *Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України / дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 [Електронний ресурс] / П.Л. Фріс; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 439 с.*
6. *Недотко Ю.В. Тенденции российской уголовно-правовой политики постсоветского периода: Дис.... к-та юрид. наук. – Челябинск, 2005. – 170 с.*
7. *Мальцев В.В. Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение // Государство и право. – №2. – 1997. – С. 84*
8. *Шестаков Д.А. Понятие преступности в российской и германской критической криминологии // Правоведение. – №3. – 1997. – С. 52.*
9. *Головко Л.В. Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском праве и процессе // Государство и право. – №3. – 1999. – С. 74.*
10. *Авер'янов В. Б. Утвердження принципу верховенства права у новій доктрині українського адміністративного права // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 11. – С. 57-70.*
11. *Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано Законом № 2530-VI від 21.09.2010 р.) // Офіційний вісник України від 11.03.2011 – 2011 р., № 16, / № 80, 2010, ст. 2812 /, стор. 329, стаття 706*
12. *Постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 111 «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року» // Урядовий кур'єр від 12.03.2016. – № 48.*

Козич І.В. Принципи та функції як системоутворюючі елементи кримінально-правової політики

Маючи свої певні завдання, які впливають із її функцій, кримінально-правова політика реалізується певними методами та способами на основі відповідних принципів. Але слід враховувати, що принципи та функції кримінально-правової політики не є тотожним функціям і принципам кримінального права. І якщо принципи та функції кримінального права є розробленими в су-

часній науці, то питання принципів та функцій кримінально-правової політики досліджуються фрагментарно, як правило як частина досліджень, що мають інший предмет і об'єкт.

Кримінально-правова політика як підсистема політики в сфері боротьби зі злочинністю і, в кінцевому, складова державної правової політики забезпечує реалізацію на основі принципів певних функцій, які, вочевидь, будуть відрізнятися в залежності від різних підходів. Незважаючи на певні відмінності, в сучасній політологічній науці виділяють найбільш важливі функції політики.

В статті автор доводить необхідність глибоких теоретичних напрацювань щодо принципів, функцій, методів, способів і завдань кримінально-правової політики з метою отримання реальних ефективних її результатів.

Ключові слова: кримінально-правова політика, функції кримінально-правової політики, принципи кримінально-правової політики

Kozych I.V. Principles and functions as system-forming elements of criminal-law policy

Having its own specific tasks arising from its functions, criminal law is implemented by certain methods based on the relevant principles. But it should be borne in mind that the principles and functions of criminal policy are not identical with the functions and principles of criminal law. And if the principles and functions of criminal law are developed in modern science, the issues of the principles and functions of criminal-law policy are investigated fragmentarily, as a rule, as part of research with another subject and object.

Criminal policy as a subsystem of crime policy and, ultimately, a component of state legal policy ensures implementation on the basis of the principles of certain functions, which, obviously, will differ depending on different approaches. Despite certain differences, in the modern political science distinguish the most important functions of politics.

In the article the author proves the need for deep theoretical investigations of the principles, functions, methods and tasks of criminal-law policy in order to obtain real effective results.

Keywords: criminal-law policy, functions of criminal-legal policy, principles of criminal-legal policy

Круль С.М.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНФОРМАЦІЙНО- ДОВІДКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ

УДК 343.08

Актуальність теми. Ефективне розслідування корисливо-насильницьких злочинів, серед яких розбої займають чільне

місце внаслідок небезпечності для життя, здоров'я потерпілого в момент їх вчинення, посягання на чужу власність, часто зухвало-сті та очевидності вчинення, неможливе без належного рівня криміналістичного забезпечення цієї діяльності. Одним із напрямків такого забезпечення діяльності із розкриття, розслідування розбійних нападів є інформаційне, а саме інформаційно-довідкове забезпечення органів досудового розслідування.

Останні декілька років спостерігається кардинальне реформування кримінальної юстиції. Одним з наслідків чого, є прийняття нових законів, що регулюють охорону прав і законних інтересів державних та громадських організацій й громадян (Закон України «Про поліцію», «Про судоустрій і статус суддів», тощо). В зв'язку з чим інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів, зокрема розбоїв зазнало фундаментальних змін.

Проблеми організації та функціонування інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів висвітлювали у своїх працях такі відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, як В. П. Абросимов, В. В. Бірюков, Р. С. Белкін, О. А. Белов, К.І.Беляков, О. О. Беляков, А. Е. Волкова, Є. П. Іщенко, М.Ю. Жигалов, П. М. Заблоцький, В. П. Захаров, С. В.Кадук, О. І. Князев, О.Є.Корнієнко, А. П. Пацкевич, М.А. Погорецький, В. І. Пашко, Ю. В. Попов, Д. П.Рассейкін, О. Р. Росинська, Є. Ю.Свобода, Д.Б.Сергєєва,М. В. Терзієв, Р. А. Усманов, В. Г. Хахановський, М. Г. Чернець, Г. О. Шкляєва, М. І. Швець, С. А. Ялишев та інші.

Розглядаючи в різні часи правові засади кримінальної, криміналістичної реєстрації, інформаційно-довідкового забезпечення досудового розслідування, вчені-криміналісти одноставно зазначають, що, являючи собою високоефективний засіб отримання інформації про злочин, ця діяльність не має загальної законодавчої регламентації [1, с. 397].

Протягом останніх десятиліть вчені-криміналісти та практики одноставні в позиції щодо необхідності створення єдиного нормативно-правового акту, що регулював би діяльність із отримання, переробки, використання та збереження інформації, що міститься в масивах інформаційних систем (обліків), незалежно від їх відомчої належності й основного призначення.

З приводу криміналістичної реєстрації, то Є. П. Іщенко та Є. І. Девіков зазначають, що розробка Кодексу кримінальної реєстрації дозволила б поставити цей важливий напрям діяльності органів внутрішніх справ на ґрунтовну правову платформу [2, с. 79].

«Аналіз правових основ криміналістичної реєстрації свідчить про необхідність розробки нормативного акта на рівні закону, який би визначив поняття криміналістичної реєстрації та принципи її організації та функціонування», – стверджує В. О. Полікарпов [3, с. 21].

Як зазначає В. В. Бірюков, незважаючи на наявність низки законів, що сьогодні сприяють регулюванню облікової діяльності, потреба у відомчому нормативному акті, у якому б відбивалися загальні вимоги до створення та функціонування інформаційних систем у правоохоронних органах, на сьогодні є нагальною [4, с. 540].

Основу загального правового регулювання інформаційно-довідкового забезпечення досудового розслідування становлять законодавчі акти вищої юридичної сили загальнодержавного значення. У них визначено фундаментальні поняття, що мають основне значення для забезпечення інформаційно-довідкового процесу, в тому числі й у сфері кримінального судочинства.

Так, у статті 12 Закону України «Про інформацію» визначено, що інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави [5]. Саме з метою задоволення цих потреб органи державної влади та органи місцевого і регіонального самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних.

У Законі України «Про Національну програму інформатизації» зазначається, що головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення громадян та суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави [6].

Про необхідність створення та функціонування різноманітних інформаційних систем у правоохоронних органах йдеться у

відповідних законах, що регламентують їх діяльність. Зокрема, правовою основою створення та функціонування криміналістичних та інших інформаційних систем МВС України є закони України, а також відомчі накази й інструкції.

Так, у ст. 25 Закону України «Про поліцію» вказується, що вона в рамках інформаційно-аналітичної діяльності: 1) формує бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; 2) користується базами (банками) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади; 3) здійснює інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу; 4) здійснює інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав та міжнародними організаціями[7].

Відповідно до цього Закону поліція наповнює та підтримує в актуальному стані бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України, стосовно: 1) осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу; 2) виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень, осіб, які їх учинили, руху кримінальних проваджень; обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду; 3) розшуку підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду; 4) розшуку безвісно зниклих; 5) установлення особи невідомих трупів та людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком; 6) зареєстрованих в органах внутрішніх справ кримінальних або адміністративних правопорушень, подій, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайних ситуацій; 7) осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт). Під час наповнення цієї бази даних поліція забезпечує збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео-, звукозапис) та біометричних даних (дактилокартки, зразки ДНК); 8) осіб, які скоїли адміністративні

правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією; 9) зареєстрованих кримінальних та адміністративних корупційних правопорушень, осіб, які їх учинили, та результатів розгляду цих правопорушень у судах; 10) іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні; 11) викрадених номерних речей, цінностей та іншого майна, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речей, пов'язаних із учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян; 12) викрадених (втрачених) документів за зверненням громадян; 13) знайдених, вилучених предметів і речей, у тому числі заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери; 14) викрадених транспортних засобів, які розшуковуються у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлених безгосподарних транспортних засобів, а також викрадених, втрачених номерних знаків; 15) виданих дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху та дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів; 16) зброї, що перебуває у володінні та користуванні фізичних і юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї; 17) викраденої, втраченої, вилученої, знайденої зброї, а також добровільно зданої зброї із числа тієї, що незаконно зберігалася; 18) бази даних, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до закону [7].

У статті 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплюється право органів, що займаються оперативно-розшуковою діяльністю, «створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи» а відповідно до ч. 11 ст. 11 цього Закону повинні забезпечувати можливість видати дані на особу на запит органів розслідування, прокуратури, суду [8].

Стаття 18 «Права та обов'язки посадових і службових осіб органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів» Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає право проводити реєстрацію засуджених і осіб, узятих під варту, їх фотографування, звукозапис, кіно- і відеозйомку та дактилоскопію (п. 7 ч. 1 ст. 18 Закону) [9].

У статті 5 «Методи і засоби діяльності розвідувальних органів України» Закону України «Про розвідувальні органи України» зазначено, що для виконання покладених на розвідувальні органи України завдань щодо отримання розвідувальної інформації, забезпечення безпеки розвідувальних заходів, захисту своїх сил, засобів та інформаційних систем і обліків, а також джерел розвідувальної інформації вони застосовують методи і засоби оперативно-розшукової діяльності [10].

Для вирішення завдань боротьби з організованою злочинністю органи поліції і Служби безпеки України мають право збирати, накопичувати і зберігати інформацію про події та факти, що свідчать про організовану злочинну діяльність, її причини й умови, про осіб, які беруть участь в організованій злочинній діяльності. Із цією метою в Головному управлінні по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю Служби безпеки України створюються централізовані банки даних. Відповідні банки даних існують у спеціальних підрозділах по боротьбі з організованою злочинністю на місцях.

Служба безпеки України також має право в інтересах контррозвідки й оперативно-розшукової діяльності створювати інформаційні системи та вести оперативний облік в обсязі та порядку, що визначаються покладеними на неї завданнями.

Крім законів, про право створення інформаційних систем зазначається також у багатьох постановах Кабінету Міністрів та указах Президента України.

Розглядаючи правові засади інформаційно-довідкового забезпечення розслідування розбоїв, доречно погодитися з позицією В. В. Бірюкова про те, що не слід наводити всю безліч нормативно-правових актів, які регламентують той чи інший аспект інформаційно-довідкового забезпечення досудового розслідування, а слід розглянути принципову систему правового регулювання такої діяльності [4, с. 548].

Отже, нормативні правові джерела, які являють собою правові засади інформаційно-довідкового забезпечення розслідування розбоїв, доцільно умовно поділити на три групи. До першої групи слід віднести Кримінальний процесуальний кодекс України, зако-

ни України та підзаконні нормативно-правові акти, що регламентують використання інформаційно-довідкових даних на загальнодержавному рівні. Сюди ж слід віднести закони, які формують понятійний апарат і регулюють процес використання даних.

Другу групу нормативно-правових актів складають накази та інструкції, прийняті для регулювання діяльності певної служби. Так, в положенні про експертну службу Міністерства Внутрішніх Справ України одним з основних завдань є забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації;

До третьої групи входять накази й інструкції, що регулюють функціонування певного виду обліку. Наприклад, це Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, Інструкція про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України. В інструкціях такого рівня детально розглядаються завдання й форми обліку, форми та способи відображення інформації в основних облікових одиницях, їх структура, система обліку та порядок взаємобміну інформацією з інформаційними системами, що перебувають на різних рівнях.

Об'єктами правового регулювання в усіх цих випадках є інформаційно-довідкове забезпечення розслідування як діяльність із отримання, переробки, використання та збереження інформації, що складає зміст масивів інформаційних систем (обліків), відповідно до їх відомчої належності й основного призначення, що можуть використовуватися з метою ефективного розслідування розбійних нападів.

Виходячи з вищевказаного, слід підтримати позицію переважної більшості вчених-криміналістів та практиків щодо необхідності створення єдиного нормативно-правового акту, що регулював би діяльність із отримання, переробки, використання та збереження інформації, що міститься в масивах інформаційних систем (обліків), незалежно від їх відомчої належності й основного призначення.

1. *Криминалистика: информационныетехнологиидоказывания : учебник [для вузов] / под ред. В. Я. Колдина. – М. : Зерцало-М, 2007. – 752 с.*
2. *Ищенко Е. П. Уголовнаярегистрация / Е. П. Ищенко, Е. И. Девиков. – Омск : Высшаяшколла МВД СССР, 1986. – 310 с.*
3. *Поликарпов В. А. Криминалистическиеучеты при расследованиита-можженныхпреступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. А. Поликарпов. – М. : РИО РТА, 2008. – 27 с.*
4. *Бірюков В. В Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія / В. В. Бірюков / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 664 с.*
5. *Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>*
6. *Про концепцію національної програми інформатизації від 4 лют. 1998 р. №75/98-ВР. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=75%2F98%E2%F0>*
7. *Про Національнуполіцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII / [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>*
8. *Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 черв. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.*
9. *Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 409.*
10. *Про розвідувальні органи України : Закон України від 22 берез. 2001 р. № / № 2331-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – Ст. 94.*

Круль С.М. Правові засади інформаційно-довідкового забезпечення розслідування розбоїв

Необхідність використання в розслідуванні інформації з будь-яких інформаційних систем незалежно від їх відомчої належності та прямого призначення логічно випливає з того, що об'єктами будь-яких обліків виступають різноманітні об'єкти матеріального світу та події. Особливе місце серед них займають особи, які в процесі своєї життєвої діяльності стають об'єктами обліків у найрізноманітніших системах. Вони обліковуються за місцем народження, здобуття освіти, проживання, роботи, як користувачі різноманітних засобів (зброї, автотранспорту тощо) і т. ін. Розглядаючи в різні часи правові засади кримінальної, криміналістичної реєстрації, інформаційно-довідкового забезпечення досу-

дового розслідування, вчені-криміналісти одностайно зазначають, що, являючи собою високоєфективний засіб отримання інформації про злочин, ця діяльність не має загальної законодавчої регламентації.

В статті розглянуто правові засади інформаційно-довідкового забезпечення розслідування розбоїв, з врахуванням сучасних змін в законодавство України та підтримано позицію щодо необхідності створення єдиного нормативно-правового акту, що регулював би діяльність із отримання, переробки, використання та збереження інформації, що міститься в масивах інформаційних систем (обліків), незалежно від їх відомчої належності й основного призначення.

Ключові слова: інформація, відомості, фактичні дані, інформаційно-довідкове забезпечення

Круль С.М. Правовые основы информационно-справочного обеспечения расследования разбоев

Необходимость использования в расследовании информации с любых информационных систем независимо от их ведомственной принадлежности и прямого назначения логически вытекает из того, что объектами любых учетов выступают различные объекты материального мира и события. Особое место среди них занимают лица, которые в процессе своей жизненной деятельности становятся объектами учетов в самых системах. Они учитываются по месту рождения, получение образования, проживания, работы, как пользователи различных средств (оружия, автотранспорта и т.д.) и т. Д. Рассматривая в разное время правовые основы уголовной, криминалистической регистрации, информационно-справочного обеспечения досудебного расследования, ученые-криминалисты единодушно отмечают, что, представляя собой высокоэффективное средство получения информации о преступлении, эта деятельность не имеет общей законодательной регламентации.

В течение последних десятилетий ученые-криминалисты и практики единодушно в позиции о необходимости создания единого нормативно-правового акта, который регулировал бы деятельность по получению, переработке, использованию и сохранению информации, содержащейся в массивах информационных систем (учетов), независимо от их ведомственной принадлежности и основного назначения.

В статье рассмотрены правовые основы информационно-справочного обеспечения расследования разбоев, с учетом современных изменений в законодательство Украины и поддержана позиция о необходимости создания единого нормативно-правового акта, который регулировал бы деятельность по получению, переработке, использованию и сохранению информации, содержащейся в массивах информационных систем (учетов), независимо от их ведомственной принадлежности и основного назначения.

Ключевые слова: информация, сведения, фактическиданные, информационно-справочноеобеспечение

Krul S.M. Legal basis of information support for investigation of robberies

The need to use information in the investigation of any of the information, regardless of their subordination and direct appointment follows logically from the

fact that objects of any variety act counts material world objects and events. Notable among these are the people who in the course of their life activities are accounting objects in different systems. They are recorded by place of birth, education, residence, work as users various tools (weapons, vehicles, etc.) and so on. Al. Looking at different times the legal principles of the criminal, forensic registration information help ensure pre-trial investigation, forensic scientists unanimously say that, being a highly effective means of obtaining information about a crime, this activity does not have general statutory regulation.

In recent decades, scientists, criminologists and practices unanimous position on the need for a single legal act that would regulate the activities of acquisition, processing, use and storage of the information contained in arrays of information systems (accounting), regardless of their subordination and the main purpose.

In the article the legal basis of information and help ensure investigate robberies, taking into account current changes in legislation Ukraine and supported position on the need for a single legal act that would regulate the activities of acquisition, processing, use and storage of the information contained in arrays of information systems (accounting), regardless of their subordination and the main purpose.

Keywords: information, evidence, information and reference software

Медицький І.Б.

КОНСЕКВЕНЦІОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ

УДК 343.9

Постановка проблеми. Оцінюючи спрямованість сучасного стану кримінологічних досліджень в Україні, доводиться й надалі констатувати недостатній науковий інтерес до окремих проблем фундаментального характеру. Не зважаючи на те, що наслідки злочинності визначають усю систему боротьби із нею, вони практично ніколи системно не вивчались та не вивчаються. У контексті кримінологічного пізнання корисливої насильницької злочинності, Б.М. Головкін приходить до висновку, що нинішній стан кримінологічних знань про соціальні наслідки злочинності далеко не відповідає суспільній значущості проблеми і запитам практичної діяльності із запобігання та протидії цьому антисуспільному феномену. Науковець припускає, що саме з цих обставин проблема не посіла чинне місце у кримінологічній теорії, а її

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

розробка застигла десь на рівні напрацювань минулого століття [1, с.106].

І це при тому, що «наукова та суспільна потреба у дослідженнях, присвячених методології пізнання соціальних наслідків злочинності, механізмів їх виникнення та розвитку, технології та методиці визначення масштабів політичної, соціальної, матеріальної, моральної та іншої шкоди, що спричинюється злочинністю, факторам, які сприяють збільшенню об'єму та мінімізації цієї шкоди не вимагає спеціальної аргументації» [2, с.3-4]. Фундаментальна проблема наслідків злочинності, врешті-решт, повинна бути усвідомлена на рівні державної політики, яка вирізняє кожен цивілізовану державу. Посприяти, а, правильніше кажучи, викликати таке розуміння повинен системний міждисциплінарний науковий підхід (спільні зусилля кримінології, кримінально-правової політики, економіки, соціології, соціальної психології, статистики і ін.), результатом якого постане оформлення самостійного підвиду кримінологічної теорії – консеквенціології злочинності (від лат. – consequentia – наслідок), із власним предметом та дослідницьким інструментарієм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що більшість кримінологічних пошуків мають своїм предметом виявлення закономірностей впливу соціальної дійсності на злочинність, її стан, рівень, динаміку, структуру, тобто на кількісні та якісні показники. Сучасна кримінологія уже нараховує у своєму арсеналі науковий доробок, присвячений безпосередньо теорії наслідків злочинності (праці О.Р. Афанасьєвої, М.М. Бабаєва, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, А.П. Закалюка, В.Е. Квашиса, Л.В. Кондратюка, О.Г. Кулика, В.В. Лунєєва, В.С. Овчинського та ін.), однак комплексні, системні дослідження, з огляду на їх малочисельність, є вкрай актуальними.

Стаття має за мету систематизацію існуючих класифікацій наслідків злочинності, з одночасним формуванням авторського бачення означеної проблеми. Розробка класифікаційних схем побудови наслідків злочинності сприятиме більш глибокому розумінню їх змісту, механізму утворення, дасть можливість, реалі-

зуючи кримінологічну політику, обирати першочергові, в плані превентивного впливу, об'єкти.

Виклад основного матеріалу. Пізнання проблеми соціальних наслідків злочинності неможливо без їх попередньої класифікації, як того вимагає принцип системності. Наслідки злочинності характерні своїм різноманіттям, зумовленим чисельністю суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів, взятих під кримінально-правову охорону. Зважаючи на це, слід критично оцінювати можливість дати їх остаточний, вичерпний перелік, адже такого роду завдання априорі видаються неможливими.

О.Р. Афанасьєва цілком слушно зауважує, що проблема систематизації і класифікації соціальних наслідків ускладнюється: 1) складністю визначення у повному об'ємі усього комплексу явищ, котрі можуть і повинні бути віднесеними до числа соціальних наслідків насильницької злочинності; 2) існуванням цілої множини різноманітних проявів спричинюваної злочинністю шкоди, оскільки в результаті злочинних насильницьких посягань негативний вплив відчують чи не всі різновиди суспільних відносин, які навіть перерахувати складно; 3) неоднорідністю та неоднозначністю механізмів і характеру впливу злочинності на суспільні відносини, що зумовлюється передусім характером та спрямованістю якісно різнорідних злочинних посягань. Маються на увазі різні види злочинів, що відрізняються формою, змістом та ступенем інтенсивності злочинних дій, своїми масштабами, тривалістю і т.д. [3, с.153].

Чітко усвідомлюючи таку «перспективність», науковці, тим не менш, не повинні уникати спроб зведення наслідків злочинності до відповідних цілісних систем. Тим самим отримавши можливість з'ясувати їх актуальність, масштабність та тривалість, чітко окреслити рівні прояву, очевидність чи прихованість від соціального контролю, прогнозування і ін.

Б. Холист вирізняє економічні (їх ще можна виразити через певний матеріальний, грошовий еквівалент) та соціальні (створюють клімат, сприятливий для подальших проявів соціальної патології або знецінюють суспільні цінності) наслідки злочинності. На його думку, подібна градація дасть можливість провести

більш диференційований аналіз наслідків злочинності, їх вимір та здійснити оцінку їх впливу на суспільне життя. Економічними наслідками є наступні: 1) збитки, прямо чи побічно спричинені злочинною діяльністю та особливо майновими злочинами; 2) втрачена матеріальна вигода; 3) витрати, пов'язані із утриманням правоохоронних органів, включаючи витрати на боротьбу з криміногенним явищами та їх запобігання; 4) витрати на ліквідацію наслідків уже вчинених злочинів [4, с.83]. Уявляється, що коректніше було б вести мову про соціально-економічні та інші, соціального змісту, наслідки злочинності, адже будь-які наслідки цього невід'ємного елементу суспільного життя та «резонатору» суспільних процесів, були, є і будуть перебувати в рамках нашого соціуму. Іншого варіанту немає.

Своєрідно до проблеми наслідків злочинності підійшли Л.В.Кондратюк та В.С. Овчинський. Учені розглядають кримінальну поведінку у біологічній, економічній, демографічній, соціальній, політичній, морально-етичній системах координат, групуючи їх у трьохвимірному просторі: біологічному, психологічному та духовному рівнях буття [5, с.8-13, 228-256]. Концептуально вони виходять за рамки соціальних наслідків злочинності у самому широкому розумінні цього терміну, диференціюючи «ціну» злочинності на «ціну» кримінальної – експансії, агресії та обману.

Класифікуючи кримінальні наслідки за змістом (характером), науковці виділяють: моральні, психологічні, фізичні, матеріальні (економічні), політичні, військові, технічні (В.В. Лунєєв); фізичні, психічні, моральні, інформаційні, економічні, екологічні, політичні, організаційні та ін. (Р.А. Сабітов). Залежно від зв'язку із злочинною діяльністю кримінальні наслідки можуть бути: ближні та віддалені, безпосередні та опосередковані, прямі та побічні, закріплені у складах злочинів та ні [6, с.45].

Досліджуючи соціальні наслідки насильницької злочинності, О.Р. Афанасьєва у їх сукупності допускає виокремлення: 1) прямих і непрямих або безпосередніх і опосередкованих; 2) основних і побічних; 3) одномоментних і триваючих; 4) обчислюваних і ні у грошовому еквіваленті; 5) ближніх і віддалених; коротко- і дов-

готермінових наслідків, а також б) включених до складу злочинів і не включених, відповідно, тих, які мають кримінально-правове чи виключно кримінологічне значення [7, с.156-157].

Соціальні наслідки корисливої насильницької злочинності, з огляду на характер негативних системно-структурних змін, Б.М. Головкін вважає доцільним поділити на три великі блоки: соціально-економічні, соціокультурні, соціально-психологічні [8, с.114-117]. Соціально-економічні наслідки включають прямі й непрямі збитки від функціонування злочинності загалом і корисливої насильницької зокрема (первинні – частка втраченого внаслідок злочинних проявів національного багатства, вимушені багатомільйонні витрати населення, підприємств, установ, організацій різних форм власності на систему технічного захисту товарно-матеріальних цінностей, купівлю громадянами засобів індивідуального захисту, медичні витрати на відновлення здоров'я потерпілих, оплату ритуальних послуг, численні соціальні виплати і компенсації інвалідам й утриманцям вбитих громадян; вторинні – нелегальні ринки праці у міських агломераціях, торгівля зброєю і спецзасобами, наркотичними речовинами і психотропними засобами, сформований ринок незаконних послуг). Соціокультурні наслідки в умовах сьогодення знаходять свій прояв у підриві культурно сформованої ієрархії соціальних цінностей, раціоналізації корисливого насильства у інформаційному просторі, стрімкому поширенні культури корисливого насильства у молодіжному середовищі, пропагуванні ідеї вигідності корисливого насильства серед маргіналізованих верств населення. Серед соціально-психологічних наслідків корисливої насильницької злочинності передусім слід вирізняти негативні зміни суспільної свідомості, викликані страхом перед нею; адаптацію соціальних груп, окремих спільнот населення до її функціонування та розвитку, наслідком чого є звання людей із даним соціальним фактом; існування контингенту злочинців, носіїв злочинного досвіду, ідей і традицій.

Найбільш предметно на питанні диференціації наслідків злочинності зупинився М.М. Бабаєв, запропонувавши наступну класифікаційну систему [9, с.20-24]:

- *із врахуванням особливостей механізму впливу*: групи соціальних наслідків злочинності, поява яких: а) створює перепони до виникнення чи гальмує розвиток нових позитивних явищ, подій, процесів; б) нейтралізує на певний час або мінімізує дію існуючих позитивних факторів; в) ліквідує (що стосується у відношенні до окремого об'єкта) повністю або частково ті або інші соціальні цінності, взяті під охорону законом чи нормами моралі; г) стимулює дію існуючих негативних явищ, процесів, сприяє їх розвитку, поглибленню, збільшенню масштабів; д) породжує негативні явища, події, процеси;

- *залежно від оцінки криміногенності*: криміногенні (тобто ті, які самі по собі можуть відіграти роль причин чи умов вчинення нових злочинів) та не криміногенні соціальні наслідки злочинності (ті, які фактично не здатні, в силу різних обставин, претендувати на роль криміногенних факторів);

- *прямі та похідні, безпосередні та опосередковані*;

- *залежно від характеру заподіюваної шкоди*: матеріальні (фізична шкода у вигляді втраченого особою життя, здоров'я чи матеріальна шкода у відповідному грошовому або предметному еквіваленті) та нематеріальні (особиста нематеріальна шкода у вигляді порушених немайнових прав та інтересів громадян, завдана державі, його органам та підприємствам, об'єднанням);

- *залежно від рівневого підходу*: наслідки злочинності в цілому, певних категорій злочинності (злочинів проти власності чи особи), окремих видів злочинності (умисні вбивства, крадіжки особистого майна громадян);

- *залежно від соціологічного критерію*: наслідки, які завдали шкоди правам та інтересам: а) окремих громадян; б) різноманітних соціальних утворень; в) соціальних інститутів; г) суспільства в цілому. О.Р. Афанасьєва вважає за необхідне усю сукупність соціальних наслідків насильницької злочинності диференціювати на наслідки, які виникають у відношенні до держави, суспільства, потерпілого, особи, яка вчинила злочин, свідка і т.д. На її думку, така класифікація дає можливість визначити механізм виникнення наслідків, їх негативний вплив, основні напрямки діяльності по запобіганню подальших довгострокових негативних резуль-

татів, що з'являються внаслідок злочину, і компенсації виниклої шкоди, а також запобіганню появи злочинних результатів при повторному вчиненні злочину [10, с.111];

- *залежно від регіонального критерію*: наслідки, які проявляють своє значення, відповідно, у масштабах району, міста, області, держави, для міста чи села, для економічного району;

- *залежно від можливості «повернення до попереднього стану», рівня «відновлюваності»*: відновлювані (матеріальна шкода, окремі види незначної шкоди для здоров'я) та не відновлювані (спричинення смерті, знищення шедеврів живопису);

- *залежно від їх латентності*: наслідки виявленої злочинності та наслідки латентної (невиявленої, «непокараної») злочинності.

Пропоновані ученими класифікаційні схеми, не дивлячись на їх більший або менший ступінь деталізації, вочевидь не можна вважати максимально повними у загальнотеоретичному відношенні. Уявляється доцільним критерій змісту (характеру) розвинути за рахунок аналізу політичних, економічних, соціальних та особистісних наслідків злочинності. Політичні наслідки проявляються у двох основних аспектах. По-перше, у буквальному розумінні цього слова, оскільки злочинність відриває певну частину громадян від участі у керуванні справами суспільства, віддаючи їх від активного суспільно-політичного життя. По-друге, самим фактом свого існування наслідки злочинності продукують шкоду авторитету держави, ускладнюють її діяльність (витрата часу й зусиль на правове (і не тільки) регулювання заходів боротьби та запобігання, розкриття, розслідування злочинів, розгляд кримінальних справ в судах, реалізацію виконання покарань). Економічні наслідки полягають, у першу чергу, у відриві певного контингенту працездатних осіб від процесу виробництва й неодержання, в остаточному підрахунку, конкретної частки сукупного суспільного продукту (те, що може бути визначене як втрачена вигода). Сюди варто віднести також витрати на боротьбу зі злочинністю – утримання спеціального апарату, що реалізує заходи боротьби і запобігання злочинності, витрати на відновлення здоров'я потерпілих від злочинів, утримання пра-

цездатних осіб, які не залучені до суспільно корисної праці. До цієї групи слід віднести також зниження доходу родин (у першу чергу тих, в яких є особи, що потерпіли від злочину, так і тих, в яких є особи, що вчинили злочини), оскільки зменшується сукупний дохід й збільшуються витрати. Ідеологічні наслідки злочинності містять у собі ті зміни у суспільній свідомості, що відбуваються як безпосередньо внаслідок впливу злочинності, так і опосередковано. Одночасно створюються сприятливі умови для прийняття широкими колами суспільства маргінальної ідеології, злочинних стереотипів поведінки, тощо. До особистісних варто віднести ті негативні зміни, які відбуваються в соціально-психологічних, поведінкових сферах, а також у правовій характеристиці особистості. В досить узагальненому виді вони проявляються у формуванні специфічної соціальної верстви, так званого маргінального середовища. У злочинних елементів відбувається зміцнення антисоціальної установки, змінюється мотиваційна сфера за рахунок збільшення частки низьких мотивів, деформуються міжособистісні відносини й індивідуальна правосвідомість. До цієї ж групи наслідків ставляться й негативні зміни в сімейній сфері особи, що відбуваються в результаті притягнення її до кримінальної відповідальності.

Регіональний критерій, який обмежується тільки внутрішньодержавною територією, вочевидь не відображає наше прагнення стати рівноправним партнером у відносинах з міжнародною спільнотою, розвиваючи співпрацю у політичній, економічній, правовій, науково-технічній та інших областях. Високий рівень злочинності і, зокрема, безпрецедентний рівень корупції, безумовно викличуть різноманітного роду наслідки для країни на міжнародному рівні, найбільш значущими з яких варто вважати політико-економічні. В Україні вже протягом тривалого часу зберігається низька інвестиційна привабливість, яка блокує можливості розширення іноземних капіталовкладень у вітчизняну економіку. Зниження інвестиційної привабливості тягне за собою відтік капіталів, рецесію економічного розвитку, відсутність можливостей вливань у проблемні сектори економіки та їх реструктуризації, пожвавлення розвитку.

28 вересня 2016 року було опубліковано індекс конкурентоспроможності, який щороку визначають представники Всесвітнього економічного форуму. Згідно з рейтингом інвестиційної привабливості, який охоплює два роки – 2016 та 2017, Україна спустилася на 85-ту зі 140 позицій. У 2015 році країна просіла з 76-го на 79-те місце. Серед основних причин – високий рівень корупції, тіньового лобізму, високий рівень невиконання судових рішень, бойові дії на Сході України, низький рівень правових гарантій діяльності іноземних інвесторів, відсутність вираженої, комплексної державної програми економічного зростання [11, с.247]. За оцінками міжнародної аудиторської компанії BDO, яка враховувала політичну, економічну і соціальну ситуацію, Україна в 2016 році поставила своєрідний антирекорд, посівши 130 місце (серед 170 держав). Серед причин такого становища названі війна, відсутність захисту для потенційних інвесторів та рівень корупції [12]. У розрізі висловленого виділяти слід як внутрішньодержавні, так і міжнародні наслідки злочинності.

У плані виявлення тенденцій та закономірностей можливо-го розвитку злочинності, поведінки конкретних осіб та інших кримінологічно значущих процесів, доцільно виокремлювати не тільки існуючі, а й перспективні (прогнозовані) наслідки злочинності. Триваючий на Сході України збройний конфлікт міжнародного характеру виступає потужним чинником загострення криміногенної ситуації внаслідок збільшення числа тяжких і особливо тяжких деліктів, неконтрольованого поширення і використання вогнепальної зброї та боєприпасів, збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та ослаблення відповідного соціального контролю, соціально необлаштованих осіб з досвідом ведення бойових дій і супутніми психологічними проблемами тощо. Цим та іншим негативним наслідкам притаманний довготривалий характер, вони матимуть місце (сподіватимемось, що у менших проявах) й після повернення державою контролю над тимчасово окупованою територією та державним кордоном. Кримінологічні прогнози наслідків різних форм злочинної поведінки на предмет їх подальшої динаміки повинні бути покладені в основу формування та реалізації кримінологічної політики.

Висновки. Наведені класифікаційні схеми, висловлене автором бачення тих чи інших аспектів не носять характер єдиноприйняттого та повинні виступати полем для подальшого конструктивного діалогу, розвитку кримінологічної теорії наслідків злочинності. Систематизація наслідків злочинності, з огляду на складність заявленого процесу, не повинна виступати самоціллю, переслідуючи суто теоретичний характер. Потенціал прикладного аспекту повинен знайти свою реалізацію через краще розуміння змісту, характерних ознак, динаміки наслідків злочинності, що дасть можливість розгляду, аналізу та прийняття конкретних висновків і рекомендацій з приводу усунення/мінімізації злочинної шкоди.

1. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
2. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности: методологические и прикладные проблемы / М.М. Бабаев, В.Е. Квашиш // Научный портал МВД России. – 2010. – №1(9). – С.3-12.
3. Афанасьева О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Афанасьева Ольга Романовна – Москва, 2014. – 450 с.
4. Холыст Б. Криминология. Основные проблемы / Б. Холыст – М.: Юридическая литература, 1980. – 261 с.
5. Кондратюк Л.В., Овчинский В.С. Криминологическое измерение / Под ред. К.К. Горяинова. / Л.В. Кондратюк, В.С. Овчинский. – М., 2008. – 272 с.
6. Лунеев В.В. Социальные последствия, жертвы и цена преступности. / В.В. Лунеев // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 36-56.
7. Афанасьева О. Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности : дис. докт. юр. наук : 12.00.08 / Афанасьева Ольга Романовна – Москва, 2014. – 450 с.
8. Головкін Б.М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.
9. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности / М.М. Бабаев. – М., 1982. – 81 с.

10. Афанасьева О.Р. *Общие положения о социальных последствиях насильственной преступности* / О.Р. Афанасьева // *Вестник Воронежского института МВД России*. – 2013. – №1. – С.109-113.
11. Безчастний В. *Кримінологічний аналіз сучасних тенденцій злочинності в Україні* / В. Безчастний // *Підприємництво, господарство і право*. – 2017. – №2. – С.245-250.
12. *Почему не стоит ожидать существенного роста зарплаты в ближайшие годы — 3 простых графика, которые объясняют серьезную проблему [Электронный ресурс]* // *BusinessViews*. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: businessviews.com.ua/ru/economy/id/rost-zarplaty-1522/.

Медицький І.Б. Консеквенціологія злочинності: загальнотеоретичні питання класифікації

Автор акцентує увагу на одній із найбільш малодосліджених категорій кримінологічної науки – наслідках злочинності. Не зважаючи на фундаментальність означеного питання, адже наслідки злочинності визначають усю систему боротьби з нею, комплексних напрацювань у даному відношенні є вкрай мало. Дана стаття має за мету розширення кримінологічної теорії в частині класифікаційних схем наслідків злочинності, що сприятиме більш глибокому розумінню їх змісту, механізму утворення, дасть можливість, реалізуючи кримінологічну політику, обирати першочергові, в плані превентивного впливу, об'єкти.

Ключові слова: наслідки злочинності, класифікація наслідків злочинності, види наслідків злочинності, консеквенціологія злочинності.

Meditzky I.B. Consequenciology of Crime: General Theoretical Questions of Classification

The author focuses on one of the most unexplored categories of criminological science - the consequences of crime. In spite of the fundamental nature of the question, the consequences of crime determine the whole system of combating it, there are very few comprehensive developments in this regard. This article aims to expand the criminological theory in the part of the classification schemes of the consequences of crime, which will promote a deeper understanding of their content, the mechanism of education, will enable, implementing criminological policies, to choose the priority, in terms of preventive influence, objects.

The analysis of classification schemes of the consequences of crime, known to criminological science, based on the main criteria of division: content (character), mechanism of their influence; assessing the degree of their criminogenicity; the nature of the damage caused; the possibility of restoring the «previous state»; latency and others. The suggestion to develop the criterion of content (character) by the analysis of political, economic, social and personal consequences of crime is expressed; given the features of contemporary crime is justified, in terms of criminological knowledge, to allocate its international consequences. In the context of identifying trends and

patterns of possible crime development, the author proposes to investigate the perspective (predicted) effects of crime.

Keywords: the impact of crime, the consequences of crime classification, types of consequences of crime.

Микитин Ю.І.

СІМЕЙНІ КОНФЕРЕНЦІЇ І КОЛА ЯК ФОРМИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

УДК 343.137

Зовнішній вираз відновного правосуддя позначають терміни – «форма», «модель», «програма».

Резолюція Економічної та Соціальної Ради ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальному судочинстві» від 24 липня 2002 р., виділяє три основні форми відновного правосуддя: 1) сімейні конференції; 2) кола правосуддя; 3) медіація [1].

Сімейні конференції та кола правосуддя, в порівнянні з медіацією, не набули значного застосування у світі. Історія української кримінально-процесуальної політики у різних проявах знала усі форми відновного правосуддя. Проте найпоширенішою та найбільш адекватною українським реаліям та ментальності є медіація. Однак сімейні конференції та кола правосуддя теж застосовують на певну увагу.

Сімейні конференції (далі - конференції) найпоширеніші в Новій Зеландії. Така форма вирішення кримінально-правових конфліктів існувала в традиціях корінного населення, яке негативно сприймало традиційну систему кримінального процесу. Під впливом росту злочинності неповнолітніх серед корінного населення у 1989 р. була реформована ювенальна юстиція шляхом прийняття закону «Про дітей, молодь та їх сім'ї» [2, с. 154]. Незважаючи на те, що зазначений правовий акт було засновано на традиціях лише спільноти Маорі, він поширював свою чинність на все населення Нової Зеландії [3, с.2].

Відповідно до закону «Про дітей, молодь та їх сім'ї», порушені кримінальні справи щодо неповнолітніх передаються поліції і судами для вирішення на конференції.

Конференція є зустріччю потерпілого і правопорушника, у якій беруть участь також сім'ї кожної зі сторін, родичі (особливо це стосується неповних та неблагополучних сімей) та авторитетні у громаді люди. У конференціях також можуть брати участь адвокат потерпілого чи правопорушника або юрист, що призначається судом. Конференцію організовує соціальний працівник за рішенням поліції, яка є представником обвинувачення чи суду. Ф. МакЕлрі наголошує, що представники поліції не можуть проводити конференції, оскільки у такому випадку орган розслідування і обвинувачення може впливати на прийняття рішення про форми і обсяг відповідальності правопорушника [4, с. 19].

Під час зустрічі всі присутні мають право висловити свої думки, дослідити факти і знайти загальне рішення проблеми. При цьому мова йде не тільки про відшкодування збитків. На конференції обговорюється питання про позбавлення волі чи застосування реабілітаційної програми [5, с. 407]. Характерно, що таке рішення має бути прийнято одноставно.

Як зазначає Д. Маєрс, одним із основних завдань конференції є вплив на правопорушника з метою усвідомлення, прийняття відповідальності за вчинений злочин і спрямування його на шлях виправлення [6, с. 67].

За результатами конференції укладається угода. Вона може передбачати накладення на правопорушника обов'язку вибачитись перед потерпілим, відпрацювати громадські роботи, відшкодувати завдану злочином шкоду, взяти участь у виховних програмах. Угода, досягнута за результатами конференції, містить рекомендації суду щодо можливого перебігу кримінального процесу чи призначення покарання. Суд приймає остаточне рішення у кримінальній справі з врахуванням результатів конференції. Проте він може відхилити її результати і призначити покарання самостійно [7, с. 32].

У випадку прийняття судом рішення конференції при вчиненні злочину невеликої тяжкості, кримінальна справа закривається, а до правопорушника застосовуються заходи, що були нею прийняті. Якщо вчинено тяжкий злочин (розбій, зґвалтування), проведення конференції допускається з метою відшкодування ма-

теріальної і моральної шкоди потерпілій особі, але це не виключає застосування покарання за рішенням суду [6, с. 69].

Використання відновного правосуддя щодо повнолітніх на законодавчому рівні чітко не закріплено. Статті 11, 12 Кримінального кодексу Нової Зеландії передбачають обов'язок правопорушника відшкодувати потерпілому шкоду, яка була завдана злочином. Фактично ці норми, які носять загальний характер, і є формальною підставою для проведення відновних процедур щодо повнолітніх, оскільки, як вважають А. Моріс та Дж. Максвел, застосування конференцій до повнолітніх правопорушників охоплюють незначну кількість злочинів [7, с. 207].

У 1996 р. у Новій Зеландії розпочато проведення конференцій при вчиненні тяжких злочинів повнолітніми (злочини проти власності, злочини проти життя і здоров'я особи, що спричинили тяжкі наслідки).

В загальному, велика кількість потерпілих (94%) висловлюють бажання брати участь у конференціях. Але з різних причин їх відсоток становить тільки 50%. Більшість із них (60%) задоволені результатами конференцій. Проте 25% потерпілих, які брали участь у таких процедурах, вважають, що це завдало їм шкоду [6, с. 70]. А. Моріс вважає, що отримані подекуди негативні дані означають не фундаментальні помилки в цих процесах, а «наявність практики, яка не приділяє належної уваги потребам потерпілих» [7, с. 31].

Незважаючи на існуючі проблеми, у Новій Зеландії конференції функціонують настільки успішно, що близько 80% кримінальних справ, які направляються на дану відновну процедуру, закриваються після їх проведення [5, с. 409].

Конференції стали частиною формальної системи правосуддя не тільки Нової Зеландії. У 1991 р. в Австралії з ініціативи поліції розпочалось впровадження конференцій у практику. У 1993-1994 рр. у Західній та Південній Австралії така форма відновного правосуддя була закріплена на законодавчому рівні. За аналогією з новозеландським варіантом, конференції в Австралії ініціювалися поліцією та судом і стосувалися злочинів, які вчиняли неповнолітні [8, с.54].

У різних частинах Австралії конференції мають свої місцеві особливості. Як зазначає Т. Оконнел, на півдні Австралії проведення конференцій координує спеціально підготовлений офіцер поліції, а основна мета процедури спрямована на вирішення питання про відшкодування шкоди, що завдана злочинцем [9, с. 14]. П. Макколд говорить, що конференції можуть бути проведені не тільки представниками поліції, а й іншими членами громади, що пройшли відповідну підготовку (наприклад, вчителі) [10, с. 4]. Як бачимо, австралійський варіант, на відміну від новозеландського, допускає активну роль поліції у процесі проведення конференції. Наприклад, у Південній Австралії конференції проводить ювенальний суддя, на розгляд якого надійшла кримінальна справа.

Конференції в Австралії повторюють новозеландську форму відновного правосуддя [6, с. 63].

Зважаючи на особливості новозеландських та австралійських конференцій, враховуючи українську побудову сім'ї, родини, таку форму відновного правосуддя в нашій державі слід було б назвати «родинні конференції». Застосування родинних конференцій в Україні могло б бути ефективним у громадах з невеликою кількістю жителів, що характеризуються компактним проживанням на певній території або етнічною ознакою. Загалом застосування родинних конференцій видається досить складним і не характерним для сьогодення.

Кола правосуддя (далі – кола) вперше почали застосовуватися на офіційному рівні в Канаді у 80-х роках ХХ століття як частина політики індіанських общин щодо своїх злочинців.

На даний час кола як частина кримінального процесу функціонують у Канаді та на півночі Сполучених Штатів Америки.

Перша програма примирення потерпілого і правопорушника в Канаді була реалізована в м. Кітченер, штат Онтаріо, в 1974 р. На даний час в Канаді існує більше 150 аналогічних програм (проектів) по всій країні. Можливість застосування відновного правосуддя у цій країні була закріплена у 1996 р. [11, с. 36-37] шляхом доповнень до Кримінального кодексу статтями 717-1 та 717-2. Дані норми, визначаючи принципи винесення вироку і закріплюючи необхідність індивідуального підходу до кожної роз-

глянутої справи, допускають можливість застосування відновних процедур як альтернативу чи доповнення до традиційних правил кримінального процесу [12, с. 178].

Певний час у системі кримінального процесу кола розглядались як альтернативний спосіб призначення покарання. Проте невдовзі практика показала, що призначення покарання становило лише незначну частину більш глибокого процесу – співпраці потерпілих і правопорушників, особистісним змінам та запобіганню повторних злочинів. З цієї причини термін «Кола оголошення вироку» було замінено терміном «Кола примирення» [13, с. 41].

Провідну роль в організації кіл відновного правосуддя здійснюють комітети громадського правосуддя¹.

Ініціювати проведення кола можуть поліція, суд, служба пробації, правопорушники, потерпілі, їх родичі. Відновне правосуддя застосовується в Канаді на різних стадіях кримінального процесу. Так, згідно із статтею 717 Кримінального кодексу Канади і розділом 4 урядової Постанови про неповнолітніх правопорушників, поліція може передати справу на розгляд і застосувати до них альтернативні міри покарання чи інші виправні програми до того, як висувати обвинувачення.

Після пред'явлення обвинувачення справу можуть передати на розгляд в одну з альтернативних програм чи у комітет громадського правосуддя. Хоча ця форма в основному зорієнтована на неповнолітніх правопорушників, вона нерідко використовується для роботи з повнолітніми правопорушниками (в цьому випадку її називають форумом громадського правосуддя) [14, с.279].

Як зазначає Д. Маерс, в Канаді кола застосовуються на різних стадіях кримінального судочинства [6, с.64].

На думку К. Праніс, Б.Стюарта, М. Уеджа [13, с.167-219] є чотири етапи кола:

1) визначення доцільності проведення кола. На даному етапі комітет громадського правосуддя приймає рішення про доцільність застосування тієї чи іншої форми відновного правосуддя.

1 Громадські утворення, до складу яких входять представники певної спільноти, як правило в межах населеного пункту, а також судді, прокурори, адвокати, офіцери пробації. Особливо активно до впровадження програм відновного правосуддя залучена Канадська королівська кінна поліція.

Якщо ініціатором кола був правопорушник, то на даному етапі розглядається його заява. Для того, щоб така заява була прийнята, він повинен письмово визнати свою вину у вчиненні злочину. Формалізоване визнання вини направляється до суду. До «кола розгляду заяв», як правило, входять представники поліції, служби пробації, соціальні працівники. Приймаючи рішення про проведення кола, комітет громадського правосуддя має враховувати думку потерпілої сторони, дотримуючись принципу добровільності. У випадку позитивного рішення щодо проведення кола, правопорушник повинен розробити план дій, який спрямований на усунення шкоди, завданої злочином і виправлення своєї поведінки. Як правило, такий план стає частиною договору, а згодом і частиною вироку кола, і навіть елементом вироку суду. Характерно, що на кола можуть направлятися усі кримінальні справи, незалежно від тяжкості вчиненого злочину.

2) підготовка до проведення кола. Даний етап передбачає вибір посередників, які будуть організовувати роботу кола. Це так звані «хранителі кола». Вони інформують потенційних учасників про їхню участь та роль у вирішенні кримінально-правового конфлікту, проводять організаційну та роз'яснювальну роботу.

3) проведення кола (досягнення консенсусної угоди для винесення вироку). Залежно від організаційної побудови, структурно кола відновного правосуддя поділяються на внутрішні та зовнішні. Внутрішнє коло складається з потерпілого, правопорушника, їх родичів. Зовнішнє коло утворюють представники громади, суду, прокуратури, захисту, служби пробації. Різновиди кіл та особливості їх проведення у різних частинах Канади та Сполучених Штатів Америки зумовлені місцевою специфікою історичного розвитку.

У випадку наявності судді, прокурора, адвоката, що є поширеним явищем під час кола примирення, вони виконують свої функції традиційно, як і в межах судового процесу. Остаточне рішення на колі має бути прийняте одногосно. Якщо досягається позитивний результат внаслідок, то обвинувачення може бути тимчасово відхилене [12, с.169-171]. У випадку не досягнення

згоди стосовно вироку, суд бере до уваги процес, що відбувався у колі при винесенні вироку.

Окрема увага приділяється розгляду справ, де учасниками є корінні жителі Канади. У цих випадках можливе застосування звичаєвих норм відповідної етнічної групи. Однак Верховний Суд Канади зауважує, що, у випадку вчинення тяжких злочинів (наприклад, вбивство), походження правопорушника не визначає застосування спеціальної процедури розгляду [12, с.173].

4) контроль за виконанням рішення. Функцію перевірки здійснює комітет громадського правосуддя, який повідомляє суд про відповідний результат. На основі інформації про перебіг кола, укладення договору під час нього, а також виконання зобов'язань, суд виносить остаточний вирок у кримінальній справі.

На стадії винесення вироку результати кіл допомагають судді при його формуванні. Суд може повністю або частково врахувати рішення кола. Дуже часто таке рішення стає основою самого вироку.

На думку К. Далі та Р. Іммарижеона, основними завданнями кіл є розв'язання конфліктів, відновлення порядку, гармонії і «зцілення» правопорушника, жертви і суспільства [8, с. 2].

Кола включають альтернативні підходи до вирішення кримінальних ситуацій: залучення членів місцевої громади, що сприяє їхній консолідації; організація зустрічі потерпілого і правопорушника; залучення до процесу обговорення і прийняття рішення членів родини та друзів потерпілого і правопорушника. Справедливість у процесі проведення кіл забезпечується через надання кожному учаснику рівних можливостей під час обговорення та прийняття рішення.

За результатами проведеного аналізу статті канадського судді Б. Стюарта «Кола правосуддя: медіація і консенсус «Зміна мечів на орала» [15], можемо зробити висновок, що існує багато різновидів кіл. Їхні відмінності, в основному, зумовлені цілями їх проведення, складом учасників. Наприклад, кола, що спрямовані на визначення форми, розміру, особливостей відшкодування шкоди, що завдана злочином; кола, які встановлюють можливі санкції для правопорушника; кола, що організуються з метою

мінімізації психологічного впливу злочину на потерпілого тощо. За суб'єктивним складом кола правосуддя поділяються на такі, що до свого складу залучають традиційних учасників кримінального процесу (судді, прокурори, адвокати), та такі, що передбачають участь тільки потерпілого, правопорушника, членів їх сімей, представників місцевої громади. Розрізняють також кола оголошення вироку.

Важко не погодитись з Б. Стюартом, який підкреслює, що у багатьох випадках успіх кіл правосуддя полягає не в досягненні згоди, договору для закінчення кримінального процесу, а в примиренні інтересів і відновленні взаємовідносин під час самого процесу [15, с. 6].

У Канаді було проведено ряд досліджень щодо рівня впливу тієї чи іншої відновної ініціативи на розв'язання проблем, що стоять перед кримінальним судочинством в цілому. Оцінка відновних програм виявилася ефективною в аспекті просування альтернатив позбавленню волі [16, с.217].

Посередництво – це найпопулярніший спосіб розв'язання конфліктів, у тому числі в кримінальних справах, у Сполучених Штатах Америки, – відзначає Р. Гудін [17, с. 12]. Проте говорити про загальне поширення і застосування кіл чи інших форм відновного правосуддя у цій країні не можна. Мав нагоду переконатися, що далеко не всім відомий такий підхід до розв'язання кримінально-правових конфліктів. Зокрема, під час стажування у цій країні в 2009 р. відбулась зустріч з представниками Асоціації баристерів¹ м. Де-Мойн (Айова), які зазначили, що для них є новим терміни «відновне правосуддя», «кола» в контексті кримінального процесу, а про застосування медіації їм відомо тільки у межах сімейних правовідносин.

Попри це слід зазначити, що відновне правосуддя, насамперед кола, у Сполучених Штатах Америки функціонують як частина кримінального процесу. Проте єдності щодо того, на якій саме стадії провадження вони можуть бути використані, немає. У переважній більшості кримінальних справ кола проводилися до винесення рішення судом. Проте, як зазначає Д. Маєрс, 28%

1 Аналог колегії адвокатів в Україні

відновних програм застосовувалися після винесення судового рішення і, переважно, до застосування покарання та розглядалися як реабілітаційна, реінтеграційна процедура [6, с. 71]. Узагальнюючи кримінально-процесуальні норми різних штатів та практику, можна зробити висновок, що кримінальна справа може бути спрямована на таку процедуру з ініціативи поліції, прокурора або суду. Вона проводиться спеціально підготовленими працівниками поліції, департаменту обвинувачення генеральних прокуратур штату, громадських або релігійних організацій. Дослідження М. Умбрайта та Дж. Грінвуда показують, що більшість відновних програм проводилися недержавними (громадськими) (43%) та релігійними організаціями (22%) [16, с. 247].

Переважна більшість кримінальних справ, щодо яких проводилися кола, стосувалися неповнолітніх.

Важливо відзначити, що одним з визначальних критеріїв можливості застосування відновного правосуддя є тяжкість вчиненого злочину. У Сполучених Штатах Америки найчастіше на кола передають кримінальні справи, що стосуються вчинення хуліганства, нанесення легких тілесних ушкоджень, крадіжок.

На думку Р. Коатс, М. Умбрайта, Б. Вос, кола правосуддя позитивно впливають на гуманізацію кримінального процесу [18, с. 33].

Попри позитивні результати кіл, ще на початковому етапі їхнього запровадження у кримінальний процес простежувалися певні загрози. Насамперед, це стосується справедливості процесу, суб'єктного складу, неупередженості (нейтральності) посередника («хранителя кола»), доцільності проведення кіл «винесення вироку», оскільки остаточне рішення щодо покарання за вчинений злочин приймає виключно суд.

За своєю сутністю кола схожі до конференцій. Проте особливістю кіл є те, що вони передбачають залучення значно більшої кількості учасників, не тільки членів сім'ї, близьких родичів як у конференції, а також членів громади, представників прокуратури, суду, адвоката. Кола, на відміну від конференцій, структурно складніші, можуть складатися з декількох елементів. Також порядок прийняття рішень кола, в порівнянні з конференцією, зва-

жаючи на суб'єктний склад, ускладнений. Відповідно тривалість кола, як правило, є більшою.

Вбачається, що застосування кіл, як і родинних конференцій, в Україні є проблематичним в сучасних умовах розвитку суспільства.

1. Резолюція ООН «Про основні принципи програми відновного правосуддя у кримінальних справах» від 24 липня 2002р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dld/RJU_bulletin/RJU.Vol.1-2.content_ukr.html.
2. Землянська В.В. Запровадження відновних підходів: зміна погляду на кримінальне судочинство./В.В. Землянська// Журнал «Право України». –2003. – №10. – С.154–156.
3. Mason A. Restorative justice: courts and civil society/A. Mason// Restorative Justice: Philosophy to Practice. – 2000. – P. 1–7.
4. МакЭлри. Новозеландская модель семейных конференций. [Електронний ресурс]/ МакЭлри Фредерик//Без Тюрем. Лучшие практические достижения наряду с процессом уголовного правосудия. – Кингстон, штат Онтарио, Канада, 1998. – Режим доступу: <http://www.sprc.ru/library.html#rj>.
5. Маляренко В.Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: [монографія]/ В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
6. Маерс Д. Международный обзор программ восстановительного правосудия: [специальное издание для участников конференции «Формирование украинской модели восстановительного правосудия», К., 2004. – 102 с.
7. Morris A., Young W. Reforming criminal justice: the potential of restorative justice/A. Morris, W. Young// In Restorative Justice: Philosophy to Practice. – 2000. – P. 11-31.
8. Дали К., Иммарижеон Р. Прошлое, настоящее и будущее восстановительного правосудия: некоторые критические размышления; [пер. с англ. А. Лаптевой]/ К. Дали, Р. Иммарижеон. – М.: Центр „Судебно-правовая реформа”, 2001. – 84 с.
9. O'Connell T. Resolving Crime in the Community: Restorative Justice Reforms in New Zealand and Australia/ T. O'Connell// Resolving Crime in the Community: Mediation in Criminal Justice. London, ISTD. –1994. – P.12-18.
10. McCold P. Overview of Mediation, Conferencing and Circles [report on the Tenth United Nations Congress on Crime Prevention and the

- Treatment of Offenders*]/P. McCold. – Vienna. – 2000. – April 10-17. – P. 4-17. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/jr000241.pdf>.
11. *Use of Adult Alternative Measures in Saskatchewan 1999-2000 and 2000-2000 //Policy, Planning and Evaluation.* – 2003. – April. – P. 27-61.
 12. *Restorative Justice in Canada: A Consultation Paper Ottawa. Department of Justice, Canada.* – 2000.// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/pcvi-cpcv/cons.html>
 13. Праніс К. Кола примирення. Від злочину до повернення в громаду: [пер. з англ.]/ К. Праніс, Б. Стюарт, М. Уедж. – К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. – 272с.
 14. Griffiths C. *The victims of crime and restorative justice: the Canadian experience*/C. Griffiths. – *International Review of Victimology*, 6. – 1999. – P. 279-294.
 15. Stuart B. *Circle sentencing: mediatoin and consensus «Turning swords into Ploughshares»*/ B. Stuart. – *Accord.* –1995. – June. – P.1-10.
 16. Umbreit M. *Mediation of Criminal Conflict: an assessment of programs in four Canadian Provinces*/ M. Umbreit//Center for Restorative Justice and Peacemaking. University of Minnesota. – 1995. – P. 1-95. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/1208944/Criminal-Justice-Reference-167887>.
 17. Гудин Р. Посередництво: загальний огляд альтернативного способу розв'язання конфліктів [Електронний ресурс]/ Р. Гудин //Посередництво та суди./ Електронний часопис Держдепартаменту США «Питання демократії» – 1999. – №12. – 38 с. – Режим доступу до журн.: <http://www.commonground.org.ua/dld/MediationAndCourts.zip>.
 18. Коатс Р. *Круги восстановительного правосудия в Южном Сент-Поле, Миннесота: [Електронний ресурс]/ Р. Коатс, М. Умбрайт, Б. Вос.* – Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dld/Circles_study_rus.zip.

Микитин Ю.І. Сімейні конференції і кола як форми відновного правосуддя

Стаття присвячена сімейним конференціям і колам правосуддя як формам відновного правосуддя. У цій статті проведено аналіз даних форм відновного правосуддя, досліджено їхню історію, сутність, структуру, порядок організації і здійснення. Також розглянуто можливі правові наслідки кримінального процесуального і кримінально правового характеру.

Ключові слова: відновне правосуддя, кола правосуддя, сімейні конференції, медіація, примирення.

Микитин Ю.И. Семейные конференции и круга как формы восстановительного правосудия

Статья посвящена семейным конференциям и кругам правосудия как формам восстановительного правосудия. В этой статье проведен анализ данных форм восстановительного правосудия, исследована их история, сущность, структура, порядок организации и осуществления. Также рассмотрены возможные правовые последствия уголовного процессуального и уголовно правового характера.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, круги правосудия, семейные конференции. медиация, примирение.

Mykytyn Y.I. Family conferences and circles as a form of restorative justice

The article is devoted to the domestic conferences and circles of justice as to the forms of restorative justice. In this article these forms of restorative justice are analyzed, their history, essence, structure, order of organization and realization, are also investigated. In addition to this, the possible law consequences of criminal judicial and criminal legal character are considered.

There are three basic forms of restorative justice : 1) domestic conferences; 2) circles of justice; 3) mediation. Domestic conferences (are the most widespread in New Zeland, Australia. A conference is meeting of victim and offender, in which families each of parties, relatives (especially it touches incomplete and disadvantaged families) and reputable people in society also participate. In conferences also can participate advocate of victim or offender or lawyer that is appointed by a court. The conference is organized by a development worker by decision of police that is the representative of prosecution or court. According to the results of the conference an agreement is concluded. It can envisage the obligation on the offender to apologize to the victim, to do social works, to recover the harm inflicted by a crime, to participate in the educator programs. The agreement that is attained on results a conference contains recommendations of court about possible motion of criminal process or imposition of punishment.

At the moment circles as part of criminal process function in Canada and in the North of the United States of America. In their essence circles are similar to the conferences. However, the peculiarity of the circles is that they involve the attraction of a much larger number of participants, not only members of the family, close relatives as in conferences, and also members of society, representatives of office of public prosecutor, court, advocate. Circles, unlike conferences, are structurally more difficult, it can consist of a few elements. In addition to this, the order of making decision of circle, as compared to the conference, having regard to the subject composition, is complicated. Accordingly duration of circle, as a rule, is much more.

It is visible, that application of circles, as well as domestic conferences, is problematic in the modern terms of development of society in Ukraine.

Keywords: restorative justice, circles of justice, family conferences. mediation, reconciliation.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСІЇ

УДК 343.91:343.541

Проблема деструктивної поведінки особи завжди була предметом вивчення дослідників з різних галузей науки (психологія, соціологія, кримінологія і інші) протягом багатьох століть. З постійним розвитком людства постійно змінюються і прояви агресії, особливо у сьогоднішній час політичної та економічної кризи. Розповсюдженість агресії в ХХ-ХХІ столітті все більше і більше привертає увагу науковців до цього феномену. Все частіше у засобах масової інформації з'являються повідомлення про терористичні акти, військові конфлікти, масові безпорядки, насильство з особливою жорстокістю. Останнім часом Україна особливо звертала увагу до себе проявами насильства з боку осіб, які повинні були б захищати від негативних проявів агресії. Сьогоднішня Україна все частіше і частіше пов'язують з негативними, руйнівними процесами послаблення суверенітету та незалежності держави. На жаль, уже буденними і звичними звучать слова «агресія», «агресивність», «агресивна поведінка», «насильство» тощо. Більшість деструктивних проявів у поведінці пояснюють проявами агресії у різних її формах. А тому проблема вивчення природи агресії та її вплив на поведінку в сучасному суспільстві є досить актуальним.

Складність вивчення агресії зумовлена різновекторною та міждисциплінарною спрямованістю даного явища. Пояснення даному феномену намагалися знайти біологи, психологи, психіатри, філософи, соціологи, педагоги, правники. В науковій літературі можна знайти багато аспектів вивчення даної проблеми, але в більшості випадків вони стосувалися окремих елементів, проявів феномену агресії.

Вивчаючи наукові здобутки з вивчення феномену агресії останніх 15 років, варто відзначити, що сучасні погляди науковців на проблему агресії можна розділити на кілька рівнів: філософський (Гальона Є.О., Котляров Л.П., Чеботарьова Н.В.), соціоло-

гічний (Волянська О.В.), психологічний, педагогічний (Шарапова О.В.), правовий (Благута Р.І., Тацій М.С., Тужеляк Н.М., Храмов О.М.), психіатричний (Дячук А.М., Задорожний В.З., Первий В.С., Прокопович Є.М., Хоміцький М.Є.), міжнародно-політичний. Окремо слід виділити значний вклад в дослідження феномену агресії психологів у сфері загальної психології (Кравчук С.Л., Крайнюк В.М., Мазоха І.С., Спринська З.В., Третьяков С.П.), медичної психології (Ісаков Р.І., Шебанова В.І.), соціальної психології (Дроздов О.Ю., Ісаєнко О.С., Шкрабюк В.С.) педагогічної та вікової психології (Бовть О.Б., Гайдукевич Г.А., Галушко Л.Я., Завацька Н.Є., Запухляк О.З., Кіричевська Е.В., Кірейчев А.В., Клименко Ю.О., Ломова Т.О., Лящ О.П., Матяш-Заяц Л.П., Мелоян А.Е., Мізерна О.О., Мойсеєва О.Є., Павелків В.Р., Павелко І.І., Федух І.С., Хархан О.М., Шебанова С.Г.), юридичної психології (Ваврик Т.Ю., Морозова Т.Р., Ярош О.В.).

У зв'язку з цим в літературі важко віднайти єдине бачення визначення цього поняття. Варто погодитися з позицією Морозової Т.Р., що на сьогодні не проведено комплексних досліджень, в результаті чого у підходах авторів до побудови пояснюючих моделей домінує категоричність та однобічність [18].

В даний час термін «агресія» вживається надзвичайно широко.

На буденному, побутовому рівні термін «агресія» ототожнюється із насильством. Легального, законодавчого визначення даному поняттю немає. В юриспруденції термін агресії більш менш розроблений міжнародним публічним правом. «Агресія – в сучасному міжнародному праві будь-яке незаконне з погляду Статуту ООН застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу (нації)».

Тлумачні словники української мови також здебільшого розкривають даний термін з точки зору воєнних дій між двома і більше державами, надаючи цьому поняттю політичний зміст.

Так, Словник української мови агресію пояснює як неспровокований збройний напад однієї держави на іншу з метою загарбання її території, ліквідації або обмеження її незалежності [27].

Аналогічне визначення міститься і в новому виданні Словника української мови 2010 року [26] та Великого тлумачного словника сучасної української мови 2009 року, однак уже містить деяке пояснення окремих видів агресії, зокрема інструментальної.

Звертаючись до дефініцій поняття, зазначимо, що «Словник-довідник соціального працівника» визначає агресивність як емоційний стан і риса характеру людини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично чи морально) [12].

У психології під агресією розуміють тенденцію (прагнення), яке виявляється в реальному поводженні або фантазуванні, з метою підпорядкувати собі інших або домінувати над ними.

У психологічному словнику дається поняття агресії (від латинського «aggređi» – «gradus» – крок, «ad» – на, тобто «нападати», «рухатися на») як індивідуальної або колективної дії, спрямованої на нанесення фізичної або психологічної шкоди, збитку або на знищення іншої людини або групи людей. У первинному сенсі бути агресивним означало «рухатися у напрямі мети без зволікання, без страху і сумніву» [9]. Подібне визначення міститься і в Психологічному словнику під ред. Петровського А.В.[23]

У психологічному словнику за ред. В.І. Войтка міститься поняття агресивності, що пояснюється як емоційний стан і риса характеру людини. Характеризується імпульсивною активністю поведінки, афективними переживаннями – гніву, злості, прагненням заподіяти іншому травму (фізично чи морально). В агресивному стані особа може повністю втрачати самоконтроль. А. інколи розглядають як стенічний активний прояв фрустрації. У зв'язку з цим А. визначають як реакцію на обставини. Проте А. виникає і в результаті наслідування зразків або використовується людиною як навмисний засіб для досягнення мети. Причиною А. може бути афект неадекватності, який виникає внаслідок незадоволення потреби особи в самоутвердженні. Протилежним А. вважається стан депресії. Якщо агресивний стан більш типовий для грубої, нестриманої людини, то депресія характеризує невпевненого в собі індивіда. А. може виявитися і у стриманої людини після ряду

фрустрацій. Тоді А. виступає як ситуативна і короточасна реакція і не визначає глибинної сутності людини. Перебороти А. допомагає усунення причин, які її викликають. Поведінка людини у стані А. значною мірою залежить від її характерологічних рис і особливо від її виховання [24].

У психологічному словнику-довіднику Приходько Ю.О., Юрченка В.І. під агресивністю розуміють як мотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам (правилам) співіснування людей у суспільстві, і завдає шкоди об'єктам нападу (живим і неживим), приносить людям фізичні збитки або спричинює в них психологічний дискомфорт (негативне хвилювання, напружений стан, страх, пригніченість тощо). Агресивність супроводжується емоційними станами гніву, ворожості, ненависті тощо. Агресивні дії є: 1) засобом досягнення якої-небудь значущої мети; 2) способом психологічного розвантаження; 3) способом задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні. Види агресії: фізична агресія (напад); вербальна агресія через форму (сварка, крик, вереск та ін.) та через зміст словесного реагування (погроза, прокльони, лайка та ін.); пряма і непряма агресія (наприклад, злісні плітки, нерозумні жарти, напад люті та ін.); інструментальна агресія, що є засобом досягнення якої-небудь мети; ворожа агресія (дії, метою яких є заподіяння шкоди об'єкту агресії); альтруїстична агресія, що має за мету захист інших від чийось агресивних дій; автоагресія (самозвинувачення, самоприниження, нанесення собі тілесних ушкоджень аж до самогубства) [22].

Вітчизняні та російські психологи також робили спроби дати визначення агресії та виділити її основні ознаки. Так, О.Р. Ратінов вважає, що агресія – це прояв агресивності в деструктивних діях, метою яких є нанесення шкоди тій чи іншій особі.

Найбільш вдалим, на думку Храмцова О.М., є наступне визначення терміна «агресія»: «Агресія – це цілеспрямована, руйнівна поведінка, яка суперечить нормам та правилам співіснування людей у суспільстві, яка наносить шкоду об'єктам нападу (живим та неживим), спричиняє фізичну шкоду людям або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, напругу, страх, тривогу тощо)». У відповідності з цим визначен-

ням агресією можна розподілити на два основних види: фізичну та вербальну (словесну). Під фізичною агресією розуміється такий акт поведінки, який вчиняється за допомогою насильства та руйнування. Під вербальною агресією розуміється такий акт поведінки, яка наносить шкоду потерпілому за допомогою слова. Це погрози, образи, наклеп тощо.

Російський вчений А.О. Реан вказує, що в рамках етико-гуманістичного підходу агресія як спричинення шкоди іншій людині розглядається як зло, як поведінка, що суперечить позитивній сутності людей.

Існує біологічне і психологічне пояснення агресивної поведінки та її виникнення. Біологічне пояснення включає в себе три підходи: етіологічний (агресія, як внутрішня енергія), соціобіологічний (агресія, як продукт еволюції) і генетика поведінки (агресія, як спадкова схильність).

Окрім цього, існують й інші визначення агресії і агресивної поведінки.

По-перше, під агресією розуміється активність, прагнення до самоствердження. Так, Л. Бендер, наприклад, стверджувала, що агресія – це тенденція наближення до об'єкта чи віддаленість від нього, а Ф. Алан описує її як внутрішню силу (не пояснюючи походження), що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам.

По-друге, під агресією розуміються акти ворожості, атаки, руйнування, тобто дії, які шкодять іншій особі або об'єкту. Наприклад, Х. Дельгаро стверджує, що «людська агресивність є поведінкова реакція, яка характеризується проявом сили у спробі завдати шкоди або збитку особистості чи суспільству» [16, с.81].

Однак, агресія може мати як позитивний прояв, що служить життєвим інтересам (самоствердження, конкуренція, спортивні змагання), так і негативний (прояви гніву, прагнення завдати шкоди, ксенофобія і расизм тощо).

Відтак, питання про природу агресії, агресивної поведінки, залишається одним із невирішених до кінця проблем психологічної науки. Аналіз сучасних теоретичних обґрунтувань, на думку

Мандрик Л.М, Яценко І.П., Каракоця А.В., дозволив визначити, що агресія – це:

- вроджений інстинкт людини;
- результат фрустрації;
- результат соціального навчання;
- результат впливу біохімічних факторів.

Зрештою, автори стверджують, що враховуючи велику кількість висунутих протилежних теоретичних обґрунтувань щодо поглядів на причини виникнення агресії, сутності природи і факторів, які впливають на її прояви, то більшість із них підпадає під одну з чотирьох наступних категорій. Так, агресія, в першу чергу, стосується:

- вроджених спонукань або задатків;
- потреб, що активуються зовнішнім стимулами;
- пізнавальних і емоційних процесів;
- актуальних соціальних умов у поєднанні із випереджувальним навчанням [16, с.80].

Класичне визначення агресії було запропоновано А. Бассом. Він охарактеризував агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму [14, с.17]. А. Басс виділив три основні шкали, у яких можна описати агресивні дії: 1) фізична – вербальна. Застосування сили стосовно іншої людини, нанесення тілесних ушкоджень, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї; 2) активна – пасивна. Агресія, що спрямована на іншу особу; 3) пряма – непряма. Прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети або зайнятися бажаною діяльністю [5, с. 29]. З одного боку, ці визначення вважають занадто схематичними, так як вони включають в себе багато видів поведінки, що не стосуються категорії агресивного, а з іншого – не враховують такі поняття, як мислення та емоції. Для того, щоб поведінка людини визначалася як агресивна, вона повинна мати намір викликати негативні наслідки для об'єкта агресії, що передбачає очікування результату від певної дії. Тобто ця деталізація виключає ті моделі поведінки, в яких заподіяння шкоди було випадковим [11]. Згідно з вищезазначеним, більш чітке,

на думку Качанової Ю.В., визначення агресії було запропоноване Р. Бероном і Д. Річардсоном.

Вони вважають, що агресію варто розглядати як модель поведінки, а не як емоцію чи установку. Р. Берон і Д. Річардсон розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив чи настанову. Агресія ж у суспільстві не відбувається без певних мотивів і настанов, і тому це явище складніше, ніж тваринна агресія, саме тому її доцільно визначати як насильство [8, с. 28].

Ряд важливих відмінностей у розумінні агресії відзначив Фешбах. Він розмежував експресивну, ворожу та інструментальну агресії (при цьому спочатку з розгляду виключається ненавмисна агресія). Експресивна агресія являє собою мимовільний вибух гніву та люті, нецілеспрямований, що швидко припиняється, причому джерело порушення спокою не обов'язково зазнає нападу. Інструментальну агресію Фешбах підрозділяє на індивідуально й соціально мотивовану (можна говорити також про корисливу і безкорисливу, антисоціальну і просоціальну агресії). У визначенні агресії та агресивної поведінки варто визначитися, чи включати аспект порушення суспільних норм як показник прояву агресивності. Наприклад, фізичний самозахист, або дисциплінарне покарання, є прийнятними формами соціальної поведінки, і саме тому агресивну поведінку варто розглядати в контексті порушення норм і цінностей суспільної моралі.

Л. Берковіц термін «агресія» позначає як деякий вид поведінки, фізичної чи символічної, яка мотивована наміром завдати шкоди комусь іншому. Однак, на думку Берковітца, при визначенні агресивності на основі порушення норм суспільства не враховується, що погляди сторін на норми суспільної поведінки можуть бути різними. Л. Берковітц відзначає, що до агресії індивіда спонукають подразники, що пов'язані з наслідками агресивних дій [28].

На думку А. Бандури, більшість особливостей нашої поведінки розвивається шляхом наслідування певним моделям [8].

Під «агресивною поведінкою» (фр. *agressif* – викликаюча, войовнича; від лат. *aggredior* – нападаю) розуміють дії, що мають на меті заподіяння моральної або фізичної шкоди іншим. У межах цього тлумачення агресія розглядається як поведінка, метою

якої є нанесення шкоди певному об'єкту або людині. Орієнтація на агресію проявляється в діях, спрямованих проти особистості. Існує зв'язок між об'єктивною ситуацією та агресивною поведінкою людини [3, с. 27]. Мотивація агресивної поведінки може бути двоякою: біологічною та соціальною. Біологічна мотивація припускає наявність певних органічних даних для вияву агресивності, тобто таких її проявів, які є спонтанними і мало залежать від будь-яких зовнішніх впливів. Біологічна мотивація агресивності припускає спадкову чи органічну основу, а її прояв у людині залежить від того, як побудований і як функціонує з дитинства її організм. Соціальна мотивація агресивності, навпаки, тісно пов'язана із зовнішніми впливами. Соціальна мотивація агресивності базується на переконанні, що мотив, а відповідно і прояв агресивності людиною, є результатом навічання. Р. С. Хоманс вважає, що агресію може викликати ситуація, пов'язана із прагненням до справедливості. А. А. Реан, К. Бютнер та інші дослідники розглядають деякі випадки агресивного прояву як адаптивної властивості, що пов'язана з тривогою. Отже, під «агресією» прийнято розуміти мотивовану деструктивну поведінку, яка суперечить нормам співіснування людей у суспільстві, що наносить шкоду об'єктам (живим і неживим), фізичну шкоду людям або психологічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруженості, страху й пригніченості) [17, с. 19].

Р. Сміт, Р. Браун і Дж. Тедеші у своїх роботах спонукають до відмови від уживання самого терміна «агресія» як неадекватного. Вони висувають новий підхід, що базується на використанні поняття примусової сили, за допомогою якого їм надається можливість описати види поведінки, деякі з яких можуть бути названі агресією з погляду спостерігача [1]. У статті «Агресія й теорія соціального впливу» Дж. Тедеші відзначав, що термін «агресія» не може відноситися до якогось одного виду людських дій. Скоріше за все, це сукупність дій, що використовує індивід. На його думку, агресія виникне в тому випадку, якщо: 1) комусь приписується намір заподіяти шкоду іншому; 2) вона не може бути виправданою в рамках прийнятої спостерігачем відповідної системи соціальних норм, принципів і традицій. Використовую-

чи поняття примусової сили, Дж. Тедеші й інші учені прагнуть пояснити, чому люди застосовують різні форми погроз і покарань у стосунках один із одним, заподіюють шкоду тощо. При цьому сам термін «агресія» виступає в ролі своєрідного ярлика, виконуючи суто допоміжну функцію: сприяє розумінню тих дій, у яких використовується примусова сила. Примус у даній теорії трактується як одна з форм соціального впливу, необхідна для того, щоб стримати або підкорити інших за допомогою сили. На відміну від поняття «примус», що є ширшим за поняття «агресивність» та «агресія», термін «насильство» має на увазі такий підтип, що належить до крайніх форм фізичної агресії. Досі поняття «агресивність», «агресія» і «насильство» ототожнювалися в суспільній свідомості як на побутовому рівні, так і на рівні наукового мислення. Так німецький соціолог Н. Еліас вважав, що агресія є тотожною жорстокості та почуттю насолоди від катування людей і руйнування, від доведення своєї тілесної переваги над іншими [20, с. 272]. Австрійський учений, засновник порівняльної етології К. Лоренц вважав, що у проявах агресивності і у «півнів, що побилися на смітнику», і «у собак, що гризуться», і «у хлопчаків, що розбивають одне одному носи», і у юнаків, що розпочинають «в корчмі бійку, вже трохи підфарбовану політикою», і в тих, хто хапається зопалу за ядерну бомбу, є одна підстава – внутрішньовидова агресія. А це серйозна небезпека, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно-історичного і технічного розвитку» [15, с. 44-45]. У сучасній політології агресія кваліфікується як «пряме чи непряме застосування збройної сили однією державою проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої. Цей напад... характеризується ініціативою та задумом. Найнебезпечніша форма – збройний напад» [2, с. 18]. Біологічна взаємодія живих істот одне з одним та з оточуючою природою існувала до виникнення соціальної взаємодії, а з її виникненням біологічна взаємодія, з одного боку, стала необхідною передумовою існування та розвитку соціальної, а з іншого – її було включено в рух, що відбувається в соціальній сфері, вона трансформується ним і «перетворюється на модифікований момент руху соціального» [6, с. 33]. Агресія в соціальній сфері визначається за

допомогою гегелівського формулювання поняття насильства: «... насильство ззовні є особливе, що протистоїть особливому, захоплення його власності, нове страждання» [7, с. 179]. Як біологічне є передумовою соціального, так і агресія в природі є передумовою насильства в соціальній сфері. У соціальній сфері агресія людини проти людини, або групи людей проти іншої групи людей має нові риси і якості порівняно з агресією хижака в природі, і тому в соціалізованому вигляді вже виступає як насильство. Агресія в природі є доцільною необхідністю і проявляється в одних і тих самих формах майже без змін, забезпечуючи виживання виду. Агресія в суспільстві – це насильство. З розвитком суспільства вона набирає поміркованих форм завдяки прогресу розподілу функцій, посиленню взаємодії між індивідами, зростанню їх залежності одне від одного та від технічного апарату [20, с. 271]. Вона виходить за межі необхідності забезпечення фізіологічного виживання людської істоти і стає соціальною дією, здійснює руйнівний вплив на об'єкт не стільки фізично, скільки психічно, підпорядковуючи і руйнуючи його суб'єктивну волю, світогляд, настановлення, мотиви діяльності та емоції.

Терміни «агресія» та «агресивність» вживають для визначення різноманітних насильницьких дій. Агресія та агресори завжди оцінюються суспільством як негативні, асоціальні дії, як прояв грубої сили. В основному ж під цими поняттями розуміється загрозлива поведінка, що об'єднує в собі багато понять: насильство, агресивні дії, агресивна поведінка, асоціальна поведінка, ворожість, жорстокість, конфлікт, злочин, вбивство, негативна взаємодія та ін. Так, у психоаналізі агресивність тлумачиться як сила, з якою людина проявляє свою любов і ненависть стосовно оточуючих чи до самої себе. В соціодинамічній теорії агресивність – це невротична захисна реакція людини, яка відчуває загрозу задоволення своїх потреб, цінностей, гідності, бачить себе відстороненою та приниженою. Афективно-динамічний підхід розглядає агресивність як готовність чи схильність людини до реалізації агресивної моделі поведінки. Агресивність також розглядають як стійку рису особистості, що проявляється в готовності до агресивної поведінки.

Рівні її визначаються як навчанням у процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, найважливішими з яких є норми соціальної відповідальності і норми відплати за акти агресії. «Агресивність – одна із вроджених установок, яка виражається у прагненні до наступальних дій, спрямованих на завдання збитків або знищення об'єкта» [19, с. 8]. Протилежної думки дотримується В. Клайн. Він вважає, що в агресивності є «певні здоровіші риси», які можуть виявитися корисними для суспільного життя. Це такі риси, як наполегливість, ініціатива, завзятість, прагнення до перемоги, подолання перешкод. Ці якості властиві лідерам і переможцям [21, с. 62]. Біологічний словник трактує агресивність, як рису характеру, що виражається у ворожому ставленні людини до інших людей, до тварин, до навколишнього світу. Агресивними називаються такі дії і таке відношення людини, яке, будучи ворожим, водночас не викликається будь-якими об'єктивними причинами, не може бути виправдане обставинами, що склалися, або міркуваннями морального чи юридичного характеру, зокрема – необхідністю самооборони або захисту інших людей [4].

Незважаючи на те, що більшість науковців вважають, що агресія є негативним явищем, вбачається все-ж-так, що агресивність як характеристика людини притаманна людині з народження як біологічній істоті та служить для реалізації, задоволення основоположного інстинкту – інстинкту самозбереження. І перебуваючи у суспільстві прояви агресії знаходять свій вираз у поведінці людини. Соціальні інституту можуть спрямовувати прояви агресивності як в позитивному так і в негативному напрямку.

Готовність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність. Причинами агресивності є конфліктність, порушення емоційних зв'язків у родині, умови сімейного виховання. Агресивні дії можуть бути спрямовані на самого себе (аутоагресія) – самогубство, самоприпинення, самозвинувачення [23]. Поняття агресивної поведінки тісно пов'язано з такими поняттями, як агресивна дія, жорстокість, ворожість, примус та насильство. «Агресивність з'являється на світ разом із народженням дитини – це природна реакція

на перешкоди, що заважають задоволенню життєво важливих потреб, реалізації «принципу задоволення» [10, с. 19]. Якщо ситуації, що сприяють виникненню агресивності, повторюються з певною частотою, то агресивність переходить у рису особистості, яка може впливати на її характер, що обумовлює типовий для даної особистості спосіб поведінки в певних життєвих умовах і обставинах. Тобто якщо агресивність не стала рисою особистості, то у відповідь на виникнення даного стану випливають агресивні дії. Під «агресивними діями» розуміються деструктивні дії, що виступають як засіб досягнення будь-якої мети; спосіб психічної розрядки, задоволення заблокованої потреби особистості і зміни діяльності; форма самореалізації й самоствердження. Виділяють наступні форми прояву агресивних дій: фізична (нанесення тілесних ушкоджень), вербальна (словесний прояв агресивності), пряма і непряма, аутоагресивна (самозвинувачення, самознищення, самогубство), ворожа (заподіяння шкоди), інструментальна (використання агресії для досягнення мети). Агресивні дії – це прояв агресивності як ситуативної реакції. Коли агресивні дії повторюються, то в цьому випадку слід говорити про агресивну поведінку. Якщо ж агресивність є особистісною рисою, то ми маємо справу з агресією як формою поведінки даної особистості [13]. Агресивність, як властивість особистості, розмежовується в більшості випадків з поняттями «жорстокість» і «ворожість». Ці два поняття розрізняють за ознакою – «заподіяння страждань заради страждань». Агресивна людина може і не бути жорстокою, а жорстока людина завжди агресивна. Як ми вже відзначали вище, агресивність відносять і до категорії властивостей особистості. Одна з основних ознак властивостей полягає в тому, що вони завжди виражають відношення людини до певної сторони дійсності» [25, с. 28].

Качанова Ю.В. у своїх дослідженнях приходить до висновку, що згідно з вищерозглянутими визначеннями, агресію можна розглядати як біологічно доцільну форму поведінки, яка сприяє виживанню та адаптації. З іншого боку, агресія розцінюється як зло, поведінка, що суперечить позитивній сутності людей. Таким чином, агресія – це будь-яка форма поведінки, яка націлена на

спричинення шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібного поводження. Агресивність же варто розглядати як відносно усталену рису особистості, що виражає готовність до агресії. Через свою усталеність та входження в структуру особистості агресивність може визначати загальну тенденцію поведінки [11, с.54].

Підсумовуючи вищевикладене, слід сказати, що питання про природу агресії залишається одним із невіршених до кінця проблем науки. В більшості випадків цей феномен позначають з негативної сторони, однак все частіше звертають увагу на позитивні аспекти прояву цього явища. Додаткових досліджень потребують питання вивчення співвідношення понять агресія, агресивність, агресивна поведінка та насильство.

1. *Агрессия – проблемы и поиски в западной философии и науке / Т. Г. Румянцева. – Минск: Университетское, 1991. – 148 с.*
2. *Агрессия. Политология: Энциклопедический словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. – М.: Моск. коммерч. ун-т, 1993. – 431 с.*
3. *Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева. – М., 1993.*
4. *Биологический энциклопедический словарь / гл. ред. М. С. Гиляров ; редкол.: А. А. Баев, Г. Г. Винберг, Г. А. Заварзин и др. – М.: Сов. энциклопедия, 1986. – 831 с.*
5. *Бэрн Р. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон. – СПб.: Изд-во «Питер», 1998. – 336 с.*
6. *Вазюлин В. А. Логика истории. Вопросы теории и методологии / В. А. Вазюлин. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 328 с.*
7. *Гегель Г. Конституция Германии. Политические произведения / под ред. Б. М. Кедрова. – М.: Изд-во «Наука», 1978. – 437 с.*
8. *Годфруа Ж. Что такое психология: в 2 т.: пер. с фр. / Ж. Годфруа. – М.: Мир, 1992.*
9. *Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологический словарь-справочник / М. Дьяченко, Л. Кандыбович. – Мн.: Харвест, 2001. – 576 с.*
10. *Журавлев Д. Подростковая агрессивность – психологическая закономерность или социальный феномен? / Д. Журавлев // Народное образование. – № 2. – 2003. – С.185-192.*
11. *Качанова Ю.В. Агресивність та агресія як соціологічні категорії / Ю.В. Качанова. – Наукові праці. Соціологія. – Випуск 133. Том 146. – С.50-54.*

12. Кизименко Л.Д., Бедна Л.М. *Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників). Міні-госларій.* – Львів, ДЦ МОУ. – 2000.
13. Ковальчук А. В. *Педагогическая коррекция агрессивного поведения подростков / А. В. Ковальчук, Н. Г. Рукавишникова, Д. Н. Журавлев.* – Ярославль: Ярославський державний педагогический университет, 2004. – 116 с.
14. Крейхи Б. *Социальная психология агрессии / Б. Крейхи.* – Спб.: Питер, 2003. – С. 17.
15. Лоренц К. *Агрессия (так называемое «зло») / К. Лоренц; пер. с нем. Г. Швейника.* – Спб.: Амфора, 2001. – 349 с.
16. Мандрик Л.М. *Дослідження феномену агресивності майбутніх фахівців Державної служби України з надзвичайних ситуацій / Л.М. Мандрик, І.П. Яценко, А.В. Каракоця // Пожежна безпека: теорія та практика. №13.* – 2013. – С. 79-85.
17. Мещеряков Б. Г. *Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко.* – Спб.: Прайм-Евронек, 2003. – 666 с.
18. Морозова Т.Р. *Причини, динаміка та способи реалізації агресії у зашкіджених: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 / Тетяна Романівна Морозова; НАВС України.* – К., 2001. – 18 с.
19. *Новейший психологический словарь / Шапарь В.Б.* – Ростов-на-Дону: Феникс, 2009. – 816 с.
20. Норберт Э. *О процессе цивилизации. Социогенетические и психологические исследования.* – Т. 1. *Изменения в поведении высшего слоя мирян в странах Запада / Э. Норберт.* – Спб.: Университетская книга, 2001. – 332 с.
21. Осницкий А. К. *Психологический анализ агрессивных проявлений учащихся / А. К. Осницкий // Вопросы психологии.* – № 3. – 1994. – С. 61-68.
22. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. *Психологічний словник-довідник: Навч. посіб.* – К.: Каравела, 2012. – 328 с.
23. *Психологический словарь/ Под ред. А. В. Петровского, М.Г. Ярошевского.* – М., 1990. – 607 с.
24. *Психологічний словник/ За ред. В.І. Войтка.* – К.: Вища школа. – 1982. – 218 с.
25. Сенько Т. В. *Источники агрессивного поведения детей / Т. В. Сенько.* – Минск: Вид-во «Минськ», 2002. – 187 с.
26. *Словник української мови [Текст] : у 20 т. / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд.* – К. : Наукова думка, 2010.

27. *Словник української мови: в 11 томах. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – Київ: Наукова думка, 1970-1980. – Том 1, 1970. – С. 18.*
28. *Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : [в 2 т.] / Х. Хекхаузен. – М. : Прогресс, 1986. – Т. 2.*

Петечел О.Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії

Стаття присвячена дослідженню поняття та природи явища «агресії». В роботі аналізується генезис зміни розуміння феномену агресії представниками різних наукових теорій та концепцій. Проаналізовано основні сучасні наукові праці, присвячені вивченню проблеми агресії. Окрему увагу приділено співвідношенню понять «агресія» з суміжними поняттями «агресивність», «насильство», «агресивна поведінка». В статті проведено стислий теоретичний аналіз проблеми агресії та окреслено подальші напрямки роботи щодо удосконалення сучасного розуміння даного явища.

Ключові слова: агресія, агресивність, насильство, агресивна поведінка.

Петечел А.Ю. Теоретический анализ проблемы агрессии

Статья посвящена исследованию понятия и природы явления «агрессии». В работе анализируется генезис изменения понимания феномена агрессии представителями различных научных теорий и концепций. Проанализированы основные современные научные труды, посвященные изучению проблемы агрессии. Особое внимание уделено соотношению понятий «агрессия» со смежными понятиями «агрессивность», «насилие», «агрессивное поведение». В статье проведен краткий теоретический анализ проблемы агрессии и намечены дальнейшие направления работы по совершенствованию современного понимания данного явления.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, насилие, агрессивное поведение.

Petechel O. Y. Theoretical analyze of problem of aggression

The article is dedicated to research of notion and nature of phenomenon of «aggression». The work gives analysis of genesis of understanding of phenomenon of «aggression» by representatives of different science theories and conceptions. The author makes an analysis of main modern science works dedicated to research of problems of aggression. Special attention is paid to the correlation of the concepts of «aggression» with the related concepts of «aggressiveness», «violence», «aggressive behavior». The article has the brief theoretical analysis of aggression and outlines future directions for improvement the current understanding of this phenomenon.

Keywords: aggression, aggressiveness, violence, aggressive behavior.

Смушак О.М.

РЕАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНУ

УДК 343.2/.7

Постановка проблеми. Дискусійні питання, які виникають при встановленні відповідальності за приховування злочину потребують більш ґрунтовного наукового дослідження. Оскільки на сьогоднішній день інститут приховування покликаний сприяти попередженню суспільно небезпечних діянь, викриттю винних та виявленню латентних злочинів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблеми кримінально-правової політики у сфері відповідальності за приховування злочину присвячені праці таких вчених як, А.С. Беніцький, А.А. Васильєв, М.К. Гнетєв, Д.П. Левічев, А.Д. Макаров, І.А. Ніколайчук, В.Я. Сташенко, М.Х. Хабібулін, А.Н. Ігнатів, та інші. Однак дане питання потребує більш повного законодавчого врегулювання.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є дослідження особливостей правового регулювання одного з видів інституту причетності до злочину - приховування злочину, та можливість його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут приховування покликаний сприяти не тільки попередженню, але і запобіганню суспільно-небезпечних діянь, викриттю винних осіб і виявленню латентних злочинів.

Відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину закріплено в ч. 6 ст. 27 КК, та врегульовано в ст. 396 КК (Приховування злочину) і ст. 189 КК України (Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом).

Заздалегідь не обіцяним приховуванням злочину - це умисна, суспільно небезпечна діяльність осіб, які не брали участі у вчиненні самого злочину, але після його вчинення вжили заходів до його приховування.

Своє регулювання, дане питання отримало в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» в ст. 396 КК України (Приховування злочину). Слід зазначити, що законодавче закріплення тексту статті 396 КК України має ряд неточностей. Зазначення чіткості норм, які передбачають відповідальність за причетність до злочину в цілому і приховування в тому числі, не є перевагою нашого законодавства. Дана норма (ст. 396 КК) володіє подвійною попереджувальною дією (по відношенню не тільки до осіб, які приховують злочинця, але і до інших злочинців). Тому дана норма має бути повною і доступною для розуміння і дотримання всіма суб'єктами права. З однієї сторони, це більше відповідає змісту норми, з другої – буде здійснювати більший профілактичний вплив на громадян навіть без ознайомлення з її текстом, звертаючи увагу на караність приховування не тільки злочину, але і злочинця.

Приховування злочину на думку І. А. Ніколайчук виступає небезпечною формою протидії розслідуванню, яка перешкоджає встановленню істини в кримінальній справі [1, с. 4]. Заздалегідь не обіцяне приховування утруднює розслідування і подальше розкриття злочинів, перешкоджає дії одному із основних принципів кримінального права – принципу невідворотності відповідальності (кожен хто вчинив злочин, повинен бути притягнутий до відповідальності) а значить, викриття винних і притягнення їх до кримінальної відповідальності.

Здійснюючи аналіз об'єктивної сторони даного діяння звичайно потрібно погодитись з тим, що приховування характеризується системою умисних, активних дій, оскільки причетність утворюють тільки діяння вчинені з прямим умислом. Винний усвідомлює, що він сприяє укриттю злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, його слідів і бажає цього. При цьому винний повинен усвідомити характер вчиненого злочину, який він приховує, так як кримінальна відповідальність за це діяння можлива при приховуванні не будь-яких злочинів, а лише тяжких та особливо тяжких, перелік яких встановлено в ч.5 і 6 ст.12 КК України. Не можна погодитись з думкою Д. П. Левічева, який вказує, що приховування, може вчинятися як шляхом дії так і бездіяль-

ності [2, с. 13-14]. Дану точку зору підтримує І. А. Бушуєв, М. Х. Хабібুলін, В. В. Сташенко, які зазначає, що заздалегідь не обіцяне приховування злочину – це активна діяльність особи з переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом (ч.6 ст.27 КК) [3, с. 253]. І. А. Бушуєв визначає групу ознак, які притаманні приховуванню основним серед яких є активна поведінка винного [4, с. 59-61]. М. Х. Хабібুলін не підтримує точку зору, яка стосується вчинення приховування шляхом бездіяльності [5, с. 44].

Підсумувавши наведені приклади можна дати наступне визначення поняття *приховування* – *це умисну діяльність осіб, які не брали участь у скоєнні основного злочину як співучасники (а саме не допомагали і заздалегідь не обіцяли надавати будь-яку допомогу виконавцю чи іншим співучасникам), що перешкоджає застосуванню засобів кримінально-правового впливу за скоєння основного злочину за відсутності ознак співучасті в ньому.*

Наступним структурним елементом складу злочину, без якого не може настати кримінальна відповідальність, є суб'єкт злочину. Особа може нести кримінальну відповідальність за вчинене нею суспільно небезпечне діяння лише тоді, коли вона: 1) є фізичною особою, тобто людиною; 2) є осудною; 3) досягла віку, з якого може настати кримінальна відповідальність [6, с. 73]. Перелічені ознаки суб'єкта злочину є обов'язковими, і відсутність хоча б однієї з зазначених ознак означає відсутність складу злочину.

Суб'єкт заздалегідь не обіцяного приховування злочину є загальним – ним може бути фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину шістнадцятилітнього віку і не брала участі у вчиненні основного тяжкого або особливо тяжкого злочину. Законодавець тут виходить із психофізичних особливостей розвитку особистості, які дозволяють особі досить ясно усвідомлювати соціальний зміст обов'язків, що покладаються на неї, а також розуміння наслідків їх порушення. Приховуючи злочин, суб'єкт не тільки порушує свій громадянський обов'язок, але й інтереси правосуддя та держави в цілому. Характерна особливість суб'єкта приховування полягає в тому, що в даному випадку винний завжди приховує інший – основний тяжкий чи особливо

тяжкий злочин, і його відповідальність залежить від наявності злочину в діях особи, яка його вчинила.

Осудність має велике значення не тільки для встановлення суб'єкта злочину, але і для всього складу діяння в цілому. Здатність правильно розуміти і оцінювати фактичну сторону і значення своїх дій і при цьому керуватись своєю волею і діями, чи утримуватись від необдуманих вчинків відрізняє осудну особу від неосудної.

Свідомість і воля являють собою найважливіші психічні функції. Володіючи здатністю мислити, людина здатна правильно оцінювати свою поведінку, обирає різноманітні її варіанти, які відповідають мотивам, меті, завданням і потребам суб'єкта.

Суб'єктивна сторона злочину полягає в усвідомленні особою, яка є причетною до злочину, суспільної небезпеки свого діяння, це, зокрема, усвідомлення того, що те, до чого вона торкається, має суспільно небезпечних характер та усвідомлення суспільної небезпеки своїх причетних дій до основного злочину.

Є. А. Свінар'ова зазначає, що приховування може бути скоєне не тільки з прямим умислом. Винний усвідомлює, що він допомагає укриттю злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, його слідів, і бажає цього. При цьому винний повинен усвідомити характер скоєного злочину, який він приховує, оскільки кримінальна відповідальність за це діяння можлива при приховуванні не будь-яких злочинів, а лише особливо тяжких [7, с. 142].

Суспільна небезпека приховування полягає в тому, що вона не тільки перешкоджає розкриттю вже вчиненого злочину, але часто укріплює у злочинця уявлення про можливість вчиняти безкарно нові злочини [8, с. 19].

Розглядаючи суб'єктивну сторону дій осіб, причетних до злочину, можна побачити, що вони умисно сприяють приховуванню злочину або реалізації плодів цього злочину. Щодо цього характеристика їх суспільно-небезпечних дій нагадує характеристику дій співучасників злочину: між особами, причетними до злочину, і злочинцями, які скоїли злочин, існує або згода з приводу дій, спрямованих на приховування злочину, або особа, причетна до злочину, усвідомлює характер дій чи намір особи, яка скоїла злочин [9, с. 41].

А. А. Васильєв визначає дві критерії визначення суспільної небезпеки основного діяння:

1) встановлення правозастосовувачем об'єму інформації про основний злочин, якою володіла причетна особа в момент вчинення свого діяння;

2) врахування індивідуальних професійних та інших знань, вмінь і навичок причетної особи [10, с. 10].

Ці два запропонованих критерії дозволяють визначити, чи усвідомлює причетна особа суспільну небезпечність основного злочину.

Слід зазначити, що між особами причетними і особами, які скоїли злочин і прагнуть приховати його, існує певний суб'єктивний зв'язок, який проявляється в достовірних відомостях особи, яка причетна до злочину, обставин злочину, вчинених іншою особою, так і в її поінформованості про характер дій і намірів виконавця злочину, спрямованих на приховування злочину або на реалізацію його плодів.

За характером суб'єктивної сторони приховування може бути вчинене тільки з прямим умислом. При цьому винний усвідомлює, що його дії допомагають приховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, предмети, здобуті злочинним шляхом, та бажає цього.

Метою приховування злочину є перешкодити правоохоронним органам розкрити злочин, а отже, притягнути винних до кримінальної відповідальності.

В. В. Семенов зазначає, що мета приховування злочину – ускладнення встановлення істини в справах, тобто протидія розслідуванню [11, с. 151].

Спираючись на аналіз етимології і змісту приховування злочинів, вчені приходять до неоднозначних висновків про змістовну сторону протидії і її співвідношення з приховуванням злочину [8, с. 188].

Щодо мотивів приховування злочину, то вони можуть бути різними: це і особиста вигода (корисливий мотив), помста або бажання того, щоб злочин не було розкрито (особиста зацікавленість).

Якщо початковим моментом приховування слід вважати вчинення активних дій, спрямованих на приховування злочинця або слідів злочину, то кінцевий момент приховування характеризується низкою обставин, до яких можна віднести: добровільне припинення приховування (за власною волею) злочинця, слідів злочину; припинення приховування, яке зумовлене дією правоохоронних органів (не пов'язані з волею особи), затримання злочинця і притягнення до кримінальної відповідальності; обставини, які ліквідують злочинність діяння (прийняття нового закону, внесення змін до закону, сплив строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за прихований злочин).

У ч. 2 ст. 396 КК України визначається коло осіб, які звільняються від кримінальної відповідальності. До них відносять членів сім'ї чи близьких родичів особи, яка вчинила злочин, коло яких визначено законом. Ця норма є бланкетною й відсилає нас до інших нормативно-правових актів.

До числа близьких родичів належать: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки [6, с. 283].

У ст. 3 Сімейного кодексу України зазначено, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають вказані права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю навіть тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Одинокa особa, виходячи із зазначеної норми, теж має права члена сім'ї. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також інших підставах, не заборонених законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [12, с. 16–17].

У пункті 11, ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу України, перекладеному російською мовою, поняття «близькі родичі» тлумачиться так: батьки, подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки [13, с. 119].

Відповідно до ч. 1 п. 1 ст. 3 КПК України близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син,

дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Як бачимо, законодавець значно збільшив коло осіб, які визнаються членами сім'ї та близькими родичами. А це означає, що такі особи можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 396 КК України.

За радянським кримінальним законодавством факт родинних відносин не враховувався при визначенні кримінальної відповідальності за приховування і недонесення. Не розглядається цей факт і як обставина, яка пом'якшує відповідальність за ці злочини. Особи, які знаходились у родинних відносинах із винним, який вчинив злочин, несли кримінальну відповідальність за приховування і недонесення на загальних підставах.

Н. С. Таганцев, коментуючи «Уложення про покарання кримінальні і виправні» 1845 року, звертає увагу на ст. 128, яка звільняла від кримінальної відповідальності за приховування і недонесення осіб, які перебували в близьких родинних зв'язках із особою, яка вчинила основний злочин. При цьому закон розрізняв: близьких родичів, до яких належали подружжя, батьки і діти, висхідні і нисхідні родичі, брати і сестри; причетні до цієї категорії зовсім звільнялися від відповідальності. До другої групи належали близькі свояки до другого ступеня включно, які, отримавши від особи, яка вчинила злочинне діяння, виховання або іншим способом вчинила щодо нього благодійність; причетні до даної групи у випадку, коли за саме злочинне діяння настає смертна кара або каторга, карались, але з меншим рівнем покарання, а в інших випадках теж звільнялись від відповідальності [14, с. 808].

Щодо цього питання у літературі немає єдиної точки зору. Багато науковців підтримують думку законодавця стосовно не притягнення до відповідальності за приховування родичів винного.

Наприклад, М. Х. Хабібুলін вважає, що за загальним правилом притягувати до кримінальної відповідальності за заздалегідь

необіцяне приховування і недонесення близьких родичів винного є недоцільно [15, с. 78–79]. Цю точку зору підтримує А. О. Данилевський [16, с.13].

В. С. Гелашвілі пропонує виключити кримінальну відповідальність за заздальгідь не обіцяне приховування, вчинене не тільки близькими родичами, але й особами, які фактично перебувають у шлюбних стосунках [17, с. 59–60].

М. І. Ковальов пропонує ввести кримінальну відповідальність за приховування близьких родичів, які скоїли особливо небезпечні злочини проти держави або деякі інші тяжкі злочини, і вважає, що відміняти відповідальність за ці злочини не слід через їх підвищену суспільну небезпеку [18, с. 106].

Варто згадати слова відомого мислителя В. Соловйова, які можна віднести до приховування, що здійснюється родичами, який зазначив: «Найвища моральність не дозволяє мені бути байдужим до того, що мої близькі безперешкодно стають убивцями та убійними, крадіями і обкраденими, і щоб суспільство, без якого жодна людина не могла жити і вдосконалюватися, підлягало небезпеці руйнування, така байдужість була б явною ознакою моральної смерті» [19, с. 387].

Висновки. Суспільство може нормально функціонувати тільки за умови виконання всіма його членами певних обов'язків. Людина, яка перебуває у цій системі, стає необхідною ланкою її функціонування, вона повинна не тільки сприяти розкриттю злочину, але і попереджати настання небезпечних наслідків, які виникають з боку інших людей.

Підсумовуючи викладене вище варто зазначити, що закріплені в чинному КК України звільнення від кримінальної відповідальності родичів винного є досить гуманним, тому законодавцю слід внести певні зміни до ст. 396 КК України.

На основі проведеного аналізу складу заздальгідь не обіцяного приховування доцільно викласти ст. 396 КК України в такій редакції:

«Стаття 396. Приховування злочину і злочинця.

1. Заздальгідь не обіцяне приховування тяжких злочинів, а також особи, яка його вчинила з корисливої, або іншої особистої зацікавленості, –

карається штрафом від п'ятисот до тисячі неоподаткованих мінімумів доходів громадян, або арештом до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років.

2. Заздалегідь не обіцяне приховування особливо тяжких злочинів, а також особи, яка його вчинила з корисливої, або іншої особистої зацікавленості, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

Примітка: Особа не підлягає кримінальній відповідальності за заздалегідь не обіцяне приховування злочину і злочинця, вчинене членами сім'ї чи близькими родичами особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом.

1. *Николайчук И. А. Сокрyтия преступлений как форма противодействия расследованию: автореф. дис. на соискание научной степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.А. Николайчук. – Воронеж, 2000. – 47 с.*
2. *Левічев Д. П. Класифікація способів приховування злочинів і її роль у розкритті та розслідуванні злочинів / Д.П. Левічев // Тези доповідей і наукових повідомлень. – 2007.- Харків. – С. 13-17.*
3. *Таганцев Н.С. Русское уголовное право : лекции / Н. С. Таганцев. – 2-е изд., перераб. - СПб. Часть общая. – Т. 1. – 1902. – 816 с.*
4. *Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство - / И. А. Бушуев. – М. : Юридическая литература, 1965. - 140 с.*
5. *Хабибулин М. Х. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство по советскому уголовному праву / М. Х. Хабибулин. – Казань. : Изд – Казанского ун-та, 1984. - 136 с.*
6. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І Хавронюка.- 7-ме вид., переробл. та допов.- К.: Юридична думка, 2010.- 1288 с.*
7. *Свинарева Е. А. Прикосновенность к преступлению / Е. А. Свинарева // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 2(11). – С. 137–142.*
8. *Челобитников М. Изобличение укрывателей убийств / М. Челобитников // Законность. – 2007. – № 3. – С. 19–20.*
9. *Смирнов В. Г. Понятие прикосновенности по советскому уголовному праву / В. Г. Смирнов – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1957. – 129 с.*

10. Васильев А. А. Уголовно-правовая характеристикаприкосновенности к преступлению: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. А. Васильев - Екатеринбург, 2009. – 27 с.
11. Семенов В. В. Поняття і види способів приховування злочинів / В. В. Семенов // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. – Х. : Право, 2008. – Вип. 8. – С. 148–153.
12. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України : науково–практичний коментар. – К. : Ін Юре, 2003. – 528 с.
13. Уголовные кодексы УССР и РСФСР. Сравнительный текст и комментарий / [под ред. М. Е. Шаргея, С. А. Пирогова, Ю. П. Мазуренко]. – Х. : Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1929. – 158 с.
14. Таганцев М. С. Лекции по русскому уголовному праву. Часть общая. / М. С. Таганцев. – Вип. 2. – Санкт–Петербург, 1888. – 974 с.
15. Хабибулин М. Х. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство по советскому уголовному праву / М. Х. Хабибулин. – Казань : Изд – Казанского ун–та, 1984. – 136 с.
16. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Данилевський. – К., 2009. – 20 с.
17. Гелашивили В. С. Зарание не обещеном укрывательстве, совершенном родственниками виновного / С. В. Гелашивили // Весник Московского у–та, Сер. II. Право. – 1980. – № 1. – С. 59–63.
18. Ковалёв М. И. Ответственность за укрывательство преступлений в уголовном законодательстве США и Англии / М. И. Ковалёв // Саратовский юридический институт. Учёные записки. – Саратов. : Коммунист, 1956. – Вып. № 4. – С. 86–105.
19. Макаров А. Д. Уголовная ответственность за прикосновенность к преступлению : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Макаров Анатолий Дмитриевич. – М., 2004. – 180 с.

Смушак О.М. Реалізація кримінально-правової політики у сфері відповідальності за приховування злочину

У науковій статті досліджено особливості правового регулювання одного з видів інституту причетності до злочину – приховування злочину. Розглядаючи його правову природу, пропонується поняття «приховування злочину». З врахуванням наукових досліджень теорії кримінального права, здійснює його аналіз.

Ключові слова: причетність до злочину, кримінально - правова політика, приховування злочину, близькі родичі, члени сім'ї, співучасть у злочині.

Смушак О.М. Реализация уголовно-правовой политики в сфере ответственности за укрывательство преступления

В статье проводится анализ одного из видов института прикосновенности к преступлению – укрывательство преступления. Предлагается понятие укрывательства преступления, рассматривая его правовую природу, с учетом научных исследований теории уголовного права, осуществляет анализ и вносит предложения относительно его законодательного регулирования.

Ключевые слова: прикосновенность к преступлению, уголовно-правовая политика, укрывательство преступления, близкие родственники, члены семьи, соучастие в преступлении.

Smushak O. M. Implementation of the criminal law policy in the sphere of responsibility for the concealment of a crime

The dissertation is devoted to the problems of forming and realization of today's policy of criminal law in Ukraine.

New theoretical principles are formulated according to the results of the investigation and the essence of certain principles and terms is specified being applicable in science, practice and improving of legislation.

The analysis of the implementation of penal policy in the area of responsibility for involvement in the crime is revealed in the article. Features of criminalization and decriminalization of different Institutes of involvement in crime are specified in particular. The author, considering the legal nature of the Institute of involvement in crime, taking into consideration the research of theory of criminal law, gives his own vision for its interpretation. Criminal liability for involvement in the crime in the penal policy of the state is a means of ensuring the inevitability of punishment and prevention of crime. It serves as a clear design of criminal responsibility. The absence of regulation ensuring of the protection of public relations, benefits and interests of activity that constitute involvement in a crime in the valid legislation on criminal liability, is a gap that needs filling by appropriate legal regulation. The ways of filling given gaps is suggested in the article by the author. Scientifically based offers to ensure proper regulatory settlements of the institution of involvement in crime by making changes and additions to the Criminal Code of Ukraine are worked out.

Debatable issues that arise in determining liability for concealing the crime need more thorough research. As of today hiding Institute aims to promote the prevention of socially dangerous acts expose the perpetrators and identify latent crimes.

The work has applied importance and helps to the sanction of questions of qualification of the crime, competition of norms and restriction of adjacent bodies of crime that is important for correct application of legal standard. The theoretical and practical proposition, conclusions and recommendations contained in the work, are enough reasonably and affirmed by results of the carried out research.

Keywords: involvement to the crime, criminal and law policy, concealment, connivance, non-disclosure, complicity in the crime.

ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

УДК 343.21

Постановка проблеми. Аналіз навчальної та наукової літератури з проблем кримінального права свідчить про недосконалість дослідження поняття кримінально-правових заходів безпеки, адже сьогодні немає жодного посібника з кримінального права, у якому б приділялася окрема увага зазначеним заходам. Окрім того, чинний КК України також не оперує цим поняттям. Законодавець тільки підкреслив положення про те, що заходи, які за правовою природою є заходами безпеки, віднесено до різних самостійних інститутів кримінального права («Звільнення від покарання та його відбування», «Інші заходи кримінально-правового характеру», «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», «Судимість»).

Мета статті. У зв'язку з цим метою статті є дослідження поняття заходів безпеки з урахуванням положень чинного кримінального законодавства України та відповідних теоретичних надбань, сформульованих наукою кримінального права, які тією чи іншою мірою відображають окремі аспекти вивчення зазначених вище заходів.

Ступінь наукової розробки. Теоретичним підґрунтям вивчення поняття кримінально-правових заходів безпеки виступають наукові праці Е. Л. Біктімерова, К. М. Карпова, С. Г. Келіної, Є. В. Медведєва, М. С. Таганцева, Т. В. Непомнящої, О.С. Пунігова, М. В. Щедріна, І. М. Горбачової, О. В. Козаченка, В.О. Тулякова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, А. М. Яценка та інших.

Виклад основного матеріалу. Дослідження поняття кримінально-правових заходів безпеки як різновиду заходів кримінально-правового характеру доцільно розпочати насамперед з етимологічного тлумачення складових цього поняття – «захід», «заходи», «безпека». Такий підхід дозволить розкрити суть розглядуваних заходів, висвітлити їхнє місце і значення у сфері протидії злочинності.

Тлумачний словник української мови визначає «захід» як «сукупність дій, що мають на меті здійснення чого-небудь» [1, с. 147].

Згідно із формулюванням тлумачного словника російської мови, під поняттям «меры» розуміються «дії, які ви вчиняєте для того, щоб досягти якої-небудь мети» [2, с. 578].

«Безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також довкілля у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз», – зазначає А. Б. Качинський [3, с. 24].

У довідково-енциклопедичній літературі ця дефініція тлумачиться як «стан, коли комусь або чомусь ніщо не загрожує [4, с. 83; 5, с. 52], ... або існує певний захист від небезпеки» [6, с. 35]; стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої та внутрішньої загрози» [7, с. 207]. Крім того, зауважується, що безпека – це й такий стан, що не викликає занепокоєння [5, с. 52]; стан, який не містить небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки; який не завдає шкоди; якому не загрожує небезпека» [8, с. 27].

Науковці розглядають безпеку як «стан відсутності різних небезпек і загроз, здатних завдати неприйнятної шкоди (збитку) життєво важливим інтересам людини [9, с. 27]; стан захищеності від суспільної небезпеки кримінально караного діяння» [10, с. 15].

Із позиції В. М. Родачина зрозуміло, що безпека – це певні соціальні відносини, що характеризуються взаємною довірою, відсутністю у сторін агресивних і зловмисних проявів [11, с. 18].

На думку С. Я. Лебедева, безпека, її забезпечення та стан виступають тим полем, на якому державне попередження злочинності та державна репресія повинні поєднуватися, щоб утворити необхідні умови спокійного життя для мільярдів людей [12, с. 104].

Загалом поняття «безпека» є доволі широким, тому що її можна розглядати у різних аспектах: міжнародна, національна, конституційна, екологічна, економічна, інформаційна, суспільна, безпека особистості тощо. У правовій літературі розрізняють так звану юридичну безпеку, яка забезпечується юридичними меха-

нізмами заходів. Зокрема, дослідники під юридичною безпекою розуміють «стан юридичної захищеності життєво важливих інтересів особи (суспільства і держави) від зовнішніх і внутрішніх загроз [13, с. 12]; стан правової захищеності об'єкта за наявності необхідних їй правових гарантій і юридичного забезпечення нормальної життєдіяльності» [14, с. 24]. У зв'язку з цим Г. Г. Горшенков за галузями юриспруденції юридичну безпеку поділяє на кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу тощо [14, с. 26]. З урахуванням позиції цього ученого, можна зробити висновок, що кримінально-правова безпека – це безпека, яка гарантується наявними заходами кримінально-правового характеру, у т. ч. й заходами безпеки.

У процесі свого історичного розвитку заходи безпеки називалися по-різному: спочатку це були «спеціально-попереджувальні заходи», пізніше – «заходи соціального захисту», з кінця XVIII ст. – «заходи безпеки» (у різних кримінальних кодексах останні іменуються також як «інші заходи кримінально-правового характеру», «інші кримінально-правові заходи», «заходи виправлення і безпеки», кримінально-правові заходи, що не є покаранням, тощо).

У юридичній науці проблема визначення поняття кримінально-правових заходів безпеки однозначно не вирішена. Зокрема, є ряд учених, які безпосередньо не вивчали заходи безпеки, а приділяли увагу заходам кримінально-правового характеру в цілому, у які включаються й досліджувані заходи.

Так, І. Е. Звечаровський зазначає, що заходи кримінально-правового характеру – це заходи, передбачені кримінальним законом, що застосовуються безвідносно до юридичної природи поведінки особи, яка вчинила злочин, зі зміною її кримінально-правового статусу. За змістом поняття заходів кримінально-правового характеру охоплює різні форми реалізації кримінальної відповідальності [15, с. 38].

На думку К. М. Карпова та Т. В. Непомнящої, заходи кримінально-правового характеру в найбільш загальному їх виді – це передбачені кримінальним законом заходи, які застосовуються до осіб за вчинення ними злочину [16, с. 14; 17, с. 463].

О. С. Пунігов зазначає: «Заходи кримінально-правового характеру, про які йдеться у кримінальному законі, – це закріплені законом примусові заходи кримінально-правового впливу, які застосовуються до осіб у зв'язку із вчиненням ними діяння, що містить ознаки злочину, змінюючи кримінально-правовий статус таких осіб» [18, с. 466].

У вітчизняній науці кримінального права спробу дати визначення заходам кримінально-правового характеру здійснили О. В. Козаченко, І. І. Митрофанов, А. М. Яценко та низка інших учених. Зокрема, на думку І. І. Митрофанова, засоби кримінально-правового впливу – це засоби, що застосовуються до особи, яка вчинила передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), і полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, що його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи [19, с. 451].

Вивчаючи зміст і межі застосування кримінально-правових заходів, О. В. Козаченко зазначає, що під останніми необхідно розуміти передбачені КК (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, як з метою реалізації цілей кримінальної відповідальності і покарання, так і відновлення порушеного права, надання медичної допомоги, перевиховання тощо [20, с. 43].

Дещо схоже визначення заходів кримінально-правового характеру формулює й А. М. Яценко, а саме: під такими заходами учений розуміє передбачені КК України (Загальною і Особливою частинами) засоби впливу на поведінку особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [21, с. 777, 781].

Варто зазначити, що у правовій доктрині є також багато дослідників, які вивчали заходи кримінально-правового характеру, але не наводили їх визначення. Зокрема, В. К. Гришук, пропонуючи класифікацію кримінально-правових засобів впливу, не тлумачить, що він розуміє під такими заходами [22, с. 141].

Виключно згадує про наявність у КК України системи примусових заходів кримінально-правового впливу, відмінних від заходів покарання, також Н. А. Орловська [23, с. 2].

Практично таким же способом досліджував питання впливу на злочинність засобами кримінального права й М. Г. Сорочинський, який тільки акцентує на тому, що з метою ефективного попередження злочинності «заходи покарання» та «інші заходи кримінально-правового характеру» повинні поєднуватися із заходами економічного, соціального та інформаційного характеру [24, с. 10].

Вагомий внесок у визначення безпосередньо заходів безпеки (інших заходів кримінально-правового характеру) зробили такі російські учені, як Е. Л. Біктімеров, С. Г. Келіна, Є. В. Медведєв, А. А. Павлова та О. Л. Ременсон.

Так, Е. Л. Біктімеров під іншими заходами кримінально-правового характеру розуміє заходи державного примусу, передбачені КК, які застосовуються на підставі ухвали або вироку суду, в цілях виправлення особи, що вчинила кримінально каране діяння, забезпечення безпеки суспільства і запобігання вчиненню нових злочинів і суспільно небезпечних діянь [25, с. 48, 49].

С. Г. Келіна називає такі заходи примусовими, які пов'язані з конкретно визначеними правообмеженнями і застосовуються судом на підставі закону до осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, з метою виправлення й утримання цих осіб від повторного порушення кримінального закону [26, с. 54].

Дещо подібну позицію обстоює й Є. В. Медведєв, який погоджується з тим, що інші заходи кримінально-правового характеру – це засоби кримінального примусу, що застосовуються за вчинення злочину [27, с. 46].

Найбільш описово поняття інших заходів кримінально-правового характеру визначає А. А. Павлова. Зокрема, на її думку, інші заходи кримінально-правового характеру – це правові наслідки забороненого кримінальним законом діяння, особлива кримінально-правова форма державного примусу, що призначаються і застосовуються на підставі рішення, яке набрало чинності, до осіб, визначених у нормах, що регулюють їх застосування, полягають у застосуванні обмежень їх прав і свобод, не мають карального навантаження та спрямовані на примушування до вчинення певних дій з метою забезпечення безпеки суспільства,

утримання осіб від вчинення нових заборонених кримінальним законом діянь, усунення умов, що сприяють вчиненню заборонених законом діянь, відновлення становища потерпілого [28, с. 136, 137].

О. Л. Ременсон, який вивчав спеціально-попереджувальні заходи, які використовувалися у дореволюційний період, і на сучасному етапі розвитку кримінального права відповідають заходам безпеки, визначає їх як такі, що за змістом є обмеженням соціальних можливостей поведінки злочинців тією мірою, якою вони можуть бути використані для вчинення нових злочинів [29, с. 38].

Не слід оминати увагою трактування заходів безпеки М.В. Щедріним та А. Ю. Єпіхіним. Зокрема, М. В. Щедрін заходами безпеки вважає заходи примусового (некарального) обмеження поведінки фізичних, діяльності юридичних осіб (організацій) та соціальних груп, які застосовуються спеціально уповноваженими суб'єктами за наявності зазначених у законі підстав, і мають на меті запобігання шкідливому впливу певного джерела небезпеки або відмежування об'єкта захисту від шкідливого впливу джерел небезпеки [30, с. 61; 31, с. 13; 32, с. 33].

Автор також підкреслює, що поняття «заходи безпеки» слід розуміти у широкому та вузькому значеннях [30, с. 89; 33, с. 36]:

1) у широкому розумінні – це заходи забезпечення безпеки – весь комплекс забезпечення життєдіяльності системи, тобто це не тільки заходи безпеки, а й відносини особи з джерелом підвищеної небезпеки та з об'єктами посиленої охорони;

2) у вузькому значенні цього слова – це виключно заходи безпеки, під якими розуміють заходи, спрямовані безпосередньо на захист об'єкта від шкідливої дії джерела небезпеки.

Отож, на думку М. В. Щедріна, поняття «заходи безпеки» не слід ототожнювати із поняттям «заходи забезпечення безпеки».

Згідно з визначенням А. Ю. Єпіхіна, заходами безпеки є комплекс обставин, які забезпечують стан захищеності об'єкта охорони від загрози нападу або фізичного протиправного впливу на нього від будь-кого, спрямований на відбиття, оборону від наявної небезпеки чи загрози її появи [34, с. 130]. Тобто варто зауважити, що дослідження ним відповідного правового явища також

здійснювалося у доволі широкому розумінні – як забезпечення безпеки життєдіяльності загалом.

Серед вітчизняних учених цікаву ідею щодо тлумачення заходів безпеки висловила І. М. Горбачова у дисертаційній роботі, присвяченій проблемі заходів безпеки у кримінальному праві, що здійснена у порівняльно-правовому аспекті. Так, учена заходами безпеки у кримінальному праві називає заходи обмежувального характеру, що застосовуються від імені держави за мотивованим рішенням суду до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом, і становить небезпеку для суспільства [35, с. 56, 196].

Варто зазначити й те, що під час аналізу наукової праці І.М.Горбачової простежується виокремлення автором, поряд із заходами безпеки, заходів соціального захисту як самостійної групи заходів кримінально-правового характеру, які спрямовані на відмежування суспільства від суспільно небезпечної активності осіб, що перебувають у небезпечному для суспільства стані і не підлягають кримінальній відповідальності [35, с. 50].

Про заходи соціального захисту йдеться й у статтях Л.В.Герасимчук і В. О. Тулякова. Зокрема, учені зазначають, що за правовою природою до останніх належать примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до неосудних осіб [36, с. 10], та примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх [37, с. 81; 36, с. 10].

Сьогодні недоцільно виділяти заходи соціального захисту як окрему самостійну групу заходів, оскільки цей термін є історично давнім поняттям – до моменту прийняття чинного КК України ними вважався будь-який кримінально-правовий вплив на злочинця (судово-виправні, медичні та медико-педагогічні заходи). У зв'язку з цим за сутністю виокремлені Л. В. Герасимчук, І.М.Горбачовою та В. О. Туляковим заходи соціального захисту доцільніше включати у систему так званих кримінально-правових заходів безпеки.

В. О. Туляков, досліджуючи питання кримінально-правових заходів безпеки, визначає останні як примусові заходи, що, згідно з кримінальним законом, застосовуються судом поряд із захо-

дами покарання (чи замість останніх) до особи, яка вчинила злочин, і безпосередньо спрямовані на попередження злочинів [38, с. 49]. Попри це, учений акцентує на можливості їх застосування до особи виключно за вчинення нею злочину. Подібне за змістом тлумачення заходів безпеки здійснює також Ю. А. Пономаренко, який досліджуваними заходами називає заходи примусу, що застосовуються від імені держави за вироком або постановою суду до особи, яка вчинила злочин, і полягають у передбаченому кримінальним законодавством обмеженні прав і свобод такої особи для запобігання вчиненню нею інших злочинів [39, с. 334; 40, с. 66, 67].

Власну точку зору щодо поняття кримінально-правових заходів безпеки, вивчаючи їх із заходами виправлення, висловив й А. В. Савченко. Зокрема, учений вважає, що кримінально-правовими заходами безпеки називаються заходи, які призначаються для здійснення превентивного, виховного, виправного, лікувального та іншого спеціального впливу на осіб із кримінальною поведінкою, як у випадках застосування поряд із покаранням, так й у випадках окремого їх застосування та виступають ефективним засобом захисту суспільства [41, с. 293].

Аналіз теоретичних розробок із цього питання дозволяє виокремити наявність особливого інтересу з боку науковців до цієї теми. Водночас множинність поглядів на власне визначення поняття заходів безпеки свідчить про відсутність у кримінально-правовій доктрині одностайності у розумінні їх суті. Це із впевненістю доводить, що на сучасному етапі розвитку науки кримінального права України відсутнє легальне визначення поняття заходів безпеки, яке б комплексно розкривало усі суттєві ознаки, що їм притаманні, підкреслювало їх правовий статус та відображало теоретичне і практичне значення. Зокрема, коментуючи позиції деяких учених щодо поняття заходів безпеки, необхідно зауважити, що досліджувані ними заходи, як правило, нерозривно пов'язані із вчиненням особою злочину [18; 26; 27; 29; 35; 38; 39; 40; 41], що, звичайно, потребує уточнення. Адже з цього вбачається, що зазначені вище заходи не можуть бути застосовані судом до неосудних осіб чи осіб, які вчинили суспіль-

но небезпечне діяння у віці, з якого, відповідно до положень КК України, не може наставати кримінальна відповідальність [42, ст. 22]. Тобто поняття та систему кримінально-правових заходів безпеки не слід тлумачити так вузько, оскільки останні можуть бути застосовані судом й до тих осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння і при цьому не були наділені ознаками суб'єкта злочину (примусові заходи виховного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у віці, з якого, відповідно до положень КК України, не може наставати кримінальна відповідальність [42, ст. 22]; примусові заходи медичного характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності [42, п. 1 ч. 1 ст. 93]).

Висновки. Таким чином, з'ясування змісту кримінально-правових заходів безпеки шляхом аналізу критичних точок зору щодо розуміння їх правової природи дозволяє визначити останні як різновид заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК України, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, що перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторному вчиненню нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України. Така інтерпретація поняття кримінально-правових заходів безпеки є більш доречною, оскільки, з одного боку, повністю розкриває суть, мету, підстави застосування зазначених заходів до відповідних осіб, а з іншого, – дозволяє зробити висновок про те, що цьому правовому явищу слід відводити важливу роль у сфері протидії злочинності.

1. *Тлумачний словник української мови [4-й додатковий тираж] / А. О. Івченко. – Харків, 2002. – 541 с.*
2. *Толковий словарь русского языка / под. ред. Д. В. Дмитриева. – М., 2003. – 1582 [2] с.*
3. *Качинський А. Б. Екологічна політика й екологічна безпека України / А. Б. Качинський // Екологічний вісник. – 2006. – № 1 (січень – лютий). – С. 24–26.*
4. *Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К., 2003. – Т. 1: А–К. – 928 с.*
5. *Сучасний тлумачний словник української мови: 60 000 слів / за заг. ред. д-ра філолог. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Х., 2007. – 832 с.*

6. Ожегов С. И. *Словарь русского языка* / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 14-е изд. – М., 1983. – 816 с.
7. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.* – К., 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.
8. *Тлумачний словник української мови [4-й додатковий тираж]* / А. О. Івченко. – Харків, 2002. – 541 с.
9. Сапронов В. В. *Безопасность жизнедеятельности: учебно-методическое пособие* / В. В. Сапронов, Л. М. Власова, Е. С. Фрумкина; под. общ. рук. Л. И. Шершневая; Фонд национальной и международной безопасности, Москов. гос. ун-т культуры и искусств. – М., 2004. – 79 с.
10. Горшенков Г. Н. *Информационная преступность: криминологическая безопасность личности, угрозы и меры ее защиты* / Г. Н. Горшенков, Г. Г. Горшенков, А. Г. Горшенков // *Идея конституционализма в РФ и за рубежом и практика ее реализации.* – Нижний Новгород, 2003. – Вып. 1 (6). – С. 13–16.
11. Родачин В. М. *Безопасность как социальное явление* / В. М. Родачин // *Право и безопасность.* – 2004. – № 4 (13). – С. 17–21.
12. Лебедев С. Я. *Криминологическая безопасность в системе национальной безопасности России* / С. Я. Лебедев // *Российский криминологический вгляд.* – 2006. – № 3. – С. 104–110.
13. Тер-Акопов А. А. *Юридическая безопасность человека в Российской Федерации (Основы концепции)* / А. А. Тер-Акопов // *Гос-во и право.* – 2001. – № 9. – С. 11–18.
14. Горшенков Г. Г. *Юридическая безопасность как научная категория* / Г. Г. Горшенков // *Безопасность бизнеса.* – 2005. – № 3. – С. 23–27.
15. Звечаровский И. Э. *Меры уголовно-правового характера: понятие, система, виды* / И. Э. Звечаровский // *Законность.* – 1999. – № 3. – С. 36–39.
16. Карпов К. Н. *Иные меры уголовно-правового характера как средство противодействия совершению преступлений: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право* / К. Н. Карпов. – Омск, 2010. – 226 с.
17. Непомнящая Т. В. *Меры уголовно-правового характера* / Т. В. Непомнящая // *Вестник Омского университета. Серия «Право».* – 2008. – № 3 (16). – С. 460–472.
18. Пунигов А. С. *Меры уголовно-правового характера: проблемы определения понятия* / А. С. Пунигов // *Актуальные проблемы российского права.* – 2007. – № 1 (4). – С. 458–466.

19. Митрофанов І. І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини: монографія / Ігор Іванович Митрофанов. – Кременчук, 2009. – 488 с.
20. Козаченко О. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових заходів / О. Козаченко // *Право України*. – 2005. – № 10. – С. 41–43.
21. Яценко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність / А. М. Яценко // *Форум права*. – 2013. – № 3. – С. 775–783.
22. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / В. К. Гришук. – К., 2007. – 568 с.
23. Орловська Н. А. До питання про засадничі чинники побудови примусових санкцій норм Особливої частини КК України / Н. А. Орловська // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2012. – № 14 (1). – С. 1–7.
24. Сорочинський М. Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / М. Г. Сорочинський. – Одеса, 2004. – 18 с.
25. Биктимеров Э. Л. Иные меры уголовно-правового характера и их роль в осуществлении задач уголовного права России: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Эльдар Луизович Биктимеров. – Саратов, 2009. – 206 с.
26. Келина С. Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С. Г. Келина // *Государство и право*. – 2007. – № 6. – С. 51–58.
27. Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений / Е. Медведев // *Уголовное право*. – 2009. – № 5 (сентябрь–октябрь). – С. 46–51.
28. Павлова А. А. Иные меры уголовно-правового характера: дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право / Арзулана Акрамовна Павлова. – М., 2011. – 219 с.
29. Ременсон А. Л. Теоретические вопросы исполнения лишения свободы и перевоспитания заключенных / А. Л. Ременсон. – М., 1965. – 64 с.
30. Щедрин Н. В. Введение в правовую теорию мер безопасности: монография / Николай Васильевич Щедрин. – Красноярск, 1999. – 180 с.
31. Щедрин Н. В. Меры безопасности как средство предупреждения преступности: автореф. дисс. на соиск. учен. степени докт. юрид. наук / Н. В. Щедрин. – Екатеринбург, 2001. – 34 с.

32. Щедрин Н. В. *Организации как субъекты уголовно-правового воздействия* / Н. В. Щедрин, А. А. Востоков // *Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права.* – 2007. – № 1–2 (1). – С. 30–34.
33. Щедрин Н. В. *Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: монография* / Николай Владимирович Щедрин. – Красноярск, 2010. – 324 с.
34. Епихин А. Ю. *Обеспечение безопасности личности в системе воздействия на преступность* / А. Ю. Епихин // *Реагирование на преступность: концепции, закон, практика.* – М.: Российская криминологическая ассоциация, 2002. – С. 126–131.
35. Горбачова І. М. *Заходи безпеки у кримінальному праві України (порівняльно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Ірина Михайлівна Горбачова.* – Одеса, 2008. – 245 с.
36. Туляков В. О. *Апроксимація у кримінальному законодавстві* / В. О. Туляков // *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць.* – Вип. 47. – Одеса, 2009. – С. 7–11.
37. Герасимчук Л. *Деякі аспекти застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх* / Л. Герасимчук // *Юридична Україна.* – 2011. – № 10. – С. 77–82.
38. Туляков В. О. *Заходи безпеки у кримінальному праві як засіб протидії організованій злочинності* / В. О. Туляков // *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (8–9 квітня 2005 р.).* – Львів, 2005. – Ч. 1. – С. 47–52.
39. Пономаренко Ю. А. *До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України* / Ю. А. Пономаренко // *Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (23–24 вересня 2011 р.).* – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 332–334.
40. Пономаренко Ю. *Заходи безпеки за кримінальним правом України* / Ю. Пономаренко // *Вісник прокуратури.* – 2011. – № 9 (123). – С. 63–67.
41. Савченко А. В. *Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія* / Андрій Володимирович Савченко. – К., 2007. – 596 с.
42. *Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України.* – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

Шпіляревич В.В. Поняття заходів безпеки за кримінальним правом України

Стаття присвячена дослідженню поняття заходів безпеки за кримінальним правом України з урахуванням відповідних теоретичних надбань, сформульованих кримінально-правовою наукою, які тією чи іншою мірою відображають окремі аспекти вивчення зазначених вище заходів. Зокрема, автор констатує, що на сьогодні у юридичній науці проблема визначення поняття кримінально-правових заходів однозначно не вирішена. Більше того, чинний КК України також не оперує цим поняттям. Законодавець тільки підкреслив положення про те, що заходи, які за правовою природою є заходами безпеки, віднесено до різних самостійних інститутів кримінального права («Звільнення від покарання та його відбуття»), «Інші заходи кримінально-правового характеру», «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх», «Судимість»). Як висновок, на думку автора, під кримінально-правовими заходами безпеки слід розуміти різновид заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК України, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, що перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторному вчиненню нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України.

Ключові слова: кримінальний кодекс, кримінально-правові заходи безпеки, інші заходи кримінально-правового характеру.

Шпіляревич В.В. Меры социальной защиты и уголовно-правовые меры безопасности: взгляд в прошлое и требования настоящего

Статья посвящена исследованию понятия мер безопасности по уголовному праву Украины с учетом соответствующих теоретических достижений, сформулированных уголовно-правовой наукой, в той или иной степени отражают отдельные аспекты изучения указанных выше мероприятий. В частности, автор констатирует, что на сегодня в юридической науке проблема определения понятия уголовно-правовых мер однозначно не решена. Более того, действующий УК Украины также не оперирует этим понятием. Законодатель только подчеркнул положение о том, что меры, которые по правовой природе являются мерами безопасности, отнесены к разным самостоятельным институтам уголовного права («Освобождение от наказания и его отбывания», «Иные меры уголовно-правового характера», «Особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних», «Судимость»). Как вывод, по мнению автора, под уголовно-правовыми мерами безопасности следует понимать разновидность мер уголовно-правового характера, предусмотренных УК Украины, которые от имени государства по мотивированному решению суда применяются к лицу, которое находится в «опасном состоянии», с целью предотвращения повторного совершения им общественно опасного деяния, которое подпадает под признаки деяния, предусмотренного Особенной частью УК Украины.

Ключевые слова: уголовный кодекс, уголовно-правовые меры безопасности, иные меры уголовно-правового характера.

Shpilyarevych V.V. The notion of security measures according to Ukrainian criminal law

The article investigates the notion of security measures according to criminal law of Ukraine with considering the relevant theoretical achievements formulated by criminal law doctrine, which represent some aspects of the study of such measures. In particular, the author states that the problem of the definition of security measures is not resolved clearly nowadays. Moreover, the current Criminal Code of Ukraine also does not operate with this concept. The legislator marked the provision that measures which are recognized as security measures by law nature are assigned into different independent institutes of criminal law («Exemption from punishment and its execution», «Other criminal law measures», «Peculiarities of criminal liability and punishment of minors», «Conviction»). In conclusion, the author believes, that under the criminal law security measures we should understand such kind of measures of criminal law, predicted by the Criminal Code of Ukraine, which are applied to a person in «dangerous condition» on behalf of the state by motivated decision of court to prevent commitment of new socially dangerous acts, that corresponds all signs of offense predicted in Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal code, criminal law security measures, other measures of criminal law.

Гануляк Е.М.

**ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ЯК МІЖГАЛУЗЕВА
КАТЕГОРІЯ**

УДК 343.01

Постановка проблеми. В юридичній науці усталеною є думка про те, що для публічних галузей права характерним є застосування імперативного методу правового регулювання, в той час як для приватних галузей переважним є диспозитивний метод. В цьому контексті слід зауважити, що чи в публічних чи в приватних галузях виключно імперативними або виключно диспозитивними нормами неможливо охопити регульовані ними відносини. Імперативність та диспозитивність не повинні бути безальтернативними методами регулювання конкретної галузі: вони повинні знаходитися в ефективному балансі, не бути недостатніми чи надмірними. Сучасне громадянське суспільство поступово відходить від радянсько-комуністичного імперативу, все більше звертаючи увагу на пошук розумного співвідношення імперативності і диспозитивності в різних (як публічних, так і приватних галузях права).

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Стан дослідження. Питаннями диспозитивного методу у правому регулюванні були і є предметом дослідження представників різних галузей права. З загальнотеоретичних позицій диспозитивний метод (принцип) був предметом дослідження таких науковців як Алексєєв С. С., Кельман М.С., Колодій М.С., Комаров С.А., Копейчиков В.В., Луць Л.А., Малько А.В., Рабінович П.М., Скакун О.Ф., Шершеневич Г.Ф. та ін. Більш детально прояви диспозитивності у кримінально-правовому регулюванні досліджували Ю.В.Баулін, В.В.Навроцька, О.М.Поліщук, П.Л.Фріс, П.В.Хряпінський та ін.

Метою статті є вивчення різноманітних підходів до диспозитивно-правового регулювання в різних галузях права України і встановлення на цій основі міждисциплінарних зв'язків досліджуваного поняття.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що диспозитивність у галузях приватного права зазвичай прямо не закріплена в нормах, на відміну, наприклад, від кримінального процесуального права, де диспозитивність законодавчо названа засадою кримінального провадження. Однак на рівні теоретичних досліджень, звичайно, найбільш розробленим диспозитивний метод є у саме приватно-правових галузях права, зокрема у цивільному праві.

Ще на початку ХХ ст. Є.Васьковський, говорячи про диспозитивність як приватно-правову прерогативу, виділяв такі її види: а) матеріальна диспозитивність – заявлені вимоги щодо конкретного права; б) формальна диспозитивність – належне відповідному суб'єкту право розпоряджатися процесуальними засобами [1, с. 368].

О. Красавчиков зазначав, що диспозитивність у цивільному праві являє собою засновану на нормах юридичну свободу (можливість) суб'єктів цивільно-правових відносин набувати та реалізовувати за своїм розсудом належні їм суб'єктивні права [2, с. 66].

З.Ромовська на доктринальному рівні вказує, що диспозитивність зазвичай проявляється у тексті правових норм; на застосування цього методу спрямовують терміни «може» або «має право» [3, с. 174–175].

Цікаву позицію висловлює С.О.Погрібний. Він зазначає, що диспозитивність – це здатність учасників договірних цивільних відносин відступити (виділено мною – Е.Г.) від положень цивільного законодавства, що регулює відповідні відносини, врегулювати їх за власним розсудом відповідно до своїх інтересів [4, с. 370].

Р.Є.Гентош, досліджуючи методи земельного права, зазначає, що суспільні відносини, які становлять предмет земельного права, є різними за своїм характером, сутністю, за своєю природою, одні є публічними, а інші – приватними, їх правове регулювання не може здійснюватись за допомогою якогось одного методу правового регулювання [5, с.169]. Диспозитивний метод у земельному праві переважно застосовується у правовому регулюванні майнових земельних відносин, тобто відносин приватного характеру, оскільки відповідає сутності цих відносин. В цьому контексті варто погодитися з автором відносно того, що земельні відносини часто належать до предмета правового регулювання інших галузей права, насамперед, цивільного та адміністративного права, тому в їх правовому регулюванні застосовуються методи, притаманні цим галузям права [5, с.170]. Підтримується також позиція, що диспозитивний метод при такому підході не може бути критерієм виділення земельного права як окремої галузі. Вказане, вочевидь, стосується й інших схожих галузей (екологічне, аграрне, природоресурсове, лісове, водне право тощо).

Д.А.Шемелін відзначає три пріоритетних напрямки розвитку диспозитивного методу в адміністративному праві: 1) введення в практику довгоочікуваного інституту адміністративних договорів; 2) розширення сфери дії адміністративного розсуду; 3) підвищення ролі адміністративного права як засобу захисту прав особи у т.ч. і у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, передусім, шляхом запровадження інституту ефективного адміністративного оскарження, як засобу оперативного захисту прав і свобод громадян, як у відносинах з органами державної влади, так і у приватно-правових відносинах [6, с. 455-456]. На основі цього науковець цілком слушно вказує, що при реалістичному підході до дослідження сучасних методів правового регулювання необхідно визнати, що дихотомічна класифіка-

ція методів на імперативні та диспозитивні дещо застаріла, тому раціональніше розглядати кожен галузевий метод як неповторну сукупність способів регулювання [6, с. 457].

Так само автори підручника з адміністративного права вказують, що в умовах сьогодення відбувається трансформація методу адміністративного права, за якої традиційний для адміністративного права імперативний метод регулювання доповнюється елементами диспозитивного методу. Зокрема дедалі більшого значення набуває використання загальних дозволів, що може розцінюватись як ключовий напрямок трансформації методу цієї галузі права, що відбувається в сучасних умовах її розвитку та реформування. Яскравим прикладом використання в адміністративно-правовому регулюванні загальних дозволів є надання суб'єктами публічної адміністрації фізичним і юридичним особам адміністративних послуг [7, с.15].

Для податкового права характерним способом регулювання є припис. Держава в односторонньому порядку визначає податки для особи (фізичної чи юридичної), її доходів чи майна. Однак це не виключає існування диспозитивного регулювання податкових відносин. Це стосується, наприклад, свободи вибору відповідної системи оподаткування. Наприклад згідно ст. 291 Податкового кодексу України, юридична особа чи фізична особа-підприємець може самостійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо така особа відповідає вимогам, встановленим законом [8].

В.О. Гацелюк визначає, що диспозитивність матеріальних галузей права (кримінального права, зокрема) суттєво поступається за своїм об'ємом диспозитивності, що властива процесуальним галузям права, але вона все ж існує потребує формування та застосування відповідних правових інститутів [9, с.7]

Тому в процесуальних галузях є своя специфіка диспозитивного методу і в. Тут слід враховувати декілька моментів. Відповідно ч.6 ст.55 Конституції України «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [10]. Вже в цьому конституційному положенні бачимо законодавче закріплення диспозитивного методу правового регулювання. Однак в різних процесуальних галузях він має свою специфіку застосування.

Спори, що виникають з адміністративних, кримінальних та інших публічно-правових відносин, мають істотні відмінності від цивільно-правових спорів, що суттєво впливає і на відмінність у реалізації імперативного та диспозитивного методів. По-перше, однією із сторін публічно-правових спорів завжди виступає державний орган (чи уповноважена ним особа), наділений відповідними владними повноваженнями. По-друге, публічно-правовий характер спірних відносин неминуче поєднується з нерівним становищем його учасників (сторін). Крім того, як зазначає О.І.Миколенко, в кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві диспозитивність проявляється ще в двох аспектах: 1) як можливість суб'єктів процесу розпоряджатись своїми правами в рамках встановленої процедури; 2) як право впливати на кінцеве рішення по справі [11, с. 54]. Саме зазначені фактори в першу чергу впливають на особливості реалізації диспозитивного методу в процедурних галузях.

Цілком зрозумілим є той факт, що диспозитивність детально розробляється фахівцями з цивільного процесу (А.В. Андрушко, В.А.Кройтор, В.І. Тertiшніков, М.Й. Штефан, О.В. Шутенко та ін.), оскільки, як вже було сказано вище, саме з цивільним правом і процесом зазвичай зв'язують диспозитивний метод. Ю.В.Неклекса, проаналізувавши існуючі в цивільно-процесуальній науці підходи до розуміння диспозитивності, робить декілька висновків. Зокрема, автор вказує на те, що ініціатива заінтересованих осіб складає головний зміст принципу диспозитивності, а ініціативу органів й осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб, слід розглядати як доповнення принципу диспозитивності. І, відповідно, суб'єктами диспозитивних прав необхідно визнати тільки осіб, що беруть участь у справі, і причому тільки тих з них, хто має заздалегідь сформований конкретний юридичний інтерес до результату справи (націленість на певний правовий результат) [12, с.308].

Як зазначає Е.В.Абакуменко, наявність елементів принципу диспозитивності проявляється в Кримінально-процесуальному кодексі України в рамках правового регулювання провадження у справах приватного і приватно-публічного обвинувачення [13,

с.87]. Також, побудова кримінального процесу на диспозитивних засадах передбачає наділення сторін правами, що впливають виникнення, рух і закінчення процесу, тобто можливість здійснювати розпорядчі дії, від яких залежить юридична доля справи. Зокрема, принцип диспозитивності передбачає, що «держава не повинна втручатися в конфлікт між приватними особами, якщо він не порушує громадських або державних інтересів. Потерпілий в таких випадках, усвідомлюючи можливість судового захисту своїх прав, сам вирішує питання про необхідність звернення до суду або про припинення судочинства на будь-якій стадії процесу» [13, с.87-88]. Слід також погодитися з автором, що інститутом провадження у справах приватного обвинувачення диспозитивність не обмежується. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу, як слушно зазначає О.М.Поліщук, збільшився не лише обсяг процесуальної, а й матеріальної диспозитивності – мається на увазі, зокрема, закріплення інституту угод [14, с.746].

Специфікою диспозитивного методу в адміністративному судочинстві є те, що суд може, а в деяких випадках зобов'язаний, вийти за межі вимог адміністративного позову – якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України) [15]. В адміністративному процесі учасники адміністративного провадження за власним розсудом також можуть реалізовувати диспозитивний метод: розпоряджатися своїми правами; оскаржувати відповідні рішення в межах адміністративного судочинства (зокрема, оскаржувати постанови у справах про адміністративні правопорушення), знайомитися з матеріалами провадження, заявляти клопотання, користуватися послугами перекладача тощо.

Стосовно оскарження, варто додатково відмітити, що зміст диспозитивного методу в апеляційному провадженні будь-якого процесу полягає в першу чергу в тому, що межі апеляційного перегляду судових рішень визначаються апеляційними скаргами учасників процесу. Суд не має права виходу за межі апеляційної скарги під час відповідного судового рішення.

На думку більшості авторів, диспозитивність в господарському судочинстві не викликає сумнівів і полягає в наданих заінтересованим особам, які беруть участь у справі, можливостях вільно розпоряджатися своїми правами, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту прав та охоронюваних законом інтересів [16, с. 21]. Г.В.Льющенко вказує, що позивач до прийняття рішення в справі має право змінити підставу або предмет позову, збільшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову або зменшити розмір позовних вимог. Відповідач має право визнати позов повністю чи частково або не визнавати його взагалі [17, с.153-154]. Однак треба враховувати й зазначену автором особливість дії диспозитивності в господарському судочинстві: певна обмеженість даного методу, зумовлена тим, що господарські спори, які вирішуються господарським судом, частково зачіпають не лише приватноправові, а й публічно-правові інтереси. Тому господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч.6 ст. 46 Господарського процесуального кодексу) [18].

В сучасній науці виділяють і новітні процедурні галузі, зокрема, мова йде про митний процес [19, с.55-56]. Питання необхідності виділення таких галузей знаходиться поза межами даного дослідження, однак слід зауважити, що у таких галузях як митне право, податкове право, банківське право та ін. матеріальне регулювання напряму пов'язане з процедурою, що дещо відрізняє ці галузі від співвідношень «кримінальне право – кримінальний процес» чи «цивільне право – цивільний процес». Реалізація диспозитивного методу в митних правовідносинах стосується, в першу чергу, можливостей вибору суб'єктом оскарження рішення (дії, бездіяльності) митного органу чи уповноваженої особи способу захисту своїм правам (вибір органу – по горизонталі чи вертикалі, вибір способу оскарження і т.п.). Однак оскарження в митних правовідносинах мало чим відрізняється від адміністративного

процесу, тому містить багато схожого в контексті реалізації диспозитивності. А от вже вибір митного режиму – це диспозитивний метод у чистому вигляді. У ч.1 ст. 71 Митного кодексу сказано, що «декларант має право обрати митний режим, у який він бажає помістити товари, з дотриманням умов такого режиму та у порядку, що визначені цим Кодексом» [20]. При цьому, зауважує Д.М.Гречаний, підставою для початку певних процедурних дій митних органів щодо товарів, які переміщуються через митний кордон є заява відповідної особи, в якій особа обирає, які саме дії повинні бути вчинені щодо таких товарів [21, с.62].

Як вказує І.Череватенко, принцип диспозитивності в нотаріальному процесі поширюється лише на заінтересованих осіб; диспозитивними правами цих осіб вважаються тільки ті, які мають безпосередній вплив на вчинення нотаріальної дії, тобто пов'язані, перш за все, із розпорядженням предметом нотаріальної дії [22, с.54]. Взагалі, диспозитивний метод пронизує весь нотаріальний процес, включаючи і можливість змінити наміри щодо змісту та результатів вчинюваної нотаріальної дії заінтересованими особами на будь-якій стадії нотаріального провадження, і, зрештою, вільний вибір нотаріуса в межах певного нотаріального округу тощо.

Висновки. Погоджуючись з позицією більшості науковців стосовно невідповідності загальноправового принципу «диспозитивність» за змістом у різних галузях права (наприклад, у цивільному та конституційному праві, цивільному та кримінальному процесуальному праві, цивільному і трудовому праві тощо), слід водночас погодитись і з тим, що диспозитивність являє собою правову свободу

Диспозитивний метод, будучи взаємопов'язаним і взаємозалежним від імперативного методу, є фундаментом для побудови ефективної кримінально-правової політики.

1. *Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. – М., 1913. – Т. 1. – 372 с.*
2. *Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права : избранные труды : в 2 т. – М. : Статут, 2005. – Т. 1. – 492 с.*

3. Ромовська З. В. *Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : підруч. / З. В. Ромовська. – 3-тє вид., допов. – К. : Дакор, 2013. – 672 с.*
4. Погрібний С. О. *Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. О. Погрібний. – К., 2009. – 412 с.*
5. Гентош Р.Є. *Диспозитивний метод земельного права // Наше право. – № 13, 2013. – С.166-170.*
6. Шемелін Д.А. *Диспозитивність в адміністративному праві – нові ознаки методу правового регулювання // Форум права. – 2008. – № 1. – С.453-458 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08sdamp.pdf>*
7. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. *Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єцук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. – Херсон: Гринь Д.С., 2015. – 272 с.*
8. *Податковий кодекс України, зі змінами і доповненнями станом на 1.09.2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.*
9. Гацелюк В.А. *Реалізація принципів уголовного права украины: проблемы и перспективы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawdiss.org.ua/books/269.doc.html>*
10. *Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010 – 2010 р. - № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.*
11. Миколенко О.І. *Диспозитивність та публічність як властивості провадження в справах про адміністративні правопорушення // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип 67. – С. 52-58.*
12. Неклеса Ю. В. *Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції / Ю. В. Неклеса // Форум права. – 2010. – № 3. – С. 305–311 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10njvppd.pdf>*
13. Е. В. Абакуменко. *Вопросы реализации принципа диспозитивности в праве // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип 57. – С. 85-91.*
14. Поліщук О. М. *Диспозитивність як принцип кримінального права / О. М. Поліщук // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 743–748 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12potmpkr.pdf>*

15. Кодекс адміністративного судочинства України // *Голос України* від 23.08.2005. – № 158.
16. Горевий В.І. *Господарський процес. Практикум : навч. посібник / В.І. Горевий, А.М. Куліш, В.Д. Чернадчук. – Суми : Університетська книга, 2009. – 283 с.*
17. Льющенко Г.В. *Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. – № 1 (II), 2015. – С.152-158.*
18. *Господарський процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України від 11.02.1992. – 1992 р. – № 6, стаття 56.*
19. Прокопенко В. В. *К вопросу о существовании таможенного процесса // Актуальні проблеми правового регулювання організації та здійснення митної діяльності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Д., 2009. – С. 55-56.*
20. *Митний кодекс України // Голос України від 21.04.2012. – № 73-74.*
21. Гречаний Д.М. *Особливості застосування диспозитивного методу у правовому регулюванні тимчасового ввезення // Митна справа. – №2 (98). – 2015. – С.61-67.*
22. Череватенко І. *Принципи безпосередності та диспозитивності у нотаріальному провадженні щодо посвідчення безспірних прав // Підприємництво, господарство і право. – 2016. - №11. – С.53-57.*

Гануляк Е.М. Диспозитивність як міжгалузева категорія

В юридичній науці усталеною є думка про те, що для публічних галузей права характерним є застосування імперативного методу правового регулювання, в той час як для приватних галузей переважним є диспозитивний метод. В цьому контексті слід зауважити, що чи в публічних чи в приватних галузях виключно імперативними або виключно диспозитивними нормами неможливо охопити регульовані ними відносини. Імперативність та диспозитивність не повинні бути безальтернативними методами регулювання конкретної галузі: вони повинні знаходитися в ефективному балансі, не бути недостатніми чи надмірними.

Диспозитивний метод, будучи взаємопов'язаним і взаємозалежним від імперативного методу, є фундаментом для побудови ефективної кримінально-правової політики.

Ключові слова: диспозитивність, методи кримінально-правової політики, диспозитивний метод

Гануляк Е.М. Диспозитивность как межотраслевая категория

В юридической науке сложилось мнение о том, что для публичных отраслей права характерно применение императивного метода правового регулирования, в то время как для частных отраслей предпочтительным является диспозитивный метод. В этом контексте следует отметить, что и в публичных, и в частных

отраслях виключительно імперативними или виключительно диспозитивними нормами неможливо охопити регульовані ними відносини. Імперативність и диспозитивність не повинні бути безальтернативними методами регулювання конкретної отрасли: они повинні знаходитися в ефективному балансе, не бути недостаточними или избыточными.

Диспозитивний метод, будучи взаємозв'язаним и взаємозалежним от імперативного метода, является фундаментом для побудови ефективного уголовно-правової політики.

Ключевые слова: диспозитивність, методи уголовно-правової політики, диспозитивний метод

Ganulyak E.M. Dispositiveness as an interbranch category

In legal science, the opinion is that for the public law branches the use of the imperative method of legal regulation is characteristic, while for the private sectors prevailing is the dispositive method. In this context, it should be noted that either in public or in private sectors, it is impossible to cover regulated relations with exclusively imperative or exclusively dispositive norms. Impartiality and discretion should not be non-alternative methods of regulation of a particular industry: they must be in an effective balance, not be insufficient or excessive.

The dispositive method, being interrelated and interdependent from the imperative method, is the basis for building an effective criminal-law policy.

Keywords: dispositivity, methods of criminal-legal policy, dispositive method

Красій М.О.

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАПРЯМІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

УДК 343.13

Постановка проблеми. На сьогодні, у кримінально-правовій та кримінально-процесуальній науці не вироблено єдиного концептуального підходу щодо розуміння, напрямів, завдань і цілей, рівнів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики. Ведучи мову про кримінально-правову та кримінальну процесуальну підсистеми політики у сфері боротьби зі злочинністю які перебувають між собою у взаємозумовленості і взаємодії доповнюючи одна одну, необхідно визначити напрями на яких проявляється такий взаємозв'язок. Оскільки, важливим завданням юридичної науки для підвищення ефективності боротьби зі

злочинністю є не тільки вироблення напрямів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики. А й взаємозв'язок цих напрямів для досягнення поставлених завдань боротьби зі злочинністю шляхом формування нових та вдосконалення існуючих норм кримінального та кримінального процесуального законодавства і практики їх застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над дослідженням напрямів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики працювали такі вчені як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, М. В. Буроменський, В. В. Голіна, О. Б. Загурський, К. П. Задоя, О. М. Лемешко, М. С. Строгович, П. Л. Фріс та ін.

Метою даної статті є визначення напрямів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики на яких прослідковується взаємозв'язок цих політик.

Виклад основного матеріалу. Автори монографії «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи» виділяють такі три напрями здійснення кримінально-правової політики, залежно від (за критерієм) пов'язаності їх із засобами матеріального кримінального права: 1) визначення злочинності суспільно небезпечних діянь; 2) встановлення кримінальної відповідальності, що підлягає застосуванню до особи за вчинення злочину; 3) встановлення можливості звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину [1, с. 197]. З наведеного вбачається, що напрями кримінально-правової політики диференціюються на підставі інститутів Загальної частини КК України.

П. Л. Фріс, напрями кримінально-правової політики визначає на підставі групування об'єктів злочинних посягань, які, у свою чергу, визначаються за рівнем значимості суспільних відносин, благ та інтересів. Таким чином, можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти основ національної безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; кримінально-правова політика у сфері боротьби із злочинами проти власності та ін. [2, с. 14].

О. Б. Загурський, досліджуючи кримінальну процесуальну політику зазначив, що важливе значення для групування і послідовності розташування нормативних приписів мають особливості законодавчої техніки, традиції правотворчості, а також логічні прорахунки, які обумовлені, в першу чергу, недостатньою науковою розробкою проблеми напрямів кримінальної процесуальної політики. І виокремив такі її напрямки: кримінальна процесуальна політика в сфері забезпечення ефективності кримінального процесуального законодавства; кримінальна процесуальна політика в сфері засад кримінального провадження; кримінальна процесуальна політика в сфері суб'єктів кримінального провадження; кримінальна процесуальна політика в сфері доказів і доказування; кримінальна процесуальна політика в сфері процесуальних строків; кримінальна процесуальна політика в сфері процесуальних витрат; кримінальна процесуальна політика в сфері відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні; кримінальна процесуальна політика в сфері заходів забезпечення кримінального провадження; кримінальна процесуальна політика в сфері запобіжних заходів; кримінальна процесуальна політика в сфері досудового розслідування; кримінальна процесуальна політика в сфері судового провадження в суді першої інстанції; кримінальна процесуальна політика в сфері судового провадження з перегляду судових рішень; кримінальна процесуальна політика в сфері виконання судових рішень; кримінальна процесуальна політика в сфері особливих порядків провадження; кримінальна процесуальна політика в сфері міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [3, с. 37-38].

Взявши до уваги думки науковців взаємозв'язок напрямів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики визначається на основі інститутів Загальної частини КК України, групування об'єктів злочинних посягань (Особлива частина КК України) та кримінальних процесуальних інститутів. Зокрема можна виділити такі напрями:

1. залежно від взаємозв'язку норм Загальної частини матеріального права з нормами процесуального права:

1) визначення злочинності суспільно небезпечних діянь з урахуванням предмету доказування та складу злочину;

2) нормативна (законодавча) диференціація кримінальної відповідальності та її індивідуалізація в обвинувальному вирокі суду;

3) встановлення підстав та порядку застосування загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину;

4) правові наслідки інституту судимості та порядок зняття і погашення судимості;

5) зарахування строку попереднього ув'язнення у строк покарання;

6) порядок та підстави застосування примусових заходів медичного та виховного характеру та ін..

2. залежно від взаємозв'язку норм Особливої частини матеріального права з нормами процесуального права:

1) кримінально-правова політика в сфері боротьби з корупційними злочинами та кримінальна процесуальна політика в сфері підслідності корупційних злочинів;

2) кримінально-правова політика в сфері боротьби зі злочинами проти правосуддя та кримінальна процесуальна політика в сфері запобіжних заходів та затримання особи та ін..

Визначення злочинності суспільно небезпечних діянь з урахуванням предмету доказування та складу злочину: взаємозумовленість та взаємодія кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики найбільш яскраво проявляється при співвідношенні предмету доказування і складу злочину. Це зумовлено тим, що предмет доказування за своїм змістом нерозривно пов'язаний з матеріально-правовим поняттям складу злочину. Адже саме предмет доказування пов'язує кримінальний процес з кримінальним правом.

Подібно як і в кримінальному праві склад злочину містить загальні ознаки злочинного діяння, які не залежать від конкретного злочину, так і в кримінальному провадженні предмет доказування охоплює фактори, які визначають винність і караність в загальному вигляді. М. С. Строгович, зазначає, що «насамперед повинні бути доказані всі факти, з яких складається кримінально-каране діяння, яке містить об'єктивні та суб'єктивні елементи складу злочину» [4, с. 362].

Вбачається що кримінальне провадження є засобом реалізації матеріально-правових відносин, структура предмету доказування значною мірою визначаються матеріальним законом. Структуру предмету доказування встановлює кримінальний процесуальний закон, а його зміст – закон України про кримінальну відповідальність.

Нормативна (законодавча) диференціація кримінальної відповідальності та її індивідуалізація в обвинувальному вироку суду: диференціації кримінальної відповідальності пов'язуються з питаннями уніфікації кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів, визначення законодавчих способів та прийомів диференціації та індивідуалізації кримінальної відповідальності, проявів диференціації відповідальності на рівні побудови санкцій статей Особливої частини КК (проблема так званих типових санкцій), узгодженості диференціації на рівні кримінальної відповідальності, оптимізації існуючих способів диференціації кримінальної відповідальності (вдосконалення системи покарань) [5, с. 95] та її індивідуалізації в обвинувальному вироку суду.

Диференціація кримінальної відповідальності та її індивідуалізація в обвинувальному вироку суду є напрямом кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики спрямованим на встановлення законодавчої межі караності, удосконалення закону про кримінальну відповідальність та винесення обвинувальних вироків з індивідуальним покарання кожному суб'єкту злочину.

Встановлення підстав та порядку застосування загальних та спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину: КК України як Загальною (розділ IX), так і Особливою частиною (ч. 5 ст. 110-2; ч. 2 ст. 111; ч. 2 ст. 114; ч. 3 ст. 175; ч. 4 ст. 212; ч. 4 ст. 212-1; ч. 2 ст. 255; ч. 6 ст. 258; ч. 2 ст. 258-3; ч. 4 ст. 258-5; ч. 6 ст. 260; ч. 3 ст. 263; ч. 4 ст. 289; ч. 4 ст. 307; ч. 4 ст. 309; ч. 4 ст. 311; ч. 5 ст. 321; ч. 4 ст. 321-1; ч. 5 ст. 354; ч. 4 ст. 401; ч. 5 ст. 447) визначені види звільнення від кримінальної відповідальності, а КПК України § 2 глави 24 визначено процедуру звільнення від кримінальної відповідальності.

При складанні прокурором клопотання, про звільнення від кримінальної відповідальності, має бути доказовість підстав пе-

редбачених КК. Статтю 286 КПК доцільно було б доповнити ч. 5 у такій редакції: «Перед складанням клопотання прокурор зобов'язаний доказати підстави для звільнення від кримінальної відповідальності».

Правові наслідки інституту судимості та порядок зняття і погашення судимості: інститут судимості варто розглядати як напрям кримінально-правової та кримінальної процесуальної на якому повинні вирішуватися питання які стосуються строків погашення судимості та порядку зняття судимості. Для ефективної боротьби зі злочинністю необхідно усунути розбіжності між матеріальним та процесуальним законодавством.

Зарахування строку попереднього ув'язнення у строк покарання: зарахування судом строку попереднього ув'язнення у разі засудження до позбавлення волі в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення, провадиться з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі (ч. 5 ст. 72 КК України).

Прийнятий Верховною Радою України Закон «Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання» має ряд негативних наслідків, які в першу чергу відчує суспільство, а не держава. Варто зазначити, що такими негативними наслідками є:

1) в КК України відсутні обмеження щодо визначення кола осіб, відносно яких застосовується зарахування строку попереднього ув'язнення – один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі;

2) в КПК України чітко не визначено до якого суду подається клопотання про перерахування строку попереднього ув'язнення.

Законодавець не встановив жодних обмежень щодо визначення кола осіб, які мають право подати клопотання про перерахування строків попереднього ув'язнення, тобто, дія Закону поширюється на осіб, які вчинили злочин невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкий та особливо тяжкий злочин. Відповідно на практиці в більшості випадків суди задовольняють клопотання

засуджених щодо перерахунку строку покарання з врахуванням попереднього ув'язнення і таким чином суспільно-небезпечні злочинці виходять на волю.

Немає єдиного правового підходу щодо зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання, і сьогодні це є проблемою як для науковців, законодавця так і для практиків. Для удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання, змін потребує не тільки КК, а й КПК України.

Порядок та підстави застосування примусових заходів медичного та виховного характеру: норми чинного КК України та КПК України, що стосуються примусових заходів медичного та виховного характеру мають певні відмінності. Проблемним питанням сьогодні є те, що законодавець в новому КПК України не врахував всі положення КК України, що приводить до виникнення проблем на практиці. КПК України потребує удосконалення для відповідності нормам КК України.

В КК України визначено, що примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані до осіб, які вчинили злочин у стані обмеженої осудності, а в КПК України не визначено, що обмежена осудність є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру. В даному випадку прослідковується невідповідність норм процесуального права нормам матеріального, що є прогалиною в законодавстві.

Нарешті звернімо увагу на ситуацію із процесуальним порядком звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру. Ст. 105 КК України припускає можливість застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру й у випадку звільнення його від покарання. З огляду на те, що відповідно до частини першої даної статті КК України питання про звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру повинно вирішуватись на «момент постановлення вироку», правозастосовчим актом, в якому «фіксується» рішення суду про доцільність застосування до особи примусових заходів виховного характеру, у даному разі повинен бути обвинувальний

вирок суду. Однак п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України, який формулює вимоги щодо юридичного змісту резолютивної частини таких правозастосовчих актів, взагалі не містить згадки про можливість застосування ст. 105 КК України [6, с. 82-83]. Також не зазначено і у п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України про можливість застосування ст. 105 КК України у мотивувальній частині вироку. Законодавець при прийнятті нового КПК України не врахував положення КК України, які стосуються примусових заходів як медичного так і виховного характеру. Доцільно було б п. 2 ч. 3 та п. 2 ч. 4 ст. 374 КПК України доповнити текстом такого змісту «застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру визначених ч. 2 ст. 105 КК України».

Для удосконалення застосування примусових заходів медичного та виховного характеру змін потребують норми матеріального та процесуального права.

Кримінально-правова політика в сфері боротьби з корупційними злочинами та кримінальна процесуальна політика в сфері підслідності корупційних злочинів: на сьогоднішній день виникає нагальна потреба у виробленні комплексного підходу щодо зниження рівня корупції у державі, оскільки корупція проникає у всі владні структури держави, це безумовно є проблемою як кримінального, так і кримінального процесуального законодавства. Для ефективного вирішення проблеми необхідно знайти взаємозв'язок між матеріальним та процесуальним законодавством, який стосується переліку корупційних злочинів та підслідності таких злочинів. Варто зазначити, що корупційні злочини мають належати до підслідності спеціально уповноваженого на те органу.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 38 КПК України органом досудового розслідування (органом, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю НАБУ. Відповідно детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування злочинів, передбачених ст. 191, 206-2, 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 366-1, 368, 368-2, 369, 369-2, 410 КК України, якщо наявна хоча б одна з умов, визначених ч. 5 ст. 216 КПК України.

Перелік корупційних злочинів визначено в примітці до ст. 45 КК України. Відповідно корупційними злочинами вважаються злочини, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК України.

Доцільно було б розширити перелік корупційних злочинів, визначених приміткою до ст. 45 КК України, а в КПК України корупційні злочини, визначені КК України, віднести до підслідності одного органу досудового розслідування. Проаналізувавши КК України і Закон України «Про запобігання корупції», ознаки корупції мають не тільки злочини визначені приміткою до ст. 45 КК України, а також злочини передбачені ст. 211, 222-1, 358, 366-1, 369-3 КК України, які потрібно включити до переліку корупційних.

В КК України потрібно розширити перелік корупційних злочинів, а в КПК України внести зміни до ч. 5 ст. 216, щоб досудове розслідування корупційних злочинів, визначених прим. до ст. 45 КК України, здійснювали детективи Національного антикорупційного бюро України.

Кримінально-правова політика в сфері боротьби зі злочинами проти правосуддя та кримінальна процесуальна політика в сфері забезпечення права на захист, винесення судових рішень: в Особливій частині КК України (насамперед у розділі XVIII) міститься цілий ряд норм, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини, вчинені учасниками кримінального провадження або щодо них. Тобто, беручи під кримінально-правову охорону суспільні відносини, правовою формою яких є кримінальне провадження, положення (норми) КК України тим самим забезпечують (повинні забезпечувати) належний порядок реалізації (застосування) положень (норм) КПК України [6; с. 80].

На даному напрямку дослідження потребує: кримінально-правова та кримінальна процесуальна політика в контексті порушення права на захист; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови:

спірні питання КК та КПК України; завідомо неправдиве показання: кримінально-правові ті кримінально-процесуальні проблеми

Висновки. Викладені міркування стосовно взаємозв'язку напрямів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики дають підстави стверджувати, що для ефективної боротьби зі злочинністю потрібно виробити єдиний підхід щодо здійснення кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики на законодавчому, і на правозастосовному рівнях.

1. Баулін Ю. В. *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи [Текст] : монографія / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та інші., під заг. ред. Академіка НАПрН України Ю. В. Бауліна.* – К.: ВАІТЕ, 2015. – 688 с.
2. Фріс П. Л. *Кримінально-правова політика: [монографія] / П. Л. Фріс.* – Київ, : Атіка, 2005. – 382 с.
3. Загурський О. Б. *Кримінальна процесуальна політика України: історико-правовий аспект [Текст] : монографія / О. Б. Загурський.* – Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. – 215 с.
4. Строгович М. С. *Курс советского уголовного процесса [Текст] / М. С. Строгович.* – М.: Изд-во "Наука", 1968. – Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. – 468 с.
5. Лемешко О. М. *Звільнення від кримінальної відповідальності: диференціація чи індивідуалізація кримінальної відповідальності / О. М. Лемешко // Наукові дослідження.* – 2010. – Випуск 20. – С. 93-106.
6. Задоя К. П. *Проблеми надмірності та недостатності «зворотного зв'язку» між положеннями Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України / К. П. Задоя // Вісник Вищої ради юстиції.* – 2013– № 2 (14). – С. 79-89.

Красій М.О. До питання взаємозв'язку напрямів кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики

Стаття присвячена розгляду актуального питання взаємозв'язку напрямів кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики. Досліджено, що взаємозв'язок напрямів двох політик визначається на основі інститутів Загальної частини КК України, групування об'єктів злочинних посягань (Особливої частини КК України) та кримінальних процесуальних інститутів.

Ключові слова: напрями, боротьба зі злочинністю, кримінальна відповідальність, судові рішення.

Красій М.Е. К вопросу взаимосвязи направлений уголовно-правовой и уголовной процессуальной политики

Статья посвящена рассмотрению актуального вопроса взаимосвязи направлений уголовно-правовой и уголовной процессуальной политики. Доказано, что

взаимосвязь направлений двух политик определяется на основе институтов Общей части УК Украины, группировка объектов преступных посягательств (Особенная часть УК Украины) и уголовных процессуальных институтов.

Ключевые слова: направления, борьба с преступностью, уголовная ответственность, судебные решения.

Krasiy M.O. The question of the relationship directions criminal-legal and criminal procedure policy

The article is devoted to the topical issue of the relationship directions of criminal-legal and criminal procedure policy. Investigated that relationship two directions policy is based on the Institute of the Criminal Code of Ukraine, grouping objects crimes (of the Criminal Code of Ukraine) and criminal procedural institutions.

The author identifies the following areas:

1. Depending on the relationship of the common substantive law of procedural rules:

1) identification of crime socially dangerous acts on the basis and subject of proof of a crime;

2) differentiation of criminal responsibility and individualization of a guilty verdict;

3) establish the grounds and procedure for application of general and specific types of exemption from criminal liability for the offense;

4) institute legal consequences of conviction and the order of withdrawal and repayment of conviction;

5) the duration of detention in sentence;

6) the procedure and grounds for the use of coercive measures of medical and educational nature.

2. Depending on the relationship special rules of substantive law of procedural rules:

1) penal policy to combat corruption offenses and criminal procedural policies concerning jurisdiction corruption offenses;

2) penal policy to combat crimes against justice and criminal procedure Policy precautions and detention.

Keywords: directions, fight against crime, criminal liability, adjudication.

ЩОДО ПИТАННЯ РОЗУМІННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ЗАСУДЖЕНОГО В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

УДК 343.13

У правовій державі людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю. Забезпечення захисту цих соціальних цінностей є основною метою юридичної науки і практики. Прийняття 13 квітня 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України стало однією із важливих подій для України. Чинний КПК України значно відрізняється від сталих уявлень про кримінальний процес загалом. Він містить ряд положень, спрямованих на забезпечення прав людини і громадянина в кримінальному провадженні, реалізацію демократичних засад, вдосконалення та розширення меж судового контролю за дотриманням прав людини, створення такого порядку судового розгляду, який забезпечує можливість прийняття судом законного, обґрунтованого та справедливого рішення. У зв'язку з цим набуває певної актуальності питання про закріплені КПК України процесуальні гарантії захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження, зокрема, засуджених.

Проблеми гарантій захисту прав та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві досліджено в працях таких видатних науковців: М. Л. Якуба, П. А. Лупинської, О. В. Шпотаківської, С. В. Слинко, В. Ф. Погорілка, В. В. Головченка, Ю.О. Гурджі, М. І. Сірого, В. В. Молдована, Р. С. Кацавеця, П. С. Елькінда. Проте, з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України дослідження цього питання знову актуалізується.

Метою цієї статті є дослідження гарантій захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників кримінального провадження, а саме, засуджених в кримінальному провадженні.

Для того, щоб розпочати дослідження гарантій захисту прав і свобод учасників кримінального провадження, треба визначити поняття «процесуальні гарантії».

Слово «гарантія» походить від французького «garantie», яке означає порука, умова, яка що-небудь забезпечує [1, с. 144; 2, с. 481; 3, с. 113].

Визначаючи поняття гарантії, В. М. Корнуков писав: «все те, що тією чи іншою мірою сприяє досягненню певних результатів або забезпечує певний стан, може бути розцінене як гарантія відповідної діяльності або стану, тому що сприяє діяльності, захищає стан, тобто гарантує їх. Загальне поняття гарантії часто доволі умовне і, якщо так можна висловитися, рухливе, оскільки те, що в одному випадку виступає гарантією, в іншому випадку не є такою» [4, с. 59].

Загальними формами гарантій, проголошених Конституцією України, визначають:

- а) політико-правовий режим, у якому реалізуються основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина;
- б) матеріальні джерела – економічні, політичні та соціально-моральні (загальні) гарантії; в) юридичні гарантії [5, с. 57].

До системи гарантій входять також такі гарантії, як суспільно-політичні, соціально- економічні (матеріальні), ідеологічні, юридичні (правові) [6, с. 50].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови юридичні гарантії визначаються як законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави [7, с. 173].

Під юридичними гарантіями, писав А. В. Мицкевич, «слід розуміти засоби охорони прав громадян від будь-яких зазіхань» [8, с. 29].

На думку М. С. Строговича, юридичні гарантії – це ті встановлені законом та нормами права засоби і способи, якими охороняються та захищаються права громадян, припиняються та усуваються порушені права [9, с. 180–181].

Сучасні українські вчені-процесуалісти В. В. Молдован, Р. С. Кацавець розуміють під процесуальними гарантіями установлені законом норми, які забезпечують здійснення завдань правосуддя наданням всім учасникам процесуальних прав та покладанням на державні органи обов'язків із забезпечення реалізації цих прав [10].

П. А. Лупинська під процесуальними гарантіями розуміє наявні в нормах права правові засоби, що забезпечують усім суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності можливість виконувати зобов'язання та використовувати надані права [11].

Отже, поняття гарантії охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, спрямованих на реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення.

Як основні види гарантії можемо виділити:

– процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження. Гарантії прав та законних інтересів осіб, які вступають в кримінально-процесуальні правовідносини з органами, що здійснюють провадження у справі, реалізуються законом шляхом наділення особи суб'єктивними правами та створенням умов, можливостей для їх здійснення в конкретних процесуальних ситуаціях. Крім того, в кримінальному судочинстві одні суб'єктивні права виступають гарантією інших;

– засади провадження, які закріплені в правових нормах. Визначення принципів судочинства, що закріплені в правових нормах серед основних гарантії кримінального процесу, є також цілком виправданим, оскільки, будучи основними правовими ідеями, вихідними положеннями, саме вони в конкретних ситуаціях виступають гарантіями прав та законних інтересів особи. Проте зазначимо, що жоден принцип кримінального процесу, яким важливим він би не був, взятий окремо від інших, не дає адекватного уявлення про те чи інше судочинство. Тому слід говорити про систему принципів (засад) кримінального судочинства, що закріплені у главі 2 нового КПК України;

– кримінально-процесуальна форма. Важливою процесуальною гарантією постає також кримінально-процесуальна форма, під якою розуміється «сукупність процесуальних умов провадження щодо кримінальної справи загалом і кожної слідчої або судової дії» [12].

Кримінально-процесуальна форма регламентує належний порядок діяльності органів досудового слідства, прокурора, суду та інших учасників кримінального провадження, залучених до процесу; вона завжди повинна бути врегульована кримінально-процесуальним законодавством. Процесуальна форма забезпечує необхідні умови щодо встановлення істини, вирішення всіх завдань правосуддя, найповнішого здійснення прав і законних інтересів особи.

Результатом порушення кримінально-процесуальної форми є визнання процесуальних дій незаконними і скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінального процесуального закону (відповідно – і процесуальної форми), а лише істотне, спричиняє скасування процесуального рішення:

– діяльність учасників кримінального судочинства. Зарахування до основних гарантій кримінального процесу діяльності учасників кримінального судочинства здається також вельми обумовленим, оскільки такі процесуальні гарантії, як норми і принципи, лише своїм існуванням не зможуть забезпечити реальне здійснення прав і свобод особи в кримінальному судочинстві. Здійснення під час судочинства забезпечення прав і законних інтересів особи залежить від процесуальної діяльності захисника (адвоката), слідчого, прокурора і суду. Гарантії кримінального процесу безпосередньо пов'язані з діяльністю органів кримінального переслідування з розкриття злочинів, викриття винних у їх вчиненні осіб, притягнення їх до кримінальної відповідальності, суду для визнання особи винною у вчиненні злочину та призначенні йому покарання. До того ж у кримінальному процесі охорона прав завжди розглядається в аспекті встановлених законом

форм діяльності органів внутрішніх справ щодо гарантування реалізації цих прав [13];

– систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень. Оскільки кримінальний процес, як і інший вид людської діяльності, не є досконалим і, в принципі, допускає можливість помилок, як вагома процесуальна гарантія законодавцем передбачена незалежна система перевірки (контролю) законності й обґрунтованості деяких рішень, що приймаються в межах кримінального судочинства.

На кожній стадії кримінального процесу всебічно з'ясовують, чи не було допущено порушення прав та інтересів особи на попередніх стадіях процесу. Її елементами стають визначені кримінально-процесуальним законом можливості щодо оскарження будь-якої незаконної або необґрунтованої дії слідчого, прокурора як у позасудовому, так і в судовому порядку.

У цьому аспекті важливим є наголошення на наявності в національному кримінальному процесі системи контролю за законністю та обґрунтованістю судових рішень, що охоплює як можливість апеляційного та касаційного перегляду судових рішень тощо, так і систему судового контролю за законністю й обґрунтованістю окремих рішень суду, а також процесуальних дій органів досудового слідства, прокурора і суду, що здійснюється в межах кримінального провадження:

– систему заходів забезпечення кримінального провадження, процесуальні санкції. У правовій державі існують обмеження прав особистості, що диктуються публічними інтересами. Відомо, що заходи процесуального примусу можуть застосовуватись як для виявлення та збирання доказів, так і для запобігання ухиленню підозрюваного, обвинуваченого від слідства і суду, забезпечення його належної поведінки. Проте застосування таких заходів уможливорюється лише на підставах та в порядку, визначеному законом. Використання системи заходів забезпечення кримінального провадження та процесуальних санкцій, без сумніву, сприяє охороні суб'єктивних прав та інтересів особи [14];

– процесуальні строки. Процесуальні строки встановлюються законом саме в інтересах швидшого забезпечення прав та

обов'язків учасників кримінального провадження. Кримінальне провадження, регламентоване законом у всіх його суттєвих моментах, не можна віддати стосовно часу його здійснення на розсуд посадових та приватних осіб, які беруть у ньому участь, в результаті чого здійснення багатьох кримінально-процесуальних дій залежить від встановлених законом строків. Навіть тоді, коли новий КПК України не встановлює конкретних строків для проведення тих чи інших дій, він вимагає їх проведення у розумні строки [15, с. 67].

Під кримінально-процесуальними гарантіями розуміють ті засоби, що встановлені кримінально-процесуальними нормами для здійснення завдань кримінального судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності [16, с. 21].

В. М. Трофименко вважає, що кримінально-процесуальні гарантії є складовою частиною правового статусу особи, оскільки лише за допомогою системи гарантій можна реалізувати права, свободи й обов'язки людини та громадянина. Вони покликані забезпечувати, гарантувати нормальне, тобто встановлене законом, функціонування того чи іншого суспільного і правового інституту [17, с. 20].

Кримінально-процесуальні гарантії визначають як спеціальні правові засоби, що забезпечують реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також виконання ними своїх обов'язків.

Отже, для досягнення цілей та бездоганного вирішення завдань кримінального процесу необхідні ефективні заходи та засоби їх забезпечення. Роль таких методів покладається на певну систему гарантій, які спрямовані, з одного боку, на досягнення цілей та інтересів правосуддя, а з іншого – на охорону та захист прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні.

Зупинимось більш детально на розгляді гарантій захисту прав і законних інтересів засуджених.

Так, однією з форм правових гарантій прав і свобод засуджених, що потребує розгляду, є гарантії захисту їх прав, виокремлення яких зумовлюється необхідністю поновлення порушених

прав. До основних елементів цієї форми гарантій засуджених можна віднести такі: право засуджених на судовий захист, право на правову допомогу, дієвий механізм соціально-правового захисту цих прав судом на національному та міжнародному рівнях, здійснення контролю (міжнародного, відомчого, прокурорського, громадського) за дотриманням прав засуджених під час виконання покарань, функціонування інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

В ст. 55 Конституції України зазначається, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Таким чином, право на судовий захист є якісно вищою юридичною гарантією прав і свобод людини і громадянина.

Органом судового захисту на міжнародному рівні виступає Європейський суд з прав людини, який розглядає справи, пов'язані з порушенням права особи не бути підданим нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню під час тримання під вартою. В першу чергу мова йде про перенаселеність камер, неналежні санітарно-гігієнічні умови, ненадання адекватної медичної допомоги, неналежне поводження з боку персоналу.

З метою підвищення ефективності захисту прав і законних інтересів засуджених певної уваги заслуговує пропозиція стосовно створення низки спеціальних пенітенціарних судів в системі судів загальної юрисдикції як пенітенціарних палат або окремих спеціалізованих судів, наділених відповідною компетенцією.

Ще одним засобом захисту прав людини є інститут омбудсмена. В Україні запроваджено національний превентивний механізм, який здійснюється у форматі «Омбудсмен+» шляхом моніторингових візитів до місць позбавлення волі працівниками Секретаріату Уповноваженого з прав людини та громадських активістів. Кореспонденція, яку засуджені адресують Уповнова-

женому Верховної Ради України з прав людини та його представникам, ЄСПЛ, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, суду, прокуророві або отримують від них, перегляду не підлягає і протягом доби надсилається за належністю або вручається засудженим в конверті[18].

Позитивним зрушенням в напрямі гарантування прав і свобод засуджених на сьогодні є розгляд Верховною Радою України низки законопроектів стосовно розширення прав засуджених до позбавлення волі, зокрема: закріплення права витратити на покупку продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої необхідності гроші, зароблені у виправній колонії, отримані з перекладу, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх кількості; врегулювання питання пенсійного забезпечення засуджених до позбавлення волі[19]; вдосконалення гарантій прав засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудження або місця проживання родичів; обмеження компетенції пенітенціарної служби в питаннях переведення засуджених до інших установ[20].

Отже, правові гарантії прав засуджених – це правові засади, норми, інститути та юридичні механізми в галузі поведінки із засудженими, що забезпечують і захищають їх права, свободи і законні інтереси і охоплюються такими формами, як гарантії реалізації та охорони (захисту) прав і свобод засуджених.

Система правових (процесуальних) гарантій прав засуджених є широким, багатогранним утворенням, що забезпечує, з одного боку, права, свободи і законні інтереси засуджених, а з іншого – законний формат діяльності органів та установ виконання покарань.

Система гарантій засуджених не в повній мірі відповідає міжнародним стандартам і потребує подальшого вдосконалення. Поступова імплементація засад і норм міжнародних стандартів стане гарантією дотримання прав засуджених, законності, гуманності у правозастосовній діяльності.

1. *Словарь иностранных слов / под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной и др. – М., 1964. – 784 с.*
2. *Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. – К. : Наукова думка, 1971. – 732 с.*
3. *Словарь иностранных слов. – 16-е изд., испр. ред. В. В. Пчелкина. – М. : Рус. Яз., 1988. – 624 с.*
4. *Корнуков В. М. Теоретические и правовые основы положения личности в уголовном судопроизводстве : дисс. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Корнуков. – Х., 1988. – 410 с.*
5. *Загоруй И. С. Система конституционных гарантий защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине / И. С. Загоруй // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – Луганськ : Науково-теоретичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 57–64.*
6. *Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.09 / М. Я. Никоненко. – К., 2007. – 261 с.*
7. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.*
8. *Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве / А. В. Мицкевич // Советское государство и право. – 1963. – № 8. – С. 24–33.*
9. *Строгович М. С. Основные вопросы советской социалистической законности / М. С. Строгович. – М., 1966. – 252 с.*
10. *Молдован В. В. Кримінальний процес України. Практикум : навч. посіб. / В. В. Молдован, Р. С. Кацавець. – К. : Алерта, 2006. – 297 с.*
11. *Уголовно-процессуальное право РФ / под ред. П. А. Лупинской. – 3-е изд. – М. : ЮРИСТЪ, 2001. – 327 с.*
12. *Якуб М. Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве (понятие и свойства) // Сибирские юридические записки. – Иркутск ; Омск, 1973. – Вып. 3. – С. 161.*
13. *Антонов И. Обжалование в суд процессуальных действий и решений как гарантия защиты личности в сфере уголовного судопроизводства / И. Антонов, Г. Васильева // Юридический мир. – 2005. – № 10. – С. 48–53.*
14. *Шпотаківська О. В. Процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві // Захист прав, свобод і законних інтересів громадян України в процесі правоохоронної діяльності : ма-*

- теріали міжвуз. наук.-практ. конф. Донецьк, 27 квіт. 2001 р. – 2001. – С. 585–587.
15. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П. С. Элькин. – М., 1967. – 192 с.
 16. Уголовный процесс: ученик для студентов юридических вузов и факультетов / В. И. Басков, К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев и др.; под. ред. К. Ф. Гуценко. – М.: Зерцало, 1997. – 575 с.
 16. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 / В. М. Трофименко – Х., 2000. – 188 с.
 17. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, В. П. Пшонка та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. – Х.: Право, 2013. – 824 с.
 18. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: Наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2015 №2186/5 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
 19. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання покарань та реалізації прав засуджених від 01.08.2015 № 2490а [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
 20. Проект Закону про внесення змін до статті 93 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо удосконалення гарантій права засуджених на відбування покарання за місцем проживання до засудженні або місця постійного проживання родичів) від 03.07.2015 № 2253а [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Кульчак Л.С. Щодо питання розуміння процесуальних гарантій прав і законних інтересів засудженого в кримінальному провадженні

У статті розглядається поняття гарантій прав, свобод і законних інтересів засуджених, з'ясовується їх роль і значення в механізмі правового статусу засуджених. Аналізуються наявні в науковій літературі класифікації правових гарантій прав засуджених. Досліджуються фактори та умови правових гарантій прав засуджених. Надається оцінка деяких законопроектів щодо гарантування прав засуджених.

Ключові слова: гарантії прав і свобод засуджених, правові гарантії, класифікація гарантій прав і свобод, механізм гарантування, кримінальне процесуальне право.

Кульчак Л.С. К вопросу понимания процессуальных гарантий прав и законных интересов осужденного в уголовном судопроизводстве

В статье рассматривается понятие гарантии прав, свобод и законных интересов осужденных. Определяется их роль и значение в механизме правового статуса осужденных. Анализируются существующие в научной литературе классификации правовых гарантий прав осужденных, исследуются факторы и условия правовых гарантий прав осужденных. Дается оценка некоторым новым законопроектам относительно гарантирования прав осужденных.

Ключевые слова: гарантии прав и свобод осужденных, правовые гарантии, классификация гарантий прав и свобод, механизм гарантирования, уголовное процессуальное право.

Kulchak L.S. To the question of understanding of legal guarantees of rights and legitimate interests of prisoners in criminal procedural law

In the article a concept of guarantees of rights, freedoms and legitimate interests of prisoners is examined, their role and meaning in the mechanism of legal status of prisoners and determined. In the work existing in scientific literature legal classifications of guarantees of prisoners rights are analyzed, factors and conditions of legal guarantees of prisoners rights are investigated. An author is given an evaluating to some new drafts concerning the guaranteeing of criminal procedural law.

Keywords: guarantees of rights and freedoms of prisoners, legal guarantees, classification of guarantees of rights and freedoms, mechanism of guaranteeing, criminal procedural law.

Потяк В.І.

КОНЦЕПЦІЯ ЮВЕНАЛЬНОГО ПРИМИРЕННЯ ЯК МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ УГОДИ (ДОГОВОРУ) ПРО ПРИМИРЕННЯ: СТАН І ШЛЯХИ ВДОСОНАЛЕННЯ

УДК 343.13

Актуальність статті обумовлена тим, що протягом 2016-2017 років спостерігається активна підтримка ЮНІСЕФ реформування впровадження інноваційних механізмів у кримінальне право і кримінальний процес, які спрямовані на вирішення кримінально-правових конфліктів за участю неповнолітніх та кримінально-правового забезпечення охорони угод (договорів) про примирення. Зокрема, можна виділити розробку і обговорення: 1) механізму застосування програм відновного правосуддя у кримі-

нальних провадженнях на досудовому етапі [1]. Даний механізм був розроблений Микитином Ю.І. у межах співпраці з Інститутом миру і порозуміння [2]; 2) концепцію програм ювенального примирення [3]. Зазначена концепція була розроблена на розвиток попередньо зазначеного механізму членами Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх, яка утворена Постановою Кабінету міністрів України від 24 травня 2017 р. № 357. [4].

Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, утвореним з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини. Фактично фона функціонує при Міністерстві юстиції України і її діяльність, в тому числі, щодо розробки концепції програм ювенального примирення у межах реалізації Національної стратегії у сфері прав людини, що затверджена Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [5] та Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, що затверджена Указом Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 [6].

Метою статті є аналізі сутності концепції програм ювенального примирення і шляхів її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Основною метою даної концепції є запровадити інститут відновного правосуддя для неповнолітніх правопорушників у формі ювенального примирення за результатами якого кримінальне провадження щодо неповнолітнього закривається.

Поняття програми ювенального примирення розглядається як добровільна процедура примирення між неповнолітнім підозрюваним і потерпілим за участі медіатора і присутності спеціально уповноваженого представника служби у справах дітей, яка застосовується у випадках і порядку, передбаченому КПК [7, с.2]. Передбачаються застосовувати інститут ювенального примирен-

ня у випадку скоєння неповнолітнім наступних кримінальних правопорушень:

- 1) кримінальних проступків;
- 2) злочинів невеликої чи середньої тяжкості;
- 3) у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Особливої уваги заслуговує алгоритм реалізації програм ювенального примирення у кримінальному процесі. Узагальнивши пропозиції членів Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх [7, с. 3-6] він матиме наступні етапи:

1) повідомлення прокурором про підозру неповнолітньому у провадженні кримінальних правопорушень, щодо яких КПК дозволяє проводити програму ювенального примирення;

2) роз'яснення неповнолітньому та потерпілому їх права на участь у програмі ювенального примирення;

3) надання добровільної згоди неповнолітнього підозрілого та потерпілого на участь у програмі ювенального примирення. Надання згоди може бути здійснено у будь-який час до затвердження прокурором обвинувального акту. Характерно, що участь у програмі не може брати неповнолітній підозрюваний, стосовно якого в цьому чи іншому кримінальному провадженні вже приймалася постанова про початок програми ювенального примирення або який має судимість;

4) після отримання згоди на участь у програмі ювенального примирення, прокурор альтернативно може приймати постанову про початок програми ювенального примирення або постанову про зупинення досудового розслідування чи надсилає постанову про початок програми ювенального примирення разом з копією повідомлення про підозру до відповідного органу служби у справах дітей та Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

5) центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги протягом трьох робочих днів після отримання постанови прокурора про початок програми ювенального примирення здійснює

заходи із залучення медіатора та із організаційно-технічної підготовки проведення процедури медіації;

6) процедура узгодження змісту програми ювенального примирення відбувається у форматі медіації, згідно з Законом України «Про медіацію», в якому, зокрема, визначено особливості: 1) медіації за участю неповнолітніх; 2) медіації під час узгодження змісту програми ювенального примирення;

7) у разі погодження змісту програми ювенального примирення, вона оформлюється письмово із зазначенням дати її укладення та скріплюється підписами неповнолітнього підозрюваного, потерпілого, медіатора та представника служби у справах дітей;

8) виконання неповнолітнім підозрюваним умов програми ювенального примирення контролюється представником служби у справах дітей, який підписав програму;

9) процедура узгодження змісту програми між потерпілим та неповнолітнім підозрюваним, а також виконання програми неповнолітнім, не може тривати у сукупності більше ніж 2 місяці;

10) у разі успішного виконання неповнолітнім підозрюваним програми ювенального примирення, представник служби у справах дітей складає і засвідчує підписом звіт про виконання програми ювенального примирення та передає його прокурору разом із примірником тексту програми;

11) прокурор у випадку отримання звіту про успішне виконання неповнолітнім підозрюваним програми ювенального примирення закриває кримінального провадження щодо такого неповнолітнього;

12) у разі недосягнення неповнолітнім підозрюваним та потерпілим згоди щодо змісту програми ювенального примирення або у випадку невиконання підозрюваним умов програми, представник служби у справах дітей не пізніше ніж через два місяці з дати прийняття постанови про початок програми ювенального примирення складає і засвідчує підписом звіт про припинення програми ювенального примирення та передає його прокурору;

13) прокурор у випадку отримання звіту про припинення програми ювенального примирення відновлює досудове розслідування.

Впровадження механізму ювенального примирення не передбачає внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України [8], а зосереджене модернізації Кримінального процесуального кодексу України [9], Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [10], Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [11], а також проекту Закону України «Про медіацію» (від 27.03.2015 р., № ресстрації 2480) [12].

Варто відзначити, що запропонована концепція ювенального примирення ґрунтується на міжнародно-правових стандартах, зокрема, до них належать:

- гарантії прав потерпілих від злочинів та вимога більш широкого застосування медіації у кримінальному судочинстві, а також основні європейські стандарти застосування медіації у кримінальному процесі, що закріплені в Основоположному рішенні Ради Європейського Союзу «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року [13], Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р. N R(99)19 [14];

- рекомендація щодо зменшення навантаження на органи кримінальної юстиції за допомогою посередництва та медіації, що відображена у Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи стосовно управління системою кримінального правосуддя від 11 вересня 1995 року № R (95) [15];

- рекомендації щодо поширення сфери застосування позасудових мирових угод між правопорушником та потерпілим згідно Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року № 6 R(87)18 [16].

- особливості захисту прав неповнолітніх у формі максимального застосування посередництва на досудовій стадії розгляду конфлікту відповідно до Конвенції ООН «Про права дитини» від

20.11.1989 року. [17], Європейської конвенція «Про здійснення прав дітей» від 25.01.1996 року [18];

- рекомендації щодо заміни притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності механізмами посередництва або медіації, а також щодо залучення до таких процедур служби або комісії у справах захисту дітей, що врегульована Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року №R (87) 20 [19].

Загалом описаний підхід через концепцію програм ювенального примирення виглядає досить цікавим і життєздатним. За своєю природою запропонована концепція схожа з інститутом звільнення від кримінальної відповідальності і є її своєрідною модифікованою процесуальною формою без кримінально-правової основи. Проте впровадження такого механізму через інститут закриття кримінального провадження виглядає досить штучно і може викликати певне несприйняття на правотворчому та правозастосовчому рівнях. У той же час такий підхід має свої переваги та дасть можливість досягти багатьох завдань у разі його запровадження. Крім того до ст. 3 КПК все ж варто внести зміни, передбачивши такий термін як «медіатор». Наявність такого процесуального суб'єкта у КПК зняло б багато питань на правозастосовному рівні.

Не врегульовано питання ювенального примирення у випадку кількох підозрюваних у кримінальному провадженні. У такому випадку можна передбачити або обов'язкову участь усіх підозрюваних або ж процесуальну можливість виділення кримінального провадження.

Також викликає сумнів необхідність підпису медіатора під текстом програми. Інформацію про участь медіатора достатньо відобразити у звіті.

Висновки. Простежується, що за такого підходу результатом у випадку вчинення кримінального правопорушення є примирення, домовленість про відшкодування шкоди, завданої злочинцем і визначення подальших шляхів її компенсації, а також заходів, які мають застосовуватися до неповнолітнього. Фактично, таке

примирення оформлюється як письмовий документ під назвою «програма ювенального примирення». У даному випадку «програма ювенального примирення» розглядається не тільки як однійменний процес, а саме як кінцевий документ, який може бути об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки є своєрідним проявом чи навіть видом угоди (договору) про примирення.

1. *Механізм застосування програм відновного правосуддя у кримінальних провадженнях на досудовому етапі/Матеріали круглого столу «Механізм вилучення дітей та підлітків з кримінального процесу шляхом проведення медіації», 13 липня 2016 р., м. Київ, 20 с.*
2. *Інститут миру і порозуміння [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ipc.org.ua>.*
3. *Концепція програм ювенального примирення / Матеріали робочої зустрічі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх 7 липня 2017 р., м. Київ, 25 с.*
4. *Постанова Кабінету міністрів України від 24 травня 2017 р. № 357 «Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF>.*
5. *Указ Президента України «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини» від 25 серпня 2015 року № 501/2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501/2015/para15#n15>.*
6. *Указ Президента України «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» від 24 травня 2011 року N 597/2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.*
7. *Концепція програм ювенального примирення / Матеріали робочої зустрічі Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх 7 липня 2017 р., м. Київ, 25 с.*
8. *Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1443083704635653>.*
9. *Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.*
10. *Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>.*

11. Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>.
12. Проект Закону України «Про медіацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558/
13. Основоположене рішення Ради Європейського Союзу «Про місце жертв у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://issui.com/uccg/docs/16_fr_decision_ukr.
14. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи державам-членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р. N R(99)19 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_828.
15. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи стосовно управління системою кримінального правосуддя» від 11 вересня 1995 року № R (95) [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_130.
16. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи «Стосовно спрощення кримінального правосуддя» від 17 вересня 1987 року № 6 R(87)18 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_339.
17. Конвенція ООН «Про права дитини» від 20.11.1989 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/convention_small_final.pdf
18. Європейська конвенція «Про здійснення прав дітей» від 25.01.1996 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
19. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17 вересня 1987 року №R (87) 20 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_266.

Потяк В.І. Концепція ювенального примирення як механізм кримінально-правового забезпечення охорони угоди (договору) про примирення: стан і шляхи вдосконалення.

Стаття присвячена дослідженню концепції ювенального примирення як механізму кримінально-правового забезпечення охорони угоди (договору) про примирення. Проаналізовано сучасний стан її розробки, сутність, висвітлено механізм її практичного впровадження, а також шляхи вдосконалення. Зроблено висновок, що «програма ювенального примирення» розглядається не тільки як

однойменний процес, а саме як кінцевий документ, який може бути об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки є своєрідним проявом чи навіть видом угоди (договору) про примирення.

Ключові слова: примирення, неповнолітній, програма ювенального примирення.

Потяк В.І. Концепция ювенального примирение как механизм уголовно-правового обеспечения охраны соглашения (договора) о примирении: состояние и пути совершенствования.

Статья посвящена исследованию концепции ювенального примирение как механизма уголовно-правового обеспечения охраны соглашения (договора) о примирении. Проанализировано современное состояние ее разработки, сущность, освещены механизм ее практического внедрения, а также пути совершенствования. Сделан вывод, что «программа ювенального примирения» рассматривается не только как одноименный процесс, а именно как конечный документ, который может быть объектом уголовно-правовой охраны, поскольку является своеобразным проявлением или даже видом соглашения (договора) о примирении.

Ключевые слова: примирение, несовершеннолетний, программа ювенального примирения.

Potiak V.I. The Conception of Juvenile Reconciliation as a Criminal-Law Mechanism of Securing a Reconciliation Agreement: Current State and Ways of Improvement.

The article deals with the conception of juvenile reconciliation as a criminal-law mechanism of securing a reconciliation agreement. The author analyzes the current state of its development and reveals its essence, the mechanism of its practical implementation as well as ways of improvement.

The juvenile reconciliation program is regarded as a voluntary procedure of reconciliation between an underage suspect and a victim with the participation of a mediator and a specially authorized representative of the child protection service, which is applied in cases and according to the pattern provided for by Code of Criminal Procedure. The institution of juvenile reconciliation is expected to be used in case of the following crimes committed by underage persons: 1) criminal misdemeanours; 2) crimes of low or medium gravity; 3) in criminal proceedings in the form of private accusation.

On the whole, the described approach with the use of the conception of juvenile reconciliation programs looks quite interesting and viable. By its nature, the suggested conception is similar to the institution of exemption from criminal liability and is, in a way, its modified procedural form without a criminal-law basis. However, the implementation of this mechanism via the institution of closure of criminal proceedings looks rather artificial and may cause certain unacceptance at the lawmaking and law-enforcement levels. But this approach has its advantages and its implementation will enable the accomplishment of many objectives.

The author has come to the conclusion that a «juvenile reconciliation program» is regarded not only as a process but rather as an end document that can be the object of protection by criminal law as it is a sort of manifestation or even a type of reconciliation agreement.

Keywords: reconciliation, underage person, juvenile reconciliation program.

Харченко І.Г.

КЕРОВАНІЙ ХАОС І ПРАВОПОРУШЕННЯ

УДК 343.13

Постановка проблеми. У сучасних умовах керований хаос – технологія, розроблена політтехнологами різних спецслужб впливових держав для штучного керування суспільними процесами шляхом провокування зовнішньою стороною розгортання суспільних конфліктів. Організатори хаосу, роздмухуючи конфлікти (але утримуючи їх у стані “тління”, не доводячи до непередбачуваного вибуху), тримають і населення, і суб’єктів прийняття рішень у постійній напрузі, таким чином, звужуючи їм свободу маневру і підштовхуючи їх до вигідних для організаторів рішень.

Метою статті є висвітлення особливості теорії керованого хаосу і вчинюваних на її ґрунті правопорушень.

Стан дослідження. На сьогоднішній день є низка наукових досліджень, що містять дану проблематику, проте ряд моментів є розглянутими поверхнево. Зокрема дана проблема відображена в працях таких науковців як Батников С., Лепский В.Е., Лунеев В.В., Малинецкий Г., Мертон Р., Пригожий І. Стингерс І. та інші.

Виклад основного матеріалу. Стратегія керованого хаосу може полягати у штучному роздмухуванні спеціально розігрітих існуючих територіальних, етнічних чи релігійних конфліктів, у загостренні конфліктів довкола власності, у дестабілізації роботи органів державної влади. Керований хаос спрямовується впливовими над державами в ту країну яка має відповідний стратегічний потенціал, але зазвичай в таких країнах присутня економічно-політична криза це такі країни як Лівія, Сирія, Югославія, сьогодні наша держава Україна. Через велику економічно-політичну кризу протягом двадцяти чотирьох років незалежності України росій-

ські спецслужби сіяли хаос різними методами та засобами для того щоб мати повний контроль і управління над нами для своїх інтересів. На руку цьому хаосу послужила злочинність в нашій державі. А через вибух останніх хаотичних подій в країні злочинність збільшилась і постає питання її боротьби в таких умовах. Зараз є актуальним пошук шляхів боротьби із злочинністю в умовах керованого хаосу та ліквідація проблем її протидії злочинності.

Відповідно до запропонованого Г. Беккером підходу, рівноважний обсяг злочинності (equilibrium volume of crime) формується в процесі взаємодії тільки злочинців і захисників правопорядку. У роботах послідовників створеного ним наукового напрямку злочинна діяльність представлена вже дещо інакше - як своєрідний «ринок», де від дій злочинців залежать пропозиції злочинів, від дій споживачів незаконних товарів і жертв насильницьких злочинів - попит на злочини, а заходи правового примусу і попередження злочинності постають як державне регулювання цього «ринку». Під впливом трьох названих основних чинників і складається рівноважний обсяг злочинності. В умовах реформ правоохоронної системи та судової гілки влади в Україні і війни на сході держави злочинність постійно зростає а розкриття та розслідування знижується. Колись за часів Дикого Заходу у американських салонах висіла табличка - застереження « Не стріляйте в піаніста, він грає як уміє»

Ця приповідка приходиться на думку що злочинність в державі така яку вона бажає мати.

За 2016 рік в Україні було зареєстровано 592 604 кримінальних порушення, це на 27 422 більше, ніж у 2015 році. Такі дані вказані в річному звіті про рівень злочинності в країні за 2016 рік, оприлюдненому Генеральною прокуратурою України. Кількість особливо тяжких злочинів у 2016 році зменшилась у порівнянні з 2015-м на майже 2,5 тис. і склала 19 021. Натомість, суттєво зросла кількість тяжких злочинів: з облікованих 177 855 у 2015 році до 213 521 - у 2016 році, що на 35 666 (або на 20%) більше. Переважна кількість злочинів вчинялася в містах та селищах міського

типу - 461 798. Попередити на стадії готування замаху вдалося 2527 правопорушень. Збройних нападів стало менше

Порівняно з позаминулим роком у 2016-му значно поменшало злочинів, вчинених з використанням вогнепальної зброї – 1526 у 2015 році проти 579 - у 2016-му. Також поменшало злочинів, вчинених з використанням холодної зброї: 849 - у 2015-му проти 328 - у 2016 році.

Натомість значно зросла кількість правопорушень, вчинених стосовно іноземних громадян – з 1451 у 2015 році до 2273 - у 2016-му.

Найпоширенішими у минулому році, так само як у 2015-му, були злочини проти власності – 405 549 правопорушень, зокрема з них - 312 тисяч це крадіжки, 46 019 – шахрайство та 27 119 - грабежі. [5]

Масові заворушення в історії

Протести, бунти, революції— це обов’язковий атрибут історії людства, один з механізмів її поступального руху. Основним суб’єктом подібних процесів, як правило, є велика, зовні не організована група людей, яка, в залежності від наукової школи, може називатися або «на-товпом», або «масою».

На початку ХХ століття практично склалася концепція натовпу, що включала і «божевільну» різновид, яка розвивається і до цього дня. Її головні положення:

- Натовп — не просто скупчення людей, а особлива психологічна спільність, що має свої особливі закономірності формування і поведінки;

- расове, несвідоме спільне у людей домінує в натовпі над індивідуальними здібностями;

- особистість розчиняється в натовпі незалежно від рівня розуму, культури, добробуту, соціального стану;

- по розумовим якостям він (натовп) значно нижче своїх окремих членів, схильна до швидких переносам уваги, некритично вірить самим фантастичним чутками;

- юрба сліпо підкоряється лідерам;

- моральність натовпу носить «чорно-білий» характер: вона ба-чить лише ворогів і друзів, тому може проявляти як повне

безкорисливість і героїзм, самопожертва, так і під впливом свого лідера, здійснювати будь-які злочини.[6]

Традиційний і «розумний» натовп: генетична схожість і відмінності.

До теперішнього часу можна говорити про декількох різновидах «розумного натовпу», які отримали швидке і глобальне поширення. «Найпростіша» і найпоширеніша з них — флешмоб (також флеш-моб, флеш моб або просто моб, в англійській мові flashmob — «натовп-спалах»: flash — «спалах», моб — «натовп») — тобто заздалегідь спланована масова акція, організована, як правило, через сучасні соціальні мережі, в якій велика група людей раптово з'являється в громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь обговорені дії, звані сценарієм, і потім швидко розходить. Флешмоб не має аналогів у світовій історії, хоча в культурологічному плані є частиною перформансної комунікації нарівні з перформансом, хеппенінгом і флюккусом.

Учасники руху флешмоба виходять з того, що у будь-якій флешмоб-акції виконують типові правила. Найбільш важливі з них:

- удавана спонтанність дії. Заборона збиратися або привертати увагу на місці до акції, одночасний початок і закінчення акції її участі учасниками. Після акції потрібно миттєво зникати з місця дії в різні сторони і робити вигляд, ніби нічого й не було;
- сценарій повинен привносити абсурдність у те, що відбувається, хаотизувати дійсність;
- кожен учасник повинен точно слідувати сценарію; дії учасників не повинні викликати агресивної реакції випадкових глядачів.
- Учасники не повинні порушувати законів і моральних устоїв, не смітити.[7]

Різновид — кримінальний карнавал, «шопінг-бунт» (shopping-riot) — організовані через соціальні мережі масові заворушення, що супроводжуються грабежами, підпалами будинків і автомобілів з метою розваги.

Технологічно «кримінальний карнавал» — це флешмоб, змістовно — усвідомлені грабежі, підпали, тобто вчинення тяжких

злочинів заради розваги особами, в більшості своїй живуть на соціальну допомогу та не мають постійної роботи. «Кримінальні карнавали» — явище, властиве тільки мегаполісам країн, що мають розвинені соціальні програми, завдяки яким багато поколінь громадян можуть нормально існувати, ніколи не займаючись постійною роботою. Як показує досвід Парижа, Лондона, Манчестера, Філадельфії, «кримінальні карнавали» здатні хаотизувати велике місто на досить тривалий час. [5]

Соціальна дійсність сучасного українського суспільства також генерує злочинність. Йдеться як про бідність, так і передусім про несправедливість у розподілі доходів серед різних верств населення. За даними останніх соціологічних досліджень, Більшість 50-70 % жителів України відносять себе до категорії бідних, хоча за офіційними даними таких людей значно менше. Так, за національною межею бідності - так звана відносна бідність (дохід на 25% менший середнього по країні доходу) - мешкають 27% населення (2010 р.). В умовах абсолютної бідності, тобто з доходом на день менше 2 дол. США, - лише 4,5% (за іншими даними - менше 2 %) [11, 143; 12; 13]. Для порівняння, в таких умовах мешкають: в КНР - 36%, в Індії - 54%, Узбекистані - 77%, на Мадагаскарі - 90%. Середньомісячна зарплата в Україні за 2011 р. склала 2 633 грн. (близько 330 дол. США) [14]. Для порівняння зазначимо, що в сусідній Польщі цей показник складає більше 1 160 доларів. Реальна заробітна плата в Україні в період 2000-2008 рр. (до світової фінансово-економічної кризи) зросла лише у 3,4 рази [8, 9]. Звичайно, у більшості держав Азії та Африки і в багатьох країнах Латинської Америки середня зарплата набагато менша, ніж в Україні (як правило, не більше 100-150 доларів), але громадяни нашої держави при оцінці рівня свого матеріального благополуччя орієнтуються саме на держави ЄС, а не на країни „третього світу”. Викликає занепокоєння поглиблення соціальної нерівності в державі, яке вимірюється за допомогою двох основних індикаторів - децильного коефіцієнту (характеризує різницю в розподілі доходів між 10% найбідніших та 10% найзаможніших верств населення) та індексу Джині (сумарний показник ступеня соціального розшарування за рівнем річного доходу

між усіма верствами суспільства; при розрахунку у відсотках він називається коефіцієнт Джині). При цьому офіційно ці показники в Україні доволі низькі: коефіцієнт Джині - 28% (дані Світового Банку; дані ЦРУ -27,5), а децильний коефіцієнт - 6 [10; 11]. Проте за неофіційними експертними даними, які враховують надприбутки правлячої верхівки та олігархів, децильний коефіцієнт складає 40-60, що ставить Україну поряд з окремими державами Латинської Америки (Болівія, Бразилія, Гондурас) та Африки (ПАР, Ботсвана). Натомість у Скандинавських державах, Японії або Чехії цей показник складає всього 3-4. У світовій практиці вважається, що у випадку, коли децильний коефіцієнт перевищує 10, в країні створюється небезпечна соціальна ситуація. За роки незалежності в Україні поступово сформувалася так звана „культура нерівності”, яка характеризується низьким рівнем соціальної єдності суспільства, високою недовірою людей один до одного та підвищеними показниками агресивності. Експерти підкреслюють, що в суспільстві поширені утриманські настрої та явно завищені бажання. Зокрема, своїм становищем у суспільстві не задоволені майже 47% населення (2008 р.). Наслідком завищених стандартів життя, насамперед матеріальних, більше ніж половини населення є і той факт, що рівень суб'єктивної бідності майже вдвічі перевищує її розрахунок за об'єктивними критеріями [12, 8-9]. Таким чином, вирішальне криміногенне значення в нашій державі має все ж не бідність як така, а її сприйняття людьми в широкому соціокультурному контексті: порівняння зі становищем інших категорій населення, іноземними державами, ідеологія споживання, тобто в кінцевому рахунку саме суб'єктивні чинники. Про вирішальну роль соціокультурних детермінант злочинності свідчить, окрім іншого, і той факт, що в багатьох державах світу з низьким або дуже рівнем життя (Ємен, Камбоджа, Непал, Індія, М'янма, Філіппіни тощо) криміногенна ситуація значно краща, ніж в Україні [13]. Тому досить поширені твердження про злиденність населення України як основну причину злочинності ґрунтуються на спрощеному економічному детермінізмі і є суттєвим перебільшенням.

Висновки. Напрямки профілактики протиправних дій «розумного натовпу». Оскільки утворення «розумного натовпу» не є «природною реакцією на раптово виниклі події», а є частина цілеспрямованих дій з хаотизації соціальної обстановки, то цей процес вимагає цілком конкретних ресурсів — організаційних, фінансових, інформаційних, технічних. Основне питання профілактики «розумного натовпу» — з'ясування, хто, скільки і яких ресурсів виділив і хто, як і коли збирається ними скористатися. Як це не парадоксально звучить, але саме відповіді на ці питання не є «страшною» таємницею — вони обговорюються на мережевих форумах, друкуються в статтях, обговорюються в теле дебатах.

1. Лепский В.Е. *Субъекты ориентированный подход к инновационному развитию* - М.: «Когито-Центр», 2009. - 208 с.
2. Пригожий И Стенгерс И. *Пряток из хаоса. Новый диалог человека с природой*. М: Эдиториал УРСС, 2000.
3. Малинецкий Г. *Хаос. Тупики, парадоксы, надежды //Компьютера. 1998. №47.*
4. Батников С. *Глобализация - управляемый хаос*, http://derzava.com/art_desc.php?aid=177
5. *Война управляемого хаоса первая и вторая часть : [Электронный ресурс] / Режим доступа до журн. : http://nvo.ng.ru/concepts/2014-10-24/1_nvo.html* 12. 12. *The World Factbook: Ukraine [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>*
6. Лунеев В. В. *Эпоха глобализации и преступность / В. В. Лунеев. - М.: Норма, 2007. - 272 с.*
7. Мертон Р. *Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. - М.: АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. - 873 с.*
8. *Заробітна плата в Україні: на шляху до економічного зростання і добробуту // Національна безпека і оборона. - 2015 - № 7. - С. 4-65.*
9. *Вавренюк О. С. Деякі питання виміру показників злочинності в Україні / О. С. Вавренюк // Держава те регіони. Серія право. - 2014. - № 2. - С. 52-56.*
10. *The World Factbook: Ukraine [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html>*

11. *List of countries by income equality [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_income_equality*
12. *Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / За заг. ред. В. М. Гейця. - К.: НВЦ НБУВ, 2013 - 687 с.*
13. *Тимчук О. Л. Злочинність в сучасному світі: кримінологічний аналіз / О. Тимчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2010. - № 11. - С. 84-91; Тимчук О. Л. Злочинність у Латинській Америці: кримінологічний аналіз / О. Л. Тимчук // Вісник Запорізького національного університету. Юрид. науки. - 2015. - № 3. - С. 164-170.*

Харченко І.Г. Керований хаос і правопорушення

Дана стаття присвячена проблемі вивчення вуличних заворушень, механізму керівництва цим видом правопорушень, та розкриття поняття керованого хаосу. Визначено і дано поняття натовпу, флешмоба та кримінального карнавалу. Проведено аналіз статистики злочинів скоєних в Україні за 2016. Досліджено витоки та історичний аспект масових заворушень, приведено соціологічний аналіз причин криміналізації суспільства. Подано напрямки профілактики та протидії даному виду правопорушення. Напрямки профілактики протиправних дій «розумного натовпу». Оскільки утворення «розумного натовпу» не є «природною реакцією на раптово виниклі події», а є частина цілеспрямованих дій з хаотизації соціальної обстановки, то цей процес вимагає цілком конкретних ресурсів — організаційних, фінансових, інформаційних, технічних. Основне питання профілактики «розумного натовпу» — з'ясування, хто, скільки і яких ресурсів виділив і хто, як і коли збирається ними скористатися. Як це не парадоксально звучить, але саме відповіді на ці питання не є «страшною» таємницею — вони обговорюються на мережевих форумах, друкуються в статтях, обговорюються в теле дебатах.

Ключові слова: правопорушення, проступок, моральність профілактика, попередження, розкриття, розслідування

Харченко И. Управляемый хаос и правонарушения

Данная статья посвящена проблеме изучения уличных беспорядков, механизма руководства этим видом правонарушений, и раскрытие понятия управляемого хаоса. Определены и дано понятие толпы, флешмоба и уголовного карнавала Проведен анализ статистики преступлений совершенных в Украине за 2016 Исследовано истоки и исторический аспект массовых беспорядков, приведены социологический анализ причин криминализации общества. Подано направления профілактики и противодействия данному виду правонарушения. Направления профілактики противоправных действий «умной толпы». Поскольку образование «умной толпы» не является «естественной реакцией на внезапно возникшие события», а есть часть целенаправленных действий по хаотизации социальной обстановки, то этот процесс требует вполне конкретных

ресурсов - организационных, финансовых, информационных, технических. Основной вопрос профилактики «умной толпы» - выяснение, кто, сколько и каких ресурсов выделил и кто, как и когда собирается ими воспользоваться. Как это ни парадоксально звучит, но именно ответы на эти вопросы не являются «страшной» тайной - они обсуждаются на сетевых форумах, печатаются в статьях, обсуждаются в теле дебатах.

Ключевые слова: правонарушения, проступок, нравственность профилактики, предупреждение, раскрытие, расследование,

Kharchenko I.G. Managed chaos and offenses

This article is devoted to the study of the riot, the management mechanism in this kind of crime and disclosure of the concept of controlled chaos. Defined and given concept crowd flashmob and criminal carnival. A statistical analysis of crimes committed in Ukraine for 2016 investigated the origins and historical aspect riots brought a sociological analysis of the causes of criminalization of society. Posted direction of prevention and combating this type of offense. Since the creation of «smart mob» is not a «natural response to sudden events» and is part of the concerted action ha- otzatsiyi social situation, this process requires quite konkretnyh resources - organizational, financial, information, technical. The main issue of prevention «smart mob» - finding out who, how many and which resources allocated and who, how and when is going to use them. It is ironic sounds, but it is the answer to these questions is not «terrible» secret - they are discussed at forums merezhevyh printed in the papers discussed in TV debates.

Keywords: chaos, crowds, crime, conflict offense, offense, morality prevention, prevention, detection, investigation

ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Адамович С.В.

ФАКТОР ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 94 (355)

У кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ століття Україну охопили процеси українського державного відродження. Національне відродження і процес консолідації українського суспільства отримали висвітлення в дослідженнях О.Бойка, О.Гараня, Я.Грицака, Г.Касьянова, С.Кульчицького, І.Кураса, В.Литвина, М.Михальченка. Однак на сучасному етапі наукових досліджень недостатньо проаналізовано геополітичну роль фактору ядерної зброї в процесі становлення міжнародного авторитету та обороноздатності України.

Протягом перших років перебудови зміни в Україні суттєво відставали від відповідних процесів у Москві. У той час, як на союзному рівні відбувалися важливі перестановки в складі вищого керівництва, першим секретарем ЦК Компартії України аж до осені 1989 р. залишався В.Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягли України [6, с.9].

Однак завдяки пресі громадськість в умовах перебудови дізналася про різноманітні пільги й привілеї для керівництва Компартії, про злочини репресивних радянських органів і т.д., що стимулювало до боротьби проти чинного комуністичного режиму [12, с.88-89]. Натомість “дозована гласність”, запроваджена Політбюро ЦК КПРС в інформуванні населення про Чорнобиль, глибоко обурила людей, які швидко дізналися про масштаби катастрофи [25, с.327, 359].

У ході поглиблення реформ в СРСР змінився характер національного питання: від звичних національних протиріч воно еволюціонувало до вимог про відокремлення республік. Частина партійного істеблшменту, яка відчула перспективи й вигоди використання національного питання, вперше виразно продемонструвала зміну вектору в жовтні 1989 р. Тоді Верховна Рада УРСР ухвалила закон “Про мови в українській РСР”, яким українській мові гарантувалося право державної [13, с.15].

Процеси демократизації в республіці супроводжувалися релігійним відродженням. Але через відновлення діяльності Української греко-католицької церкви і відродження Української автокефальної православної церкви релігійна віднова в Україні зустріла опір не тільки консервативних партійно-радянських кіл, а й Російської православної церкви, яка втрачала вплив [11, с.515, 572].

У республіці на хвилі перебудови відбувалося формування опозиційних Компартії політичних структур. У листопаді 1989 р. утворився Демократичний блок, в якому об’єдналися для виборів 1990 р. 43 організації та групи, в тому числі Народний Рух України за перебудову (НРУ), Товариство української мови ім. Т.Г.Шевченка, “Меморіал”, “Зелений світ”, Українська гелсьїнська спілка та інші організації [1, с.85].

У 1990 р. відбулися перші відносно вільні вибори в республіці. Попри всі антиправні заходи партійного апарату, Демократичний блок здобув у підсумку 111 депутатів до Верховної Ради УРСР та значну кількість депутатів до місцевих рад. Найбільших успіхів він досяг на Західній Україні, та в м. Києві [11, с.605].

На середину 1990 р. в республіці відбулося різке загострення соціально-політичної ситуації, а особливо у великих промислових регіонах, Києві та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення став дефіцит товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі Верховної Ради УРСР.

16 липня 1990 р. Верховна Рада України прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій було проголошено державний суверенітет України як верховенство, самостійність,

повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Серед інших засад суверенітету Верховна Рада України задекларувала також, що Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї [9, с.5]. Отже ще в межах СРСР українці заявили про становлення свої держави як без'ядерної.

Як стверджував Ю. Костенко (на початку 90-х рр. ХХ ст. керівник спеціальної робочої групи, яка напрацьовувала для Верховної Ради України проекти рішень щодо ядерного роззброєння), декларування без'ядерного статусу відбулося в результаті інспірацій ззовні країни і не було рішенням українців. Так, 12 липня 1990 р., коли у Верховній Раді вже завершували розгляд тексту Декларації, з подання С.Головатого І.Драч зачитав перекладений попередньо з англійської текст: “І, мабуть, найкраще було б, щоб Україна проголосила саме ось що: “Українська РСР урочисто проголошує про свій намір стати в майбутньому постійно нейтральною державою, яка не бере участь у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: невиконання, непоширення і табу на території з приводу розповсюдження зброї” [17].

Після прийняття Декларації новоутворені громадсько-політичні структури зробили спробу через страйк примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, в якій то б не було формі, домогтися відставки уряду і Голови Верховної Ради і, зрештою, розпуску парламенту республіки.

У страйку 1 жовтня 1990 р. в цілому в республіці взяло участь близько 10 тис. осіб. 2 жовтня 1990 р. на площі Жовтневої революції в Києві було розпочате голодування студентів (Революція на граніті). До 11 жовтня 1990 р. в голодуванні брало участь понад 60 осіб, які прагнули примусити Верховну Раду УРСР відмовитися від підписання нового Союзного договору, домогтися відставки уряду і розпуску парламенту республіки. Ставилися

також вимоги проходження військової служби юнаками на території України, націоналізації майна КПУ та комсомолу.

17 жовтня парламент прийняв Постанову «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року». У ній студентські ініціативи було знівельовано складними процедурами і розмитими формулюваннями. Опозиціонерам вдалося лише домогтися відставки Голови Ради Міністрів УРСР В.Масола [30].

Узимку 1991 року трагічні події в Литві та Латвії, пов'язані зі спробами силою придушити виступи проти союзної влади, сприяли наростанню відцентрових тенденцій в Україні [13, с.25]. Значним був вихід громадян з лав Компартії України. На середину 1991 р. чисельність Компартії України налічувала 2732408 осіб, скоротившись до рівня 1981 р. [25, с.373].

Дезінтеграційні процеси в країні призвели до розриву економічних зв'язків і поглиблення кризових явищ в економіці, що в свою чергу посилювало серед населення Сходу і Півдня України прагнення до досягнення Україною незалежності. Навіть в одній з найбільш економічно розвинутих областей України – Харківській за 6 місяців 1991 р. падіння економічних показників у промисловості сягнуло 5%, в капітальному будівництві – 37%, виробництво м'яса впало на 14,4%, молока – на 9,7%, яєць – на 13,5%.

У результаті невдалого державного перевороту 24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР приймає постанову “Про проголошення незалежності України”. Відповідно до неї Україна проголошувалася “незалежною демократичною державою”, а 1 грудня мав бути проведений референдум на підтвердження акту проголошення незалежності [31].

Одночасно у зв'язку з початком розпаду СРСР у 1991 р. посиленими голосами окремих політичних сил у сусідніх країнах з територіальними претензіями до України. Так, 26 серпня 1991 р. прес-секретар Б.Єльцина заявив, що Росія залишає за собою право поставити не розв'язану, на думку її керівників, проблему кордонів з республіками, які проголосили незалежність. Проте після різкої реакції з боку офіційної влади України ця заява була дезавуйована [26, с.49].

В умовах можливих маніпуляцій розпадом країни напередодні референдуму на підтримку незалежності голова Верховної Ради України Л.Кравчук підписав 11 жовтня 1991 р. Закон “Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України”. Натомість прийняття 1 листопада 1991 р. Декларації прав національностей, яка гарантувала рівні політичні, економічні, соціальні і культурні права всім етносам України, значною мірою зняло напругу на Сході і Півдні країни і вплинуло на результати голосування 1 грудня 1991 р. за незалежну Україну.

Варто відзначити той факт, що 16-17 листопада 1991 р. в Одесі зусиллями влади та ряду громадських організацій було проведено Всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні. На ньому представники етнічних груп України майже всі висловили підтримку державному суверенітету України [29, с.1].

24 жовтня 1991 року – Верховна Рада України ухвалила заяву про без’ядерний статус, в якій Україна в односторонньому порядку взяла на себе зобов’язання не приймати, не виробляти і не набувати ядерну зброю. Цей крок народні депутати мотивували тим, що треба було показати мирні наміри України, а також не дати Росії можливість ввести війська в Україну на ядерні об’єкти і взяти їх під свій контроль [4].

Одночасно з референдумом 1 грудня 1991 р. у країні відбувалися перші президентські вибори, на яких перемогу отримав виходець з партійно-радянської номенклатури Л.Кравчук. Населення республіки продемонструвало на грудневому референдумі 1991 р. приголомшливу підтримку незалежності, однак, як влучно зауважив Г.Касьянов, у “нового” керівництва України не було ані стратегій, ані чіткого бачення перспективи розвитку держави, ані знань, ані вмінь, необхідних для переходу до ринкової економіки, ані твердих політичних переконань. Його головним кредо була філософія виживання та утримання влади – всі його дії було підпорядковано цьому завданню. У результаті соціально-економічна та політична криза значно посилилася і розтяглася в часі [13, с.41].

Крім того, Російська Федерація не хотіла поступатися своїми впливами в Україні. Першим кроком її відповіді на референдум була започаткована в Москві пропагандистська акція, яка мала довести, що Україна є єдиною тимчасовою країною, нездатною до самостійного політичного життя, в якій є загроза громадянської війни між Сходом і Заходом [32, s.77].

Труднощі трансформації влади призводили до того, що керівна верхівка України відмовилася від стратегічних планів і зосередила зусилля на розв'язанні проблем сьогодення, що спровокувало невідворотне погіршення економічного становища і параліч державних інститутів управління [25, с.437]. Крім того, нестабільність призвела до зростання корупції та загалом злочинності в країні.

Небезпечними факторами для країни могли стати невирішений комплекс проблем кримськотатарського народу, питання румун на Буковині, міжконфесійні суперечки в правобережних регіонах України та в Криму, прагнення “русинської” автономії на Закарпатті та ін. [5, с.60]. Однак формування органів влади незалежної України супроводжувалося остаточним закріпленням Законом про національні меншини в Україні від 25 червня 1992 р. рівних прав для всіх національних меншин, що фактично унеможливило в майбутньому конфлікти на етнічній основі [27, с.619].

Не сприяло єдності країни відсутність загальнонаціонального консенсусу з ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики – як з приводу відносин власності, так і з приводу вектора інтеграції. Так, значна частина населення східних областей вимагала інтеграції в СНД і, відповідно, прозорості кордонів з Росією. Західні області були зацікавлені в євроінтеграції [24, с.280].

Проте найбільшою небезпекою українського варіанту демократичної модернізації був не відкритий масовий виступ, а “тиха десоціалізація”, “масовізація” суспільства, коли люди, розчаровані у декларованих урядом цілях, не знаходячи реалізації своїх інтересів у легальних інституціях, могли віддати перевагу консервативним лівим політичним силам [28, с.22].

Соціально-економічні проблеми обтяжувала глибока деукраїнізованість, знекоріненість – емоційна, культурна, світоглядна

– більшої частини керівного політико-адміністративного, економічного, виробничого корпусу, що прямо впливало на їх здатність розуміти проблеми України і знаходити їм адекватну відповідь [10, с.19]. Одночасно з політичною та економічною кризою існувала криза ідентичності [7, с.94].

Поступово громадською думкою населення східних і південних областей України оволоділа домінанта: “У Росії живуть краще, треба повертатися”. Цю ж ідеологему використовували партії комуністичної і соціалістичної орієнтації [26, с.61]. Важливим фактором, який посилював нестабільність у маргіналізованих групах, був організаційний і пропагандистський вплив зі сторони деяких політичних сил Росії, які розглядали його як засіб підтримки напруги і створення постійної політичної загрози керівництву України [26, с.245-246].

Роками тривали переговори про укладення рамкового договору, який мав враховувати факт розпаду СРСР і перетворення України й Росії на незалежні держави. Відносини між двома державами регулював договір, підписаний Л.Кравчуком і Б.Єльциним 19 листопада 1990 р. під час існування СРСР. Каменем спотикання у переговорах був пункт про взаємне визнання існуючих між двома країнами державних кордонів [23, с.14].

Після проголошення Україною незалежності ускладнення в міжнародних відносинах були пов’язані також з бажанням США та Росії бачити Україну без’ядерною державою. Не на користь України була розгорнута проти України інформантами Росії в 1992-1993 рр. інформаційна війна, основними тезами якої були неспроможність України обслуговувати ядерну зброю, а також непередбачуваність її центрального керівництва [20].

Ще наприкінці 1991 – на початку 1992 р. в Києві велися дослідження щодо можливості створення автономної системи управління міжконтинентальними балістичними ракетами (МБР), які базувалися на території України. До цього угруповання входило 176 стаціонарних МБР: 130 рідинних, по шість боєголовок кожна і 46 твердопаливних МБР по десять боєголовок. Разом з 44 важкими стратегічними бомбардувальниками Ту-95МС (25 одиниць) і Ту-160 (19 одиниць), оснащеними ядерними крилатими ракета-

ми класу “повітря – земля” великої дальності (1080 одиниць) і декількома сотнями одиниць тактичної ядерної зброї, українське ядерне угруповання за своїм потенціалом посідало у світі третє місце після Росії і США. Однак подальший аналіз технічних чинників, термінів придатності і можливого зберігання ракет, перегляд усього циклу старту і польоту ракети в космосі, пролонгація її траєкторії і визначення точки падіння показали, що самотужки Україні ці проблеми не вирішити [8].

Скориставшись оголошенням українцями без’ядерного статусу, з 1992 р. в Україну почали направлятися делегації з США та РФ. Головне, в чому були зацікавлені США, як згадує Ю.Костенко, це “не допустити розширення “ядерного клубу” після розпаду СРСР”. Натомість для Росії питання української ядерної зброї найперше було питанням її геополітичних інтересів, оскільки в ролі ядерної держави Україна могла б завадити імперським планам Росії і гарантувати собі незалежність [19].

Американці пропонували знищити весь ядерний арсенал, а росіяни прагнули, щоб МБР на території України залишалися під її контролем і, по суті, входили до керованого з Москви угруповання. Крім військово-тактичних переваг, підтекстом цієї аргументації були і політичні цілі: зберегти вплив на Україну і не дати будь-кому втрутитися у процес її повного ядерного роззброєння.

Російське керівництво дуже уважне було і до української тактичної ядерної зброї, яка була мобільною і дальність дії якої сягала кількох сотень кілометрів. Напевно, тому всі тактичні ядерні заряди були оперативно переміщені на російські заводи для знищення ще в першій половині 1992 р.

Ситуація з ядерним статусом України все ще залишалася дискусійною. Так, Л.Кравчук у листі до Президента США від 7 травня 1992 року запевняв, що “Україна забезпечить знищення всієї ядерної зброї, включаючи стратегічну наступальну зброю” [18]. Водночас прем’єр-міністр Л.Кучма в промові, виголошеній у Верховній Раді 1993 року, відстоював збереження в Україні найефективнішої і найпотужнішої складової українського ядерного потенціалу – 46 твердопаливних МБР, які могли зберігатися дуже довго [8].

У 1992 р. з ініціативи Вашингтону в Києві була проведена серія тристоронніх дослідницьких зустрічей: Україна–Росія–США. У ході обговорень американці запропонували варіанти оплати процесу ядерного роззброєння України, а також певну компенсацію для Росії. Масандрівськими угодами від 3 вересня 1993 р. передбачалися шляхи та основні принципи утилізації української ядерної зброї, а також порядок здійснення гарантійного та авторського нагляду за експлуатацією стратегічних ракетних комплексів.

Поряд з процесом ядерного роззброєння відбувалося подальше загострення політичної ситуації. Центром протистояння політичних сил влітку 1993 р. став Донбас, де соціальне напруження досягло небезпечного максимуму через страйк шахтарів.

Напруженість у суспільстві була знята проведенням в 1994 р. дострокових парламентських і президентських виборів, на яких втомлене соціально-економічними негараздами суспільство, особливо жителі південно-східних регіонів, підтримали Л.Кучму. Він виступав за зближення з Росією і надання російській мові більших прав, але з обранням на посаду фактично відмовився від більшості проросійських обіцянок.

Так, Л. Кучма не лише не дотримав обіцянки щодо підвищення статусу російської мови, а й продовжив політику поступового переходу на українську мову в освіті та діяльності державних закладів, навіть у переважно російськомовних регіонах. Він відсунув мовні питання на другий план і в офіційному дискурсі, і в практичних політичних рішеннях, натомість зосередився на політичних та економічних реформах, почасти спрямованих на зміцнення його особистої влади [22, с.18].

Україна періоду Л.Кучми розвіяла страхи тих регіональних еліт Сходу й Півдня, які боялися демократизації, європеїзації, українізації. Вони сформували регіональні клани, які отримали евфемістичну назву фінансово-промислових груп. Найпотужніші з них асоціювалися з Донецьком, Києвом, Дніпропетровськом і Харковом, а функцію координації їх діяльності та недопущення або хоча би мінімізацію конфліктів у їх взаємовідносинах взяв на себе Л.Кучма, що став авторитарним лідером [16, с.112].

У сфері міжнародних відносин 16 листопада 1994 р. країна приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р. Цими діями було затверджено, що Україна має наміри позбутися повністю всієї ядерної зброї, використовуючи надалі атомну енергію винятково у мирних цілях. Після цього 5 грудня 1994 р. між Україною, РФ, Великобританією та США було підписано так званий Будапештський меморандум, за яким держави-учасниці надавали гарантії суверенітету та безпеки Україні.

2 червня 1996 р. Україна офіційно втратила ядерний статус, а остаточно складні й коштовні операції зі знищення інфраструктури ядерного озброєння були проведені до 2000 р. [8]. У 1997 р. стало можливим підписання “Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією”, що зняло певною мірою наліт конфліктності в стосунках росіян і українців [23, с.14].

В економічному відношенні поступовий, хоча й повільний, вихід України в 1994-2004 рр. з економічної кризи і певні ознаки зростання благополуччя населення сприяли усвідомленню населенням України себе громадянами єдиної держави [14, с.197]. Однак перетворення України в авторитарну державу з низьким рівнем дотримання прав і свобод громадян викликало спротив громадськості. Поштовхом до акцій протесту стала смерть відомого журналіста Г.Гонгадзе, яка оголила всі недоліки режиму.

Помаранчева революція, що вибухнула внаслідок масових зловживань і порушень законодавства влади під час президентських виборів 2004 р., спровокувала опір владних структур Сходу і Півдня України. Для тиску на помаранчевий майдан прихильники В.Януковича за підтримки російських державних чинників почали погрожувати розколом і створенням чи то окремої держави чи реформатуванням України у федерацію.

Прихід до президентства в 2004 р. В.Ющенко зумовив значні зміни як в зовнішній, так і внутрішній політиці. Українська влада активно підтримувала євроінтеграцію України та вступ держави в НАТО, а також докладала зусиль для поширення вжитку української мови, формування спільної української історії, утворення помісної української Церкви.

Однак значні очікування, які покладалися суспільством на нову владу, не виправдалися. Владні центри втягнулися в жорстке протистояння за повноваження, системних реформ не проводилося, чи не єдиним завоюванням нової влади залишалося досягнення свободи слова. Нестабільність активно використовувалася опозицією і зацікавленими міжнародними чинниками.

Так, пронатовський курс значно загострив стосунки з Росією. Генералітет навіть закликав внести Україну до списку “загроз національній безпеці” і перенацілити частину ядерного арсеналу на об’єкти на її території. Скандали навколо перемовин щодо поставок газу Росією, антинатовська істерія, парламентські кризи, активізація радикальних неонацистських рухів, спекуляції на тему мови та української історії свідчили про активне втручання російських політичних сил в українське суспільно-політичне життя.

У 2008 р. українська влада задля досягнення гарантій територіальної цілісності країни спробувала стати на шлях інтеграції в структури НАТО через підписання Плану дій щодо членства в НАТО. Однак під час спроб приєднатися на Бухарестському саміті НАТО у квітні 2008 р. до Плану дій, вкотре проявилось ставлення Росії до територіальної цілісності України. Зокрема, під час закритого засідання ради Росія–НАТО В.Путін дав зрозуміти, що не вважає Україну державою, і в умовах прийняття її до альянсу Росія може почати відторгнення Криму і Сходу країни [1, с.155].

Начальник генштабу Збройних сил РФ Ю.Балуєвський пообіцяв, що Москва не буде з байдужістю стежити за вступом в альянс Києва та Тбілісі: “Росія почне дії, спрямовані на забезпечення своїх інтересів біля своїх кордонів. Це будуть заходи не лише воєнного, а й іншого характеру” [21, с.5].

4 червня 2008 р. Держдума РФ звернулася із зверненням до президента і уряду Російської Федерації з закликом розглянути питання про вихід Росії з Договору про дружбу, співробітництво і партнерство з Україною у випадку приєднання України до Плану дій з підготовки до членства в НАТО чи інших форсованих кроків для вступу України в альянс [1, с.156].

У цих умовах Україна продовжувала перебувати без чітких гарантій територіальної цілісності та недоторканості кордонів.

19 грудня 2008 р. вакуум безпеки спробували заповнити підписанням українсько-американської Хартії про стратегічне партнерство. Цей документ став підтвердженням важливих гарантій безпеки, які були зафіксовані в трьохсторонній заяві президентів України, США і Росії 14 січня 1994 р., а також у Будапештському меморандумі про гарантії безпеки 5 грудня 1994 р. Уже в першому розділі Хартії підтверджувалася незалежність, суверенітет і територіальна цілісність двох країн, а також недоторканість кордонів. Зміст документу також акцентував на співпраці в сфері оборони і безпеки [2, с.1].

З приходом до влади на початку 2010 р. на посаду Президента України В.Януковича політика сфокусувалася на реалізації сценарію розвитку країни, який був вигідний Російській Федерації. Така політика закреслювала попередню практику формування спільного суспільного простору на українських національно-духовних засадах, і замість зближення регіонів України заштовхувала нашу державу в імперську схему “Русского мира”.

Так, 21 квітня 2010 р. В.Янукович підписав з президентом РФ Д.Медведевим “Угоду між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту РФ на території України”, згідно з якою продовжувався термін перебування Чорноморського флоту Росії в Севастополі до 2042 р. і створювалася законодавча база для продовження російської експансії в Криму. Значного удару по національній єдності також завдав прийнятий Верховною Радою України 3 липня 2012 р. закон “Про засади державної мовної політики” Колесніченка–Ківалова, який формально істотно розширював використання регіональних мов, а фактично сприяв русифікаційним процесам.

Вдалося В.Януковичу зробити також крок для зменшення можливостей України стати державою з ядерним статусом. На саміті з ядерної безпеки, який пройшов у США у Вашингтоні на початку квітня 2010 р., Україна взяла на себе зобов’язання позбутися до 2012 р. усіх запасів високозбагаченого урану, який використовувався в країні виключно в наукових цілях, що відповідало американським політичним інтересам, але послаблювало міжнародно-політичний статус нашої держави.

Усунення від влади режиму В.Януковича в результаті Революції гідності в 2014 р. змусило Російську Федерацію окупувати Крим та розпочати військову інтервенцію на Донбасі. Російсько-українська війна відновила дискусію в суспільстві про повернення України до ядерного статусу для захисту територіальної цілісності та недоторканості власних державних кордонів. Згідно з соціопитуваннями, 43% українців бажали б відновлення ядерного статусу України [3]. Крім того, 3 липня 2014 р. народні депутати від ВО «Свобода» зареєстрували у Верховній Раді України проект Постанови про Заяву Верховної Ради України щодо відновлення Україною статусу ядерної держави.

Водночас можливість відновлення потенціалу ядерної зброї потребує часу та серйозних ресурсних витрат. Негайний курс на відновлення статусу ядерної держави може призвести до погіршення дипломатичних позицій України і тиску міжнародної спільноти [15]. Однак поряд зі створенням неядерної системи оборони України слід за умови сприятливих міжнародних консультацій розпочати заходи з налагодження замкнутого циклу з виробництва ядерних матеріалів та відновити ядерний статус країни.

1. Адамович С.В. *Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України* / С.В.Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 882 с.
2. *Американская подписка // Зеркало недели.* – К., 2008 - 20-26 декабря. – С.1.
3. Бахтєєв Б. *Міф про ядерний статус* / Б.Бахтєєв. – Режим перегляду: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/07/4/7030950/>. (дата звернення 11.12.2016).
4. *Відновити ядерний потенціал закликають провокатори або невігласи – экс-міністр ядерної безпеки Юрій Костенко* // Ю.Костенко. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/28076910.html> (дата звернення 20.11.2016).
5. Власюк О., Прозорова Н. *Карта регіоналізму в колоді маргінальних еліт* / О.Власюк, Н.Прозорова // Віче. – 2004. – №10. – С.58-61.
6. Гарань О.В. *Убити дракона (З історії руху та нових партій України)* / О.В.Гарань. – К.: Либідь, 1993. – 200 с.
7. Гнатюк О. *Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність* / О.Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.

8. Гречанінов В. *З історії втрати ядерної зброї*. – Режим доступу: <http://mil.in.ua/2009/07/17/yaderna/> (дата звернення 20.11.2016).
9. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К.: Україна, 1991. – 8 с.
10. Дзюба І. *Україна перед Сфінксом майбутнього* / І.Дзюба // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С.3-22.
11. Камінський А. *На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні* / А.Камінський. – Мюнхен: Вид-во М.Баб’юка, 1990. – 623 с.
12. Карпенко В. *На крутому повороті. Газета “Вечірній Київ”: від перестройки до незалежності* / В.Карпенко. – К.: Нора-Друк, 2004. – 372 с.
13. Касьянов Г. *Україна 1991–2007: нариси новітньої історії* / Г.Касьянов. – К.: Наш час, 2008. – 432 с.
14. Ковпак Л.В. *Найближча історія: Україна 1945 – 2000 рр.* / Л.В.Ковпак. – К.: Наш час, 2007. – 248 с.
15. Концепція створення обороноздатної Української держави та суспільства // Українські студії стратегічних досліджень. Обіжжик. – К.: НАЦ «УССД», 2015. – С.64-70.
16. Коржов Г. *Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні* / Г.Коржов // Наукові записки. Серія “Політичні науки”. Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004 – 2007 рр. ”. – Острог, 2008. – Вип. 3. – С.89-102.
17. Костенко Ю. *Міф I “Ядерне роззброєння – ініціатива українського народу”* / Ю.Костенко. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/25229484.html> (дата звернення 20.11.2016).
18. Костенко Ю. *Міф IV “ В Україні була не ядерна зброя, а лише купа небезпечного брухту ”* / Ю.Костенко. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/25330328.html> (дата звернення 20.11.2016).
19. Костенко Ю. *Міф II “ США – кращий друг України» / «Росія – кращий друг України”* / Ю.Костенко. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/25240377.html> (дата звернення 20.11.2016).
20. Костенко Ю. *Міф IX “Світова преса об’єктивно висвітлювала процес роззброєння України ”* / Ю.Костенко. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/a/25479656.html> (дата звернення 20.11.2016).
21. Кравченко В. *Тамтати Кремля* / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – К., 2008. – 19 квітня. – С.5.
22. Кулик В. *Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після Помаранчевої революції* / В. Кулик // Мовна політика та мовна ситуація

в Україні: Аналіз і рекомендації. – К.: Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С.11-54.

23. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // УГЖ. – 2001. – №.4. – С.3-41.
24. Курас І.Ф. Етнополітика: Історія і сучасність: Статті, виступи, інтерв'ю 90-х рр. / І.Ф.Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 656 с.
25. Литвин В.М. Історія України (У 3-х томах). Том III. Новітній час (1914 – 2004). Книга друга / В.М.Литвин. – К.: Альтернативи, 2005. – 640 с.
26. Михальченко Н.И., Андрущенко В.П. Беловежсье. Л.Кравчук. Украина 1991-1995 / Н.И. Михальченко, В.П. Андрущенко. – К.: Центр духовной культуры, 1996. – 512 с.
27. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. / Упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; За ред. В.Ф. Панібудьласки. – К.: Вища школа, 1997. – Ч.2. – 704 с.
28. Павленко Р., Рябов С. Динаміка громадянського суспільства в Україні / Р. Павленко // Нова політика. – 1996. – №5. – С.16-26.
29. Перший всеукраїнський міжнаціональний конгрес з проблем духовного відродження народів, які живуть в Україні // Літературна Україна. – К., 1991. – 21 листопада. – С.1.
30. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про розгляд вимог студентів, які проводять голодування в м. Києві з 2 жовтня 1990 року» // Режим доступу: <http://revnagraniti.wordpress.com/n-o-c-m-a-n-o-b-a-верховної-ради-україн/> (дата звернення 24.01.2012).
31. Постанова Верховної Ради УРСР “Про проголошення незалежності України”, 24 серпня 1991 р. ЦДАВО України, ф.1, оп.16, спр.4630, арк.1. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Sections/17-Nez/index.php?68> (дата звернення 26.01. 2009).
32. Gibas-Krzar D. Ukraina między Rosją a Polską / Danuta Gibas-Krzar. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2004. – 143 s.

Адамович С.В. Фактор ядерної зброї в процесі становлення Української державності

У статті проаналізовано процес ядерного роззброєння в умовах здобуття та становлення незалежності України. Автор стверджує, що Україна позбулася ядерного статусу в результаті зовнішньополітичного тиску США, Російської Федерації, недалекогоглядної політики вищого керівництва держави та складної суспільно-політичної і соціально-економічної ситуації в країні.

Ключові слова: ядерна зброя, незалежність, без'ядерний статус, національне відродження, соборність, міжнародна безпека.

Адамович С. Фактор ядерного озброєння в процесі становлення Української державності.

В статті проаналізовано процес ядерного роззброєння в умовах отримання і становлення незалежності України. Автор утверджує, що Україна втратила ядерний статус в результаті внешнеполітичного тиску США, Російської Федерації, недальновидної політики вищого керівництва держави і складної суспільно-політичної і соціально-економічної ситуації в країні.

Ключові слова: ядерне озброєння, незалежність, безядерний статус, національне відродження, соборність, міжнародна безпека.

Adamovych S. Factor of nuclear weapon in the process of the Ukrainian statehood.

The process of gaining the Ukraine's independence and statehood development in the context of ensuring the unity and the defense of the country are analyzed in the article. The author of the study devoted particular attention to the process of acquiring non-nuclear status of Ukraine, which took place as a result of international political pressure of the USA and Russian Federation, shortsighted hasty decisions of the Ukrainian authorities and as a result of difficult socio-political and socio-economic situation in the country. The researcher of the article also paid attention to the potential opportunities and probable geopolitical consequences of the returning nuclear status by Ukraine in the future. The author considers possible to implement in Ukraine the measures to establish a closed cycle of production of nuclear materials and to return the nuclear status after appropriate international consultations, at the same time making efforts to create a non-nuclear defense system of the country.

Keywords: nuclear weapon, independence, non-nuclear status, national revival, unity, international security.

Андріюк В.В.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОНЯТІЙНОГО ВІДОБРАЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 340.11; 340.116

Еволюція західної юриспруденції пронизана активним інтересом вчених-юристів до проблеми співвідношення публічного та приватного права, що відображено в численних наукових працях як філософсько-правового та загальнотеоретичного, так і спеціально-юридичного характеру. Особливо активно дослідження вказаної проблематики відбувалось впродовж останніх двох століть. Саме в цей час творчий пошук був зосереджений як на

дослідженні самого явища поділу права на публічне та приватне (а як відомо, вказаний поділ є критеріальною, конститутивною ознакою романо-германського типу правових систем), визначенні критеріїв розмежування публічного та приватного права, так і на виявленні природи, сутності, структури останніх як окремих підсистем права. Цей процес супроводжувався палкими дискусіями, постійними пошуками нових властивостей та граней досліджуваного феномену (мова йде про статичний поділ права на публічне та приватне), що відобразилось появою різних концепцій, в кожній з яких по-своєму розставлені акценти, визначені критерії, та навіть використовується власна термінологія щодо опису та пояснення співвідношення публічного та приватного права. Це дало змогу виявити спільне та відмінне у вказаних підсистемах, здійснивши таким чином їх розмежування за низкою критеріїв, окреслило онтологічну сутність і загальну методологію формування, трансформації та розвитку позитивного права, наскільки це об'єктивно можливо, в статичному аспекті. Наступним кроком в дослідженні проблеми співвідношення публічного та приватного права, який логічно продовжив попередній, стало вивчення їх взаємодії, що окреслило межі та вектор взаємовпливу і навіть взаємопроникнення елементів цих підсистем (динамічний аспект вказаного співвідношення). Кожен новий цілеспрямований погляд виявляв аутентичні грані, варіанти такого взаємопроникнення, що відкривало нові можливості для правового регулювання суспільних відносин в нових суспільно-політичних та економічних умовах.

Система координат української правової реальності теж включає явище системного поділу права на публічне та приватне через якщо не повну належність, то все ж стійке типологічне тяжіння національної правової системи до романо-германської правової сім'ї. Хоча поряд з цим, Україна "має власні традиції співвідношення приватного і публічного права та способи їх гармонійного співвідношення, що обумовлено особливостями формування і тенденціями розвитку національної правової системи" [1, с. 27].

Проте формування національної правової системи відбувалось і далі відбувається в умовах постійних перекосів у спів-

відношенні публічного та приватного права (від необмеженого панування публічного інтересу до такого ж домінування приватного начала, хибного поєднання правових засобів та інструментів з різнорідних підсистем права, різних моделей правового регулювання). В Україні спостерігаються невідпрацьовані механізми руху процесів, через які втілюється одночасно і публічний, і приватний інтереси, а їх часто непродумана нормативна регламентація на практиці призводить до зіткнення цих інтересів. Все це, звісно, формує аутентичний варіант співвідношення публічного та приватного права, який потребує відповідного вивчення та в необхідних випадках трансформації з метою удосконалення.

В умовах глобалізованого світу, інтегрованої економіки, проблем формування в Україні правової соціальної держави та громадянського суспільства, суперечностей розвитку національної правової системи, недостатньої ефективності правового регулювання суспільних відносин в Україні проблема співвідношення приватного та публічного права потребує переосмислення, більш глибокого дослідження реалій, проблем та можливостей інтеграції західноєвропейського правового досвіду в контексті гармонійного поєднання публічного та приватного права в національну правову систему, концептуального напрацювання та належної теоретичної аргументації механізмів забезпечення оптимального балансу публічних і приватних інтересів, з чого й випливає **актуальність дослідження проблеми співвідношення публічного та приватного права.**

Звісно, останні два десятиліття відзначені активним інтересом вітчизняних вчених-юристів до проблеми співвідношення публічного та приватного права, що втілюється в ряд публікацій, в основному, галузевого характеру. А ось кількість публікацій загальнотеоретичного плану досить невелика, а у вказаному контексті – взагалі обмежена. Серед загальнотеоретичних дисертаційних досліджень можна згадати хіба що роботи О. В. Гончарук [2] та Б. М. Дроніва [3]. Звісно, окремих аспектів вказаної проблематики торкались в дисертаційних дослідженнях, присвячених іншим загальноправовим питанням (див., наприклад, праці [4-6]). Окрім праць вищезгаданих авторів, в яких опубліковані ре-

зультати їх дисертаційних досліджень, зустрічаються поодинокі публікації, присвячені власне співвідношенню публічного та приватного права (див., наприклад, праці [7-11]). Тому з впевненістю можна стверджувати, що проблема співвідношення приватного та публічного права в сучасній національній правовій системі потребує комплексного загальнотеоретичного дослідження. Все вищесказане підводить до думки про необхідність детальної розробки вказаних питань на рівні загальнотеоретичної юриспруденції, формування цілісної концептуальної основи співвідношення публічного та приватного права. При цьому, однією з найперших теоретико-методологічних проблем співвідношення публічного та приватного права, звичайно, слід визнати питання формування тезаурусу, що містив би адекватні терміни для позначення цього феномену та визначення виражених ними понять.

Основною **метою**, на досягнення якої спрямована дана стаття, є формування термінологічного апарату понятійного відображення співвідношення публічного та приватного права.

Для досягнення поставленої мети будуть проаналізовані основні правові категорії та терміни, що застосовуються для когнітивного відображення співвідношення публічного та приватного права як двох підсистем права на сучасному етапі розвитку.

У сучасній юридичній літературі публічне та приватне право розглядаються як якісно різні галузі правового регулювання, два різні “юридичні континенти”, дві різні “юридичні галактики” [12, с. 163], функціонально-структурні підсистеми права [13, с. 29-30], “суперблоки” або “супергалузі” права [14, с. 129], або й просто як “галузі права” (див., наприклад, [5, с. 44]). Не вдаючись до аналізу сутності публічного та приватного права, а також понятійно-термінологічного виразу останніх як структурних складових позитивного права, зосередимось лише на понятійному відображенні співвідношення публічного та приватного права, що, як вже було сказано вище, є однією з суто теоретико-методологічних проблем вказаного напрямку.

Як відомо, ще старогрецькі філософи виходили з іманентної для їх способу філософування аксіоми: перш ніж починати будь-яку дискусію, слід домовитися про визначення понять, окреслити

її термінологічний апарат. Оскільки ж понятійний апарат будь-якої науки, в тому числі і юридичної, не залишається незмінним, а в науковій мові часто спостерігається полісемічність та синонімія мовних засобів вираження наукових знань (що на практиці в кращому випадку часто призводить до непорозумінь в дискусіях або недоцільного переключення з розгляду предметних проблем на суто термінологічні питання, а в гіршому – до формально-логічних та змістовних помилок в процесах пізнання та трансформації реальності), часто виникає нагальна потреба переосмислити термінологічну основу тієї чи іншої галузі наукових знань, визначитись з окремими юридичними термінами, що складають понятійний апарат розглядуваної проблематики.

В цьому плані, насамперед, варто з'ясувати, що являє собою феномен співвідношення публічного та приватного права, який найчастіше відображається термінами “дихотомія права” та “дуалізм права”, а також іншими спорідненими з ними правовими категоріями. При цьому в номінуванні співвідношення публічного та приватного права використовується ціла палітра термінів, серед яких найбільш поширеними є “дихотомія”, “дуалізм”, “конвергенція” (до речі, іноді для протилежного до конвергенції процесу вживається ще й термін “дивергенція”), “дифузія”, “синергія”, “взаємодія”, “взаємовплив”, “взаємне проникнення”, “інтеграція”.

Таке розмаїття термінів, якими позначається вказаний феномен, свідчить швидше не стільки про діалектичний підхід до визначення сутності співвідношення публічного та приватного права, скільки про певну термінологічну неупорядкованість, яка значною мірою призводить до труднощів у змістовному вирішенні практичних питань. Тому нагальною є потреба створення цілісної та упорядкованої системи понять, в якій би виключалась будь-яка полісемічність і синонімія слів, термінологічна неупорядкованість і неузгодженість, що потребує ґрунтовних досліджень вказаної проблематики і, звісно, далеко не вичерпується аспектами, окресленими в даній статті.

Очевидно, найбільш універсальною в цьому плані є філософська категорія зв'язку як “синтетичної єдності багатоманітного”

[15, с. 222], що визначається як “співвідношення між різними факторами, явищами, подіями [...], засноване на взаємозалежності і взаємообумовленості” [16, с. 504]. При цьому взаємозв’язок “виражає спосіб існування сукупності об’єктів [...], коли стан (властивості, зміна) кожного з об’єктів зумовлює (чи здатен зумовлювати) стан (властивості, зміну) інших об’єктів і, в свою чергу, зумовлений (чи може бути зумовленим) ними, залежить від них” [15, с. 78], відношення розглядається як “вид зв’язку речей або властивостей, що визначається сторонами відношення і, в свою чергу, сам їх визначає” [15, с. 86], і, відповідно, співвідношення – “взаємне відношення, взаємний зв’язок, взаємна залежність різних величин, предметів, явищ” [17, с. 516]. З огляду на це, публічне та приватне право розглядають у їх співвідношенні, що передбачає виділення моментів їх єдності, відмінності та взаємодії, які фіксують як статичний, так і динамічний аспекти такого співвідношення.

Гносеологічне відображення статичного аспекту співвідношення публічного та приватного права зумовили існування в юридичній літературі таких термінів як “дихотомія права” (див., наприклад, праці [2], [7], [9]) та “дуалізм права” (див., наприклад, [1]). Щоправда, при використанні вказаних термінів відповідними дослідниками зовсім не відкидається взаємодія (динамічний аспект) публічного та приватного права.

Разом з тим, етимологічне навантаження цих термінів не зовсім відповідає явищам, що на сьогодні відображаються ними. Так, дихотомія найбільш узагальнено визначається як поділ цілого на дві частини, а в логіці це зводиться до поділу за ознакою суперечності. При цьому основою поділу виступає наявність чи відсутність деякої ознаки, а в результаті дихотомічного поділу родового поняття отримують два видові поняття, що перебувають у відношенні суперечності і є підпорядкованими родовому поняттю [15, с. 157-158]. Як бачимо з визначення, в строгому розумінні двочленний поділ права на публічне і приватне не має всіх ознак дихотомії, оскільки публічне та приватне право як підсистеми права не перебувають в строгому протиставленні і не розглядаються як протилежні його частини, а як взаємопов’язані, взає-

модіючі складові єдиного цілого, внаслідок чого досить важко провести межу між ними. При цьому, очевидно, ознаки дихотомії більше притаманні поділу інтересів на публічний та приватний, що розглядається в якості одного з ключових критеріїв поділу права на публічне і приватне, а також деяким аспектам, елементам, інструментам публічного та приватного права, хоч і не повною мірою.

Дуалізм же розглядається як філософська позиція, що виходить із визнання подвійності (двоїстості, бінарності) субстанцій, або першоначал світу (духа і матерії); рівнів пізнання (наприклад, трансцендентального та емпіричного), морально-етичних начал (добра і зла) [15, с. 175]. Причому, така подвійність мислиться як діалектична єдність та боротьба протилежностей, що значною мірою більше характерне знову ж таки для публічного та приватного інтересів, а не підсистем права, які опосередковують їх втілення.

До речі, словосполучення “дихотомія права” та “дуалізм права” видається більш коректним вживати щодо співвідношення природного та позитивного права, “букви” і “духу” права, ніж взаємозв’язку публічного та приватного права.

Разом з тим, вищесказане не слід розглядати як абсолютну перешкоду для використання термінів “дихотомія права” та “дуалізм права” для позначення окремих аспектів, факторів, критеріїв, елементів співвідношення публічного та приватного права. Але оскільки останні, поза всяким сумнівом, не слід розглядати як суто статичні компоненти права, а швидше як динамічні функціонально-структурні підсистеми права, що опираються на різні стратегії, моделі правового регулювання, то, очевидно, слід глибше аналізувати вказане співвідношення, в тому числі й термінологічно, не обмежуючись при цьому аспектами їх співставлення чи протиставлення.

Про умовність межі між публічним та приватним правом йшлося в юридичній літературі вже на початку ХХ ст. Так, І. А. Покровський звертав увагу на те, що в кожний даний момент межа між цими двома сферами права не передбачає різкої демаркаційної лінії, оскільки по обидва боки цієї межі, як у сфері публічно-

го, так і у сфері приватного права завжди є більші або менші відступи в бік протилежного принципу [18, с. 43], а Н. Л. Дювернуа вів мову про те, що право має завданням примирення двох протилежних прагнень – до відособленості та до спільності, і дійсне примирення цих прагнень в окремих юридичних інститутах дає розходження публічного і приватного права [19, с. 53].

Зрештою, в сучасній західній юридичній літературі доволі часто вказується, що класичний дуалізм права (йде мова про дуалізм публічного та приватного права) все більше втрачає свою переконливість [20, с. 15].

Динамічний аспект співвідношення публічного та приватного права в універсальному плані найбільш доцільно виразити категорією “взаємодія”, яка “відображає особливий тип відношення між об’єктами, при якому кожний з об’єктів діє (впливає) на інші об’єкти, приводячи до їх зміни, і водночас зазнає дії (впливу) з боку кожного з цих об’єктів, що, в свою чергу, зумовлює зміну його стану” [15, с. 77], а отже, є вужчою за обсягом від розглянутих вище категорій “зв’язок”, “взаємозв’язок”, “відношення”, “співвідношення”, оскільки характеризує динамічні зміни, взаємний вплив (дію) публічного та приватного права. При цьому, цілком очевидно, що категорії “взаємодія” і “взаємовплив” (як і категорії “дія” і “вплив”) в означеному контексті є синонімічними, а отже при номінуванні відповідних явищ взаємозамінними.

Треба сказати, що іноді сучасний стан співвідношення публічного та приватного права, який характеризується активними процесами взаємовпливу, взаємопроникнення, умовно відображається поняттям дифузії публічного та приватного права (див., наприклад, [21, с. 212]). Видається, що навряд чи доцільно запозичувати з фізики термін “дифузія” для відображення процесу взаємного впливу публічного та приватного права, внаслідок чого відбувається взаємне “проникнення” регулятивних інструментів з однієї підсистеми в іншу, оскільки вказаний зв’язок можна виразити через категорії “взаємодія” і “взаємовплив” з відповідною конкретизацією за допомогою інших слів (наприклад, “запозичення”, “проникнення”, “зближення”).

Немає й потреби використовувати для цих цілей терміни “інтеграція” та “синергія”, оскільки інтеграція як “об’єднування чо-

го-небудь у єдине ціле” [22, с. 35] не відповідає сутності процесів взаємодії публічного та приватного права, адже природа права як феномену вже є єдиною, не зважаючи на різноманітність його формально-юридичних джерел, механізму та інструментів впливу, а синергія передбачає спільну дію певних об’єктів (див., [23, с. 527]), що цілком адекватно відображається категоріями “взаємодія” і “взаємовплив”.

На сьогодні більшої популярності у вказаному вище контексті набуває активно використовуваний в юридичній компаративістиці термін “конвергенція” (правова конвергенція), яким найбільш узагальнено позначають процес взаємного зближення та проникнення різних національних правових систем та їх елементів. При цьому слід відзначити, що сучасний розвиток романо-германського права свідчить швидше не про втрату значення поділу права на публічне та приватне, а про їх взаємопроникнення, взаємовплив, конвергенцію відповідних сфер, режимів, принципів та методів правового регулювання, їх взаємозалежність і, навіть, їх неможливість діяти ізольовано одна від одної.

В сучасній юридичній науці процеси “взаємопроникнення режимів правового регулювання з публічних сфер у приватні і навпаки” розглядаються як “одна з істотних ознак їх еволюції в сучасних умовах”, а межі між цими сферами констатуються як такі, що “постійно змінюються, що зумовлено складними і суперечливими процесами, які відбуваються в реальному житті” [24, с. 147], але при цьому процеси взаємопроникнення публічного і приватного права не виключають дуалізм права, який продовжує існувати [1, с. 29], хоч і констатується неможливість в сучасних умовах проведення “чіткої межі між публічним і приватним правом, розташувавши по ту чи іншу його сторону галузі позитивного права” [1, с. 29-30].

Взаємозалежність публічного та приватного права в найбільш загальному вигляді зводиться до наступного. Як відзначав Г. Елінек, “приватне право спирається на публічне право”, оскільки “усі приватні права пов’язані з публічно-правовим домаганням на визнання та захист” [25, с. 374], і як цілком слушно відмічав Ю. О. Тихомиров, що для галузей приватного права публічне право

формує загальні принципи правотворчості та правозастосування, визначає загальні правозахисні процедури, забезпечує “правові еталони”, “правові рівні”, які життєво необхідні громадянину [13, с. 345], а приватне право, в свою чергу, впливає на публічне через визначення змісту та меж суб’єктивних прав та приватних інтересів суб’єктів права, визнання та захист яких здійснюється через публічно-правові механізми та процедури. Так, наприклад, публічне право може обмежувати окремі правомочності власника, зокрема, щодо розпорядження деякими видами майна, внаслідок чого блокується необмежене панування окремої особи над ним. Особливо це стосується випадків, коли необхідно попередити чи перешкодити зловживанню правом. Взаємозалежність публічного та приватного права проявляється і при відчуженні об’єктів приватної власності в публічних інтересах (звісно за умови забезпечення справедливого балансу між приватними та суспільними інтересами), обмеженні прав і свобод людини з мотивів безпеки (при умові забезпечення балансу між свободою та безпекою).

Як бачимо, конвергенція публічного та приватного права передбачає формування ще глибших взаємозв’язків між цими підсистемами права.

В загальній теорії права іноді виділяють такі три основні напрями конвергенції підсистем публічного та приватного права: 1) проникнення принципів, методів та інститутів публічного права у галузі приватного права; 2) проникнення принципів, методів та інститутів приватного права у галузі публічного права; 3) формування комплексних (змішаних, гібридних) галузей та інститутів права [3, с. 71-72]. Внаслідок цього “у приватному праві з’являються обумовлені публічними інтересами обмеження, заборони і обов’язки, характерні насамперед для публічного права”, а “публічне право, у свою чергу, збагачується зобов’язальними, договірними положеннями, процедурами та інститутами, що мають приватноправове походження” [3, с. 97-98].

Звісно, виділені напрями конвергенції публічного та приватного права лише схематично, в загальних рисах визначають зміст, природу та систему досліджуваного феномену, а форм його прояву ще більше. Лише глибокий аналіз дозволить це виявити та дослідити на концептуальному рівні.

Таким чином, співвідношення публічного та приватного права включає статичний (атрибутивна та структурно-субстанційна єдність і відмінність) та динамічний (функціональна взаємодія) аспекти. Статичний аспект співвідношення публічного та приватного права передбачає їх нормативно-інституційне розмежування (поділ), що не має всіх ознак дихотомії чи дуалізму в строгому їх розумінні через умовність межі між вказаними підсистемами права та наявність складних механізмів взаємодії між ними, внаслідок чого терміни “дихотомія права” та “дуалізм права” в зазначеному контексті можна використовувати з відповідними застереженнями лише в силу традицій, що склалися в юриспруденції. Динамічний аспект співвідношення публічного та приватного права характеризує активні зміни, взаємодію, взаємовплив публічного та приватного права через механізм взаємного зближення та проникнення їх елементів та інструментів, внаслідок чого формуються глибокі взаємозв’язки між цими структурно-функціональними підсистемами права, що дозволяє визнати найбільш адекватним для відображення цих явищ термін “конвергенція”, а також відмовитись від синонімічних до нього в певному розумінні та не зовсім відповідних термінів “дифузія”, “інтеграція”, “синергія”.

1. Майданик Р. *Право України: дуалізм і система // Приватне право: науковий журнал: додаток до юридичного журналу «Право України» / Редакція журналу «Право України». – Київ, 2013. – № 1. – С. 26-41.*
2. Гончарук О. В. *Дихотомія права: право публічне та право приватне: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ольга Володимирівна Гончарук. – К., 2006. – 206 с.*
3. Дронів Б.М. *Взаємовплив приватного і публічного права: сучасна континентально-європейська теорія і практика: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Борис Мирославович Дронів. - К., 2012. - 192 с.*
4. Банчук О. А. *Проблема розмежування публічного і приватного права у правовій думці України XIX – початку XX століття: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Олександр Анатолійович Банчук. – К., 2007. – 213 с.*
5. Сивий Р. Б. *Приватне право в системі права України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Роман Богданович Сивий. – Л., 2006. – 231 с.*

6. Гуняк О. Я. *Приватний і публічний інтереси у праві: теоретико-правове дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Олександра Ярославівна Гуняк. - Івано-Франківськ, 2016. - 232 с.*
7. Харитонов Є. О., Харитонова О. І. *До питання про значення дихотомії "приватне право – публічне право" / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 2. – С. 83-88.*
8. Погребняк С. П. *Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти) / С. П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. Вип. 12. - X. : Право, 2006. - С. 3-17.*
9. Шев'як О. В. *Проблема дихотомії приватного і публічного права в сучасній юриспруденції: теоретико-методологічні аспекти / О. В. Шев'як // Держава і право. – 2010. – Вип. 47. – С. 81–88.*
10. Шилінгов В. С. *Поділ права на приватне та публічне як фундаментальна засада правової системи демократичного суспільства / В. С. Шилінгов // Часопис Київського університету права. - 2012. - № 1. - С. 48-51.*
11. Макух О. В. *Вихідні засади співвідношення приватного та публічного при правовому регулюванні / О. В. Макух // Форум права. - 2012. - № 2. - С. 432-436.*
12. Алексеев С. С. *Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М.: Норма, 2001. – 752 с.*
13. Тихомиров Ю. А. *Публичное право: учебник / Ю. А. Тихомиров. – М.: БЕК, 1995. – 496 с.*
14. Сібільов М. *Загальна характеристика сфери приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2(25). – С. 123–135.*
15. *Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.*
16. *Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1972. – 744 с.*
17. *Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 9. – К.: Наукова думка, 1978. – 920 с.*
18. *Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – М. : Статут, 1998. – 353 с.*

19. Дювернуа Н. Л. *Чтения по гражданскому праву : в 2 т. – Т. 1: Введение и часть общая / Н. Л. Дювернуа. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1902. – 246 с.*
20. Жалинский А., Рерихт А. *Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. – М.: Спарк, 2001. – 767 с.*
21. Гаджиев Г. А. *Конституционные принципы рыночной экономики (развитие основ гражданского права в решениях Конституционного Суда Российской Федерации) / Г. А. Гаджиев. – М.: Юристъ, 2002. – 286 с.*
22. *Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 1973. – 840 с.*
23. *Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарпунта. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.*
24. *Загальна теорія держави і права. Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2016. – 392 с.*
25. Еллинек Г. *Общее учение о государстве / Г. Еллинек. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 752 с.*

Андріюк В.В. Проблемні питання понятійного відображення співвідношення публічного та приватного права

В статті автор намагається акцентувати увагу на проблемі понятійного відображення співвідношення публічного та приватного права в контексті їх взаємодії. При цьому автор здійснив спробу аналізу існуючої термінології, що виражає співвідношення публічного та приватного права в національній правовій системі.

Ключові слова: публічне право, приватне право, взаємозв'язок, співвідношення, взаємодія, дихотомія права, дуалізм права, правова конвергенція.

Андріюк В.В. Проблемные вопросы понятийного отражения соотношения публичного и частного права

В статье автор пытается акцентировать внимание на проблеме понятийного отражения соотношения публичного и частного права в контексте их взаимодействия. При этом автор предпринял попытку анализа существующей терминологии, выражающей соотношение публичного и частного права в национальной правовой системе.

Ключевые слова: публичное право, частное право, взаимосвязь, соотношение, взаимодействие, дихотомия права, дуализм права, правовая конвергенция.

Andriyuk V.V. Problematic issues of the conceptual representation of the relation of public and private law

In the article the author tries to focus on the problems of conceptually reflecting the relation of public and private law in the context of their interaction.

At the same time, the author attempted to analyze the existing terminology, which expresses the relation of public and private law in the national legal system.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ СТАТЕЙ

The modern thesaurus of the relation between public and private law covers a whole range of terms, among which the most common are «dichotomy», «dualism», «convergence», «diffusion», «synergy», «interaction», «mutual influence», «mutual penetration», «integration».

The author concludes that the relation of public and private law includes static and dynamic aspects. The static aspect of the relation of public and private law implies their normative-institutional separation (distribution), which does not have all the signs of dichotomy or dualism in their strict understanding, because of the conventionality of the boundary between the specified subsystems of law and the existence of complex mechanisms of interaction between them, as a result of which the terms «dichotomy of law «And» dualism of law «can be used with appropriate reservations only because of the traditions that have developed in the jurisprudence. The dynamic aspect of the relation of public and private law characterizes the active changes, interaction, mutual interaction of public and private law through the mechanism of mutual rapprochement and penetration of their elements and tools, resulting in deep interconnection between these structural functional subsystems of law, which makes it possible to recognize the most adequate for the reflection of these phenomena the term «convergence», as well as the abandonment of synonymous to it in a certain context and not quite relevant terms «diffusion», «and integration», «synergy».

Keywords: public law, private law, interconnection, correlation, interaction, legal dichotomy, legal dualism, legal convergence.

Присташ Л.Т.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ СРСР НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

УДК 342.19

Діяльність радянських органів внутрішніх справ, передусім у західноукраїнському регіоні, характеризувалась поліфункціональністю. Разом із традиційними видами правоохоронної діяльності до їх компетенції входило вирішення інших специфічних завдань – політичних, військово-мобілізаційних, господарських, агентурно-оперативних, репресивних.

Цілковита утаємниченість свого часу стала підґрунтям для багаточисельних викривлень та фальсифікації історії органів внутрішніх справ та спровокувала розвиток заангажованого антинаукового підходу у вивченні їхньої різнобічної діяльності.

Як відомо, історична доля Західної України була вирішена внаслідок укладення радянсько-німецького договору про ненапад від 23 серпня 1939 р. (т. зв. пакт Молотова-Ріббентропа відповідно до прізвищ керівників зовнішньополітичних відомств, які його підписали). У таємному протоколі до цього документа про поділ сфер впливу у Східній Європі передбачалось, зокрема, передання Східної Галичини до сфери інтересів Радянського Союзу. Такі домовленості прискорили втілення давнього прагнення Кремля взяти «під свою опіку» землі Західної України. І вже 17 вересня 1939 р. під приводом захисту та визволення західноукраїнських земель від окупації гітлерівських військ (які 1 вересня 1939 р. розпочали Другу світову війну нападом на Польщу) частини Червоної армії разом з військами НКВС вступили на територію вже де-факто не існуючої на той момент Польської держави та через декілька днів досягли «лінії Керзона» (лінія, яку 8 грудня 1919 р., унаслідок радянсько-польського воєнного конфлікту, Вища Рада Антанти рекомендувала віднести до східного кордону Польщі; цю лінію з поправками на користь СРСР було зафіксовано як майбутній німецько-радянський кордон у договорі між Німеччиною і СРСР про дружбу і кордони від 28 вересня 1939 р.).

Справжні причини інтервенції радянських військ на територію Галичини розкрито у наказі наркома оборони СРСР К. Ворошилова, зачитаного 16 вересня 1939 р. у військових частинах, які готувалися до наступу. У цьому наказі йшлося, зокрема, про те, що Червона армія повинна розгромити на території Польщі «пансько-буржуазні польські війська», а також «виконати революційний обов'язок щодо надання нагальної допомоги та підтримки білорусам, українцям, трудящим краю, щоб врятувати їх від загрози знищення та побиття ворогами» [1, с. 2-4]. Хто саме належав до тих ворогів, у документі не конкретизувалося.

Значна частина західноукраїнського населення, особливо українці, насамперед представники робітників і селян, які мріяли про запровадження соціалістичних принципів, зокрема соціальної і національної рівності, реально гарантованих прав і свобод, вітали вступ радянських військ як визволителів, сподіваючись на відновлення історичної справедливості, забезпечення національних інтересів об'єднаного українського народу.

Такі позитивні настрої справді домінували тоді серед населення краю та позначилися на результатах (щоправда, дещо сфальсифікованих радянським режимом [2, с. 401]) виборів депутатів установчих Народних Зборів Західної України, які відбулися 22 жовтня 1939 р. і проходили під гаслами встановлення радянської влади в краї і возз'єднання його з Великою Україною у складі СРСР.

Загальновідомо, що після проведеного плебісциту обрані Народні Збори через декілька днів, 27 жовтня 1939 р., офіційно проголосили встановлення радянської влади у Західній Україні та схвалили Декларацію, у якій звертались

до Верховної Ради (ВР) СРСР із проханням прийняти Західну Україну до складу Радянського Союзу і з'єднати її з Українською РСР. Ці рішення були затверджені відповідними законами ВР СРСР від 1 листопада 1939 р. [3, с. 29] і ВР УРСР від 15 листопада 1939 р.

Нова влада відразу заходилася здійснювати докорінні перетворення, які мали на меті привести суспільне життя та економіку західного регіону України у відповідність до більшовицької моделі.

За більшовицькими планами форсованими темпами проводилися суцільна націоналізація банків, об'єктів великої промисловості і навіть дрібних кустарних майстерень, конфіскація землі у великих власників, «добровільна» колективізація селянських господарств, розкуркулення та інші заходи [4, с. 131-132].

Беззаперечною умовою повної і швидкої реалізації запланованих заходів радянської влади, з метою повного підпорядкування і контролю усіх сфер суспільного життя та абсолютного утвердження нових «соціалістичних» порядків у краї, була організація владних структур - спочатку тимчасових управлінь, відтак - обкомів, райкомів комуністичної партії, виконавчих, судових, силових та інших органів, включаючи органи внутрішніх справ [5, с. 95].

У реалізації планів радянського будівництва на всіх новоприєднаних землях особливе місце відводилось органам та військам НКВС. Вони повинні були забезпечити вчасне прибуття частин Червоної армії до призначених районів дислокації, встановити

охорону нових кордонів, важливих об'єктів державного значення, взяти під свій контроль залізничні та інші шляхи сполучення, тобто виконували спеціальні доручення радянського уряду та керівництва НКВС.

Зокрема, важливі завдання отримали прикордонні війська НКВС Української РСР та Білоруської РСР наприкінці жовтня 1939 р. При цьому пропонувалось старанно вивчити особливості місцевості і населення як у своїй прикордонній смузі, так і на протилежному боці, виставити найпростіші технічні заходи, запровадити несення прикордонної служби посиленими загонами, організувати агентурну і військову розвідку [6, с. 20]. Відразу, у воєнний та повоєнний періоди, органи та внутрішні війська НКВС активно залучалися сталінським режимом до боротьби із місцевим націоналістичним підпіллям.

До організації діяльності ОВС у Західній Україні партійні та радянські органи приступили негайно, одразу ж після вступу на ці терени військ Червоної армії.

Органи НКВС та партійно-радянські посадові особи, керуючись сталінською теорією класової боротьби, скрізь шукали та виявляли «ворогів народу», «контрреволюціонерів». Такі категорії людей бралися на облік, з ними встановлювався таємний нагляд, вони були першочерговими кандидатами на ув'язнення або фізичне знищення. До прикладу, названі оперативні спецгрупи отримували заздалегідь складені НКВС УРСР кількатисячні списки осіб, що підлягали негайному арешту [7, с. 112-114].

Численні спецповідомлення, що надходили до НКВС СРСР, доводять, що оперативно-чекістські групи використовувались не лише для насадження радянського режиму, а насамперед для ліквідації залишків польської державності та нещадної боротьби з підпільним українським антирадянським рухом опору, зі всіма свідомими українцями.

Радянська статистика свідчить, що арешти, здійснювані НКВС у передвоєнні роки, зокрема на територіях західноукраїнських областей, були зовсім не рутинним явищем у їхній повсякденній репресивній діяльності. Це була масова спецоперація, що була чітко спланована і відбувалася під безпосереднім контролем

вищого керівництва НКВС СРСР і ВКП (б). Ужестаном на 1 жовтня 1939 р. у Західній Україні оперативно-чекістськими групами було заарештовано 3 914 осіб [8, с. 393-395].

Водночас, починаючи з грудня 1939 р., радянські репресивні органи активно розгорнули роботу щодо масового примусового виселення місцевого населення із західних областей України до Сибіру, на Алтай, у степові райони Казахстану. Насильницькі депортації мали політично-ідеологічні, класові та економічні причини і були спрямовані, насамперед, на руйнування діючих до того структур польського державного і адміністративного апарату, «буржуазної» системи управління і власності, слугували радянській політичній організації регіону.

Тогочасний режим спецпоселення формувався у декілька етапів. На першому етапі (1941-1943 рр.) ще була відсутня чітка регламентація правового статусу спецпереселенців. На другому етапі (1944-1949 рр.) відбулось оформлення нормативно-правової і організаційної основи системи спецпоселень, визначалась структура державних органів, що здійснювали діяльність у спецпоселеннях, а також правовий статус самих спецпереселенців. Третій етап (1950 р.- II пол. 1950 – х рр.) – поступове послаблення режиму спецпоселень [9, с. 372].

Результатом такого підходу стало те, що до списків ворогів радянської влади потрапляли не лише ті, хто виступав проти неї зі зброєю в руках, але й ті, хто до неї ставився лояльно, проте критично оцінював її методи.

Відомо, що економіка Радянського Союзу розвивалася в екстенсивних умовах командно-адміністративної системи і постійно потребувала свіжої робочої сили. Тому, враховуючи такий стан, НКВС був не тільки каральною силою, але й потужною господарською структурою, на яку покладались здійснення й багатьох економічних функцій. Наприклад, у 1940 р. силами цього наркомату було виконано близько 13% всього обсягу капітальних робіт у народному господарстві країни. З метою виконання господарських завдань у системі Головного управління таборів (рос. - ГУЛАГ) НКВС СРСР використовувалася у той час праця близько двох мільйонів ув'язнених і майже 300 тис. найманих осіб. Отже,

люди, які за різними мотивами були примусово вислані із Західної України, ставали безправною, фактично рабською робочою силою, що призначалася для заселення і освоєння найвіддаленіших областей СРСР. Вони працювали у жахливих каторжних умовах на різних підприємствах, наприклад лісової промисловості, кольорової металургії. Депортовані громадяни підпадали під жорсткий режим спецпоселень у віддалених місцях, мало пристосованих для нормальної життєдіяльності, з позбавленням економічних, політичних та й особистих прав [10, с. 432-433].

Таким чином, у січні 1940 р. у Західній Україні розпочалося активне формування постійних органів радянської влади, які здійснювали управління усіх галузях державного та суспільного життя.

Слід звернути увагу на роботу т. зв. Відділу боротьби з бандитизмом управління державної безпеки (УДБ) у структурі наркоматів внутрішніх справ СРСР і УРСР та обласних управлінь НКВС, які діяли до лютого 1941 р., тобто до поділу НКВС на два самостійні відомства.

Правовою основою діяльності цих відділів був наказ НКВС СРСР від 13 травня 1940 р. «Про заходи щодо покращення оперативно-чекістської роботи управлінь НКВС західних областей УРСР та БРСР». На відділи боротьби з бандитизмом УДБ покладалось важливе політичне завдання - боротьба з антирадянськими «елементами різних течій» - оунівцями, колишніми місцевими членами компартії та комсомолу (які перед тим були, зазвичай, політичними в'язнями у польських тюрмах), членами російських, польських партій, «церковниками» (духівництво й миряни, засуджені за церковну діяльність), представниками інтелігенції тощо. Окремі відділи УДБ здійснювали керівництво агентурно-оперативною і слідчою роботою з виявлення і ліквідації антирадянського підпілля на території Західної України. Іншими словами, основна увага УДБ приділялася саме боротьбі з «політичним бандитизмом».

Правова регламентація діяльності ОВС, зокрема й на території західних областей УРСР, була суворо утаємничена, адже у своїй діяльності ці органи керувались нормативно-правовими

актами вищих органів радянської влади (Указами Президій ВР СРСР і УРСР, постановами урядів СРСР та УРСР), а також відомчими нормативними актами НКВС-НКДБ (наказами, директивами, інструкціями, вказівками), які були цілком закритими для громадян тоталітарної радянської держави. Окрім того, організація оперативної і слідчої роботи управлінь НКВС-НКДБ базувалась на положеннях Кримінального кодексу. Ця діяльність, реалізована в правових і неправових формах, в основному ґрунтувалася на здійсненні централізованого керівництва, адже безпосередньо була організована, підпорядкована і підконтрольна НКВС СРСР.

Підсумовуючи, слід зазначити, що активна участь органів внутрішніх справ у реалізації компартійної політики радянської західноукраїнських областей упродовж 1939-1941 рр. (період формування та становлення ОВС) нагадувала їхню участь у «генеральній чистці» радянського суспільства у період «великого терору» 1937- 1938 рр. Крім того, масштаби масових репресій, депортацій упередвоєнний період (та й після закінчення війни), безсумнівно, можна порівняти із жахами періоду масової примусової колективізації у Наддніпрянській Україні.

Радянські органи внутрішніх справ, включно з органами держбезпеки, були на той час могутньою особливою системою, що працювала поза будь-яким контролем суспільства, виконуючи функцію т. зв. таємної політичної поліції, нерідко ставали знаряддям беззаконня і масових репресій, адже залишалися основним інструментом виконання волі вищих органів компартії, радянської влади та особисто «верховного вождя» Сталіна. Вони від самого початку свого виникнення являли собою важливу частину репресивного апарату радянського режиму, який укоренився й на новоприєднаних територіях, приборкуючи «ворогів» та опонентів за допомогою зброї, насильства, терору та шантажу і, водночас, більшовицької пропаганди й агітації, з використанням раніше набутого «багатого» репресивного досвіду.

1. Макарчук В. С. *Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939-1945 рр.): історико-правове дослідження: автореф. дис. д-ра юрид. Наук: 12.00.01 «Теорія держави і права; історія політичних і правових учень»/Во-*

- лодимир Степанович Макарчук; НАН України; Інститут держави і права ім. В. Корецького. – Київ, 2007. – 35 с.
2. Радянські органи державної безпеки у 1939-1941 р: документи ГДА СБ України/упор. Василь Даниленко, Сергій Кокін. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 1311 с.
 3. Чоповський М. Ю. Голгофа Західної України (злочинна діяльність окупаційних режимів проти населення західноукраїнських земель та його боротьба за волю і незалежність 1920-1953 рр.)/М. Ю. Чоповський. – Львів, 1996. – 140 с.
 4. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-1950-ті рр.) Історико-статистичне дослідження: монографія/ В. М. Нікольський. – Донецьк: Видавництво Донецького національного університету, 2003. – 624 с.
 5. Винниченко І. І. Україна 1920-1980-х: депортація, заслання, вислання/ Ігор Іванович Винниченко. – Київ: Рада, 1994. – 126 с. (с. 91-101).
 6. Безносюк О. П. Діяльність вишищувальних батальйонів та груп охорони громадського порядку на Прикарпатті в 1944-1954 роках: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня к. іст. Наук: спеціальність 07.00.02 «Історія України»/ Олег Петрович Безносюк; Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
 7. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект)/ Б. О. Ярош. – Луцьк: Надстир'я, 1995 – 176.
 8. Білас І. Г. Репресивно-Каральна система України 1917-1953 рр.: [суспільно-політичний та історико-правовий аналіз]. Кн. 1/Іван Григорович Білас. – Київ: Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
 9. Білокінь С. І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): джерелознавче дослідження/ Сергій Іванович Білокінь; НАН України; Інститут історії України. – Київ, 1999. – 447 с.
 10. Льюшин І. Діяльність оперативно-чекістських груп НКВС у західних областях України (вересень-жовтень 1939 р.)/ Льюшин, О. Пшеников// 3 архівів АУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – « 2,4. – с. 424-433.

Присташ Л.Т. Організаційно-правові основи діяльності органів внутрішніх справ СРСР на західноукраїнських землях.

У науковій статті автор досліджує правовий статус та діяльність радянських органів внутрішніх справ, передусім в процесі виконання покладених на них

специфічних завдань - політичних, військово-мобілізаційних, господарських, агентурно-оперативних, репресивних.

Нормативно-правова база щодо організації та діяльності адміністративно-силових структур, зокрема органів внутрішніх справ, була спрямована передусім на придушення «політичного бандитизму», «контрреволюції», які виявлялись у вигляді антирадянських виступів невдоволеного населення.

Політика радянзації більшовицької влади здійснювалась швидкими темпами і брутальними командно-адміністративними методами із застосуванням масових репресій та терору на державному рівні. Саме ці суспільно-економічні та ідейно-духовні перетворення стали основною причиною виникнення масового руху опору в західних областях УРСР та чолі з ОУН, а згодом і УПА, а отже і привели до активної розбудови та широкого націоналістичного підпілля, яке доклало чимало зусиль для підготовки збройного повстання проти радянського режиму.

Ключові слова: репресії, контрреволюціонери, спецпоселення, командно-адміністративна система.

Prystash L. T. «Institutional and legal basis of the internal affairs of the USSR at Western Ukrainian lands».

In the scientific article the author examines the legal status and activities of government bodies of internal affairs, especially in the course of performing their specific problems - political, military mobilization, economic, and operational intelligence, repressive.

The legal foundations for the organization and operation of administrative and law enforcement agencies, including the Interior, was aimed primarily at suppressing the «political banditry», «counter-revolution», which are identified as anti-Soviet speeches disgruntled population.

The politics of Sovietization by Bolshevik regime carried out rapidly and rough command-administrative methods using mass repression and terror at the state level. These socio-economic, ideological and religious conversion were the main cause of the mass movement of resistance in the western regions of the USSR and the head of the OUN and then UPA and thus led to active development and widespread nationalist underground, which strive to prepare armed uprising against Soviet rule.

Keywords: repression, counter-revolutionaries, special settlements, command-administrative system.

РОЛЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 34:37.013

Постановка проблеми. Актуальність теми наукової статті обумовлена змінами, які відбуваються в соціальній, правовій та політико-економічній площині українського суспільства. В даний час, коли відбувається процес реформування суспільних відносин, зокрема, у сфері судочинства, правоохоронних органів тощо, проблеми правового виховання та правової культури, їх вдосконалення та розвиток набувають характеру нагальних проблем і вимагають прийняття рішучих заходів їх розв'язання, від успішної реалізації яких багато в чому залежить успіх формування прогресивної правової держави в Україні.

Загалом же, слід відзначити, що проблемі формування правової культури в Україні останніми роками приділяється значна увага. Зважаючи на це, сьогодні в правовій доктрині закладені основи щодо розуміння правової культури, однак надзвичайно важливим є науковий пошук шляхів підвищення рівня правосвідомості громадян в Україні. Одним із ключових факторів, які прямо впливають на загальний рівень правової культури в державі є правове виховання.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Серед праць вітчизняних науковців, які окреслювали окремі проблеми взаємозв'язку правового виховання та правової культури, заслуговують на увагу роботи Р.А. Сербина, О.Й. Войтановича, О.Ф. Скакун, Н.Ю. Годун, С.І. Максимова, О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко та інших. Однак, незважаючи на значну кількість теоретичних розробок у даній сфері, юридична наука потребує подальшого ґрунтовного дослідження питання впливу правового виховання на підвищення рівня правової культури.

Метою статті є теоретичне дослідження ролі правового виховання в процесі формування правової культури.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи ступінь розробленості поняття «правова культура» в сучасній юридичній науці, можна стверджувати, що воно відносно недавно закріпилося в категоріальному апараті вітчизняної теорії права.

Термін «культура» сприйнятий усіма науками, у тому числі і юриспруденцією, і використовується в якості категорії, що виражає найвищий рівень узагальнення, кульмінаційний «зріз» того, що являє собою культура в кожній окремій сфері та суспільстві в цілому. Загалом же, категорія «культура» є багатограним філософським феноменом, який по-різному трактується науковцями, що в свою чергу, стало причиною появи різноманітних визначень поняття «правова культура» в юридичній літературі [1, с.32]. Оскільки аналіз доктринальних відмінностей в підходах до розуміння сутності правової культури не є предметом дослідження даної статті, наведемо декілька усталених у вітчизняній юридичній науці визначень.

Перш за все, треба розрізнити поняття правової культури особистості і правової культури суспільства. В той же час ці поняття пов'язані одне з одним. Рівень культури нашого суспільства залежить від правової культури кожної особистості.

Зокрема, О.Ф. Скакун під правовою культурою особи розуміє зумовлений правовою культурою суспільства ступінь правової розвиненості, ціннісної інформаційно-правової освіченості особи, що дає їй змогу адекватно орієнтуватися у різних правових ситуаціях, дотримуватися правомірної поведінки [2, с.356]. В свою чергу, науковець трактує правову культуру суспільства як різновид і невід'ємну частину загальної культури, що становить систему духовних і матеріальних цінностей у правовій сфері, збережених, накопичених та розвинених суспільством завдяки постійному вдосконаленню заходів інформаційного, просвітницько-освітнього характеру з урахуванням загальнолюдських правових цінностей.

Ширше дану категорію розуміє Р.А. Сербин, який відзначає, що правова культура – це категорія філософії права, яка характеризує обумовлене природним правом, всім економічним, соціальним, духовним, політичним ладом спосіб правового життя люди-

ни й людства, що полягає у досягнутому рівні розвитку правової діяльності, правосвідомості та забезпечує верховенство права у суспільному житті, дієвість принципів справедливості, свободи й гуманізму, захист людини як вищої соціальної цінності, її честі й гідності, а також гарантованість державою, міжнародними інституціями прав і свобод людини [3, с.11].

Під правовою культурою в юридичній літературі також розуміють сукупність таких елементів державно-юридичної (правової) системи, які, відповідаючи принципам природного права, є корисними (цінними) для існування і розвитку індивідів, їх груп, об'єднань та зрештою усього суспільства [4, с.17]. Н.Ю. Годун влучно відзначає, що поняття правової культури має багато площин і відтінків: це – культура чинності самого права, відповідність правових норм загальноновизнаним еталонам, стандартам, науково-теоретичним визначенням тощо; висока обізнаність суспільства з основними засадами, принципами, положеннями чинного законодавства, їх суворе дотримання; узгодженість правових норм із міжнародними угодами, внутрішніми традиціями, звичаями і загальною культурою народу [5, с.12]. О.Зайчук та Н.Оніщенко відзначають, що правова культура – це цілеспрямована система заходів просвітницького та освітнього характеру, які формують повагу до права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактика правопорушень [6, с.562].

Таким чином, узагальнивши, правову культуру в сучасній правовій науці слід розуміти як прогресивно-ціннісну частину правової системи суспільства, яка являє собою синергію юридичних цінностей, відображає рівень правового розвитку особистості, забезпечує юридичну комунікативність, впорядкованість та координованість суспільних відносин тощо.

Як справедливо зазначає Войтанович О.Й., в даний час у нашому суспільстві навряд чи хто сумнівається в крайній необхідності істотного підвищення рівня культури взагалі, і особливо правової культури [7, с.56]. Деякі науковці зазначають, що рівень правової культури суспільства характеризують такі показники: стан охорони і захисту прав і свобод людини правовими засобами; стан законодавства, ступінь його досконалості за змістом

і формою; стан законності в суспільстві; рівень правової активності громадян [8, с.36]. Як зазначає А.Скуратівський, правова культура є основою відтворення правового досвіду, розвитку інтелектуального, духовного потенціалу народу, утвердження цілісної системи світоглядно-ціннісних орієнтацій, сучасного юридичного світогляду, конструктивних правових ідеалів [9, с.118]. І. Дмитрієнко включає до елементів правової культури як системи – право, законність, правопорядок, права, свободи і обов'язки особи, правові форми функціонування держави, правове самопочуття людей як показник соціального здоров'я суспільства [10, с. 84].

Сутність правової культури безпосередньо зумовлюється природою права як регулятора інтегративного, що виражає загальносоціальну політичну справедливість у системі принципів і норм, які точно визначають коло суб'єктів права, їх юридичні права, обов'язки і гарантії з метою забезпечення соціального прогресу.

Одним із основних способів формування правової культури громадян є правове виховання. Сьогодні підвищення рівня правової культури і правового виховання населення України – це першочергове завдання суспільства і держави.

Вітчизняний науковець С.І. Максимов зазначає, що в наукових дослідженнях останніх років, проведених вченими, підкреслюється, що правове виховання – це цілеспрямована, систематична діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань і колективів з формування та підвищення правової свідомості та правової культури, певна система правових знань, умінь, навичок, правового мислення, відчуття права, законності, поваги до права і закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються та охороняються правом і законодавством. Для ефективності воно має бути: системним, систематичним, цілеспрямованим і організованим [11, с. 117]. Основна ціль правового виховання – надати необхідні у житті юридичні знання і навчити поважати закони і підзаконні акти, дотримуватись їх, тобто сформувати високий рівень особистісної правової культури, що, безперечно, значно знижуватиме кількість правопорушень. Кожна людина, знаючи свої права, зможе належно захищати себе від не-

законних дій [12, с. 17]. Надзвичайно важливим є питання впливу правового виховання на розвиток самої правової культури. Зокрема, О.Й. Войтанович зазначає, що фундамент правової культури закладається в сім'ї за допомогою морально-етичного виховання дитини, оскільки повага до прав і свобод іншої людини є, по суті, моральною категорією. Величезне значення відіграє особистий приклад батьків у сфері правової поведінки (починаючи з регулярного переходу вулиці тільки на зелене світло світлофора), а також вплив соціального оточення – друзів, однокласників, сусідів. Не менш сильний вплив на правосвідомість індивіда здійснює інформаційний простір взагалі, і Інтернет зокрема. Легкий доступ до будь-яких інформаційних ресурсів ускладнює правове виховання особистості, змушує шукати інноваційні способи формування її правової культури [7, с. 57].

Варто зазначити, що до процесу правового виховання населення мають долучитися науково-педагогічні працівники, юристи, представники засобів масової інформації, творчої інтелігенції. З цією метою, варто було б продумати як і в який спосіб донести знання з теоретичних засад праворозуміння чинного законодавства до населення. Мається на увазі інформаційна діяльність викладачів-юристів в університетах, практичних працівників правоохоронних органів через засоби масової інформації, їх виступи з лекціями і бесідами в учнівських, студентських та трудових колективах. Саме вони мають відіграти головну роль у підвищенні рівня правової культури громадян. Звичайно, в цьому напрямку проводиться відповідна робота, але вона вимагає подальшого удосконалення з метою збільшення ефективності правового виховання [13, с.89].

Велику увагу правовому вихованню потрібно приділяти у школах, тому вивчення правознавства має починатися з ранніх класів та викладатися протягом усього періоду навчання у школі. Такий підхід дозволить створити систему безперервного правового виховання.

На думку деяких науковців, найголовнішим завданням правового виховання є озброєння учнів знаннями законів, підвищення їх юридичної обізнаності, формування в учнів поваги до дер-

жави і права, розуміння необхідності дотримання вимог законів. Саме такі якості виховують, розкриваючи соціальну суть і роль держави та права. До завдань правового виховання відносять також вироблення в учнів навичок і умінь правомірної поведінки. Звичку і вміння дотримуватися вимог права слід розглядати як продукт свідомого ставлення учнів до визнання свого громадянського обов'язку, до дотримання правових норм [1, с. 158].

Отже, варто зазначити, що правове виховання є однією з важливих складових формування особистості громадянина України на всіх етапах його життя і навчання. Правові знання є тим підґрунтям, на якому формується правова свідомість. Вони допомагають учням співвідносити свої вчинки і поведінку інших не лише із загальнолюдськими моральними нормами, а й буквою закону, також при необхідності корегувати свою поведінку, змінювати її у правове поле, усвідомлювати норми моралі. Саме через норми моралі усвідомлюється розуміння норм права.

Важливим є формування правової культури працюючої частини населення. Мова йде про те, що у трудових колективах мають бути юрисконсультанти (або інші особи, які можуть виконувати ці функції), які проводили б курси підвищення правових знань працівників, тобто члени колективу не тільки зможуть отримувати юридичні знання і відповіді на свої питання, але й при допомозі цих же осіб мають можливість покращити свої знання щодо правового виховання дітей [14, с. 124].

Одним із видів правового виховання є правова просвіта громадян, головним інструментом забезпечення якої є навчальні заклади освіти. Діяльність у сфері правової просвіти громадян включає: викладання правових дисциплін і правове виховання; підготовку розповсюдження і популяризацію юридичної літератури; роз'яснення чинного законодавства; поширення правової інформації тощо. На сьогодні відчувається нагальна потреба у правовому вихованні людини, а тим більше молоді. Суспільство потребує підсилення цілеспрямованої діяльності держави щодо передачі юридичного досвіду, систематичного впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що

забезпечують додержання, виконання і використання юридичних норм [15, с.125].

Треба зазначити, що сучасні наукові підходи щодо панування в суспільстві права ще мало зрозумілі для людей. Тому це теоретичне положення необхідно більш широко пропагувати серед населення, що повинно позитивно вплинути на правове виховання людей, на підвищення їх правової культури. В питаннях шляхів підвищення правової культури треба виходити з того, що сьогодні ще не подоланий такий стереотип у правовій свідомості як отожднення права і законодавства, що був панівним до проголошення незалежності України. Це викривлення правової свідомості наносить неабияку шкоду у захисті прав і свобод громадян. Для поліпшення правової культури населення дуже важливе значення має рівень правової культури посадових осіб та державних службовців, яке б соціальне становище вони не займали.

Висновки. Виходячи з вищевідзначеного, слід сказати, що правова культура це сукупність всіх юридичних цінностей, які формують, так би мовити, морально-правовий базис в житті окремих людей, їх соціальних груп і суспільства в цілому. В питаннях формування правової культури населення є ряд недоліків як на теоретичному, так і на практичному рівнях. Рівень правової культури в суспільстві є відображенням якості правового виховання кожного окремого індивіда. В свою чергу, правове виховання, як один із ключових факторів розвитку правової культури в суспільстві, потребує вдосконалення в усіх навчальних закладах України, зокрема, доцільним є розвиток системи «Юридичних клінік» при всіх вищих навчальних закладах з можливістю надання юридичних консультацій. Більше того, реалії сьогодення вказують на необхідність вдосконалення правової культури суспільства шляхом цілеспрямованої правовиховної роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських інститутів, спрямованої на правове виховання населення, що в свою чергу сприятиме утвердженню морально-юридичних засад правової держави в українському суспільстві.

1. *Правове виховання в сучасній Україні: монографія / А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данільян та ін.; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г.Данільяна. – Х.: Право, 2010. – 368 с.*
2. *Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник / О.Ф. Скакун. – Харків: Консул, 2006. – 656с.*
3. *Сербин Р.А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Р.А. Сербин. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 21 с.*
4. *Бачинський Т.В. Правова культура: деякі сучасні підходи до її розуміння / Т.В. Бачинський // Юридична Україна, 2011. – № 8. – С. 16-20.*
5. *Годун Н.Ю. Правова культура: дефініція поняття / Н.Ю. Годун // Наше право, 2015. – № 1. – С. 11-15.*
6. *Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К.: Хрінком Інтер, 2006. – 688 с.*
7. *Войтанович О. Й. Особливості правового виховання громадян України в сучасних умовах / О. Й. Войтанович // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 55–60.*
8. *Ткачук А.С. Особливості та взаємозв'язок правосвідомості та правової культури / А.С. Ткачук // Правова держава, 2012. – № 15. – С. 35-41.*
9. *Скуратівський А. Взаємозв'язок правової культури і соціального буття в процесі суспільної трансформації / А. Скуратівський // Право України. – 2004. – № 1. – С.118-121*
10. *Дмитрієнко І. Проблеми та перспективи історичного осмислення української правової культури / І. Дмитрієнко // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 38. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2007. – 776 с.*
11. *Максимов С. І. Правове виховання як чинник формування національної правової культури / С.І. Максимов // Вісник Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – 2012. – № 3 (13). – С. 117–119.*
12. *Коваленко Н.Ю. Сутність взаємозв'язку правової культури та правового виховання / Н.Ю. Коваленко // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2016. – Вип. 38. Том. 1. – С. 15-18.*
13. *Глуценко В.К. Правове виховання як фактор формування правосвідомості та правової культури / В.К. Глуценко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – Випуск 9. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 87-92.*
14. *Кутиркін А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України// Право України. – 2008. – № 3. – С.122-125.*

15. *Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України / Г. Попадинець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – № 782. – С. 123-128.*

Саветчук Н.М. Роль правового виховання в процесі формування правової культури

Актуальність теми наукової статті обумовлена змінами, які відбуваються в соціальній, правовій та політико-економічній площині українського суспільства. В даний час, від рівня правового виховання та правової культури населення залежить успіх побудови правової держави в Україні.

Метою статті є теоретичне дослідження ролі правового виховання в процесі формування правової культури.

Категорія «культура» є багатограним філософським феноменом, який по-різному трактується науковцями, що в свою чергу, стало причиною появи різноманітних визначень поняття «правова культура» в юридичній літературі.

Під правовою культурою в сучасній юридичній науці розуміють прогресивно-ціннісну частину правової системи суспільства, яка являє собою синергію юридичних цінностей, відображає рівень правового розвитку особистості, забезпечує юридичну комунікативність, впорядкованість та координованість суспільних відносин тощо.

Одним із основних способів формування правової культури громадян є правове виховання. Сьогодні підвищення рівня правової культури і правового виховання населення України – це першочергове завдання суспільства і держави. Фундамент правової культури закладається в сім'ї за допомогою морально-етичного виховання дитини, оскільки повага до прав і свобод іншої людини є, по суті, моральною категорією.

До процесу правового виховання населення мають долучитися науково-педагогічні працівники, юристи, представники засобів масової інформації, творчої інтелігенції. З цією метою, варто було б продумати як і в який спосіб донести знання з теоретичних засад праворозуміння чинного законодавства до населення. Велику увагу правовому вихованню потрібно приділяти у школах, тому вивчення правознавства має починатися з ранніх класів та викладатися протягом усього періоду навчання у школі. Одним із видів правового виховання є правова просвіта громадян, головним інструментом забезпечення якої є навчальні заклади освіти.

Таким чином, слід підкреслити, що суспільство потребує підсилення цілеспрямованої діяльності держави щодо передачі юридичного досвіду, систематичного впливу на свідомість і поведінку людини з метою формування відповідних позитивних уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, установок, що забезпечують додержання, виконання і використання юридичних норм.

Ключові слова: правове виховання, правова культура, форми правового виховання, правовісвідомість.

Саветчук Н.М. Роль правового воспитания в процессе формирования правовой культуры

Актуальность темы научной статьи обусловлена изменениями, которые происходят в социальной, правовой и политико-экономической плоскости украинского общества. В настоящее время, от уровня правового воспитания и правовой культуры населения зависит успех построения правового государства в Украине.

Целью статьи является теоретическое исследование роли правового воспитания в процессе формирования правовой культуры.

Категория «культура» является многогранным философским феноменом, который по-разному трактуется учеными, что в свою очередь, стало причиной появления различных определений понятия «правовая культура» в юридической литературе.

Под правовой культурой в современной юридической науке понимают прогрессивно-ценностную часть правовой системы общества, представляет собой синергию юридических ценностей, отражает уровень правового развития личности, обеспечивает юридическую коммуникативность, упорядоченность и скоординированность общественных отношений и тому подобное.

Одним из основных способов формирования правовой культуры граждан является правовое воспитание. Сегодня повышение уровня правовой культуры и правового воспитания населения Украины - это первоочередная задача общества и государства. Фундамент правовой культуры закладывается в семье с помощью морально-этического воспитания ребенка, поскольку уважение к правам и свободам другого человека является, по сути, моральной категорией.

К процессу правового воспитания населения должны присоединиться научно-педагогические работники, юристы, представители средств массовой информации, творческой интеллигенции. С этой целью, следовало бы продумать как и каким образом донести знания теоретических основ правопонимания действующего законодательства к населению. Большое внимание правовому воспитанию нужно уделять в школах, поэтому изучение правоведения должно начинаться с ранних классов и выкладываться на протяжении всего периода обучения в школе. Одним из видов правового воспитания является правовое просвещение граждан, главным инструментом обеспечения которой являются учебные заведения образования.

Таким образом, следует подчеркнуть, что общество нуждается в усилении целенаправленной деятельности государства по передаче юридического опыта, систематического воздействия на сознание и поведение человека с целью формирования соответствующих положительных представлений, взглядов, ценностных ориентаций, установок, обеспечивающих соблюдение, исполнение и использование юридических норм.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, формы правового воспитания, правосознание.

Savetchuk N.M. The role of legal upbringing in the formation of legal culture.

Topicality of the article was stipulated by changes which took place in the social, legal, political and economic sphere of Ukrainian society. At present, the level of legal upbringing and legal culture of the population depends on the success of forming rule-of-law state in Ukraine.

The purpose of the article is a theoretical study of the role of legal upbringing in the formation of legal culture.

Category «culture» is multifaceted philosophical phenomenon, which is interpreted differently by scientists, which in turn was the cause of the various definitions of «legal culture» in the legal literature.

The progressive valued part of the legal system of society, which is a synergy of legal values, reflects the level of legal development of a person, provides legal communication, ordering and coordination of public relations and more were understood under the legal culture in modern jurisprudence.

One of the main ways of formation of legal culture of citizens is a legal upbringing. Today, raising the legal culture and legal education of the population of Ukraine - is the primary task of society and the state. Foundation of the legal culture shall be laid in the family with the help of moral and ethical education of the child as respect for the rights and freedoms of another person is, in fact, a moral category.

The scholars, educators, lawyers, the media, intellectuals shall be engaged to the process of legal upbringing of the population. With this aim, the methods and mechanisms of bringing knowledge of the theoretical principles of legal understanding of current legislation to the public shall be considered. Great attention should be paid to legal upbringing in schools, so the study of law should be started with early classes and be taught throughout the period of schooling. One of the types of legal upbringing is the legal education of citizens, the main instrument of which is the educational institutions.

Thus, it should be emphasized that society needs the focused strengthening of the state activity concerning the transferring of legal expertise, systematic effect on the human's mind and behavior in order to develop appropriate positive ideas, beliefs, values, attitudes, ensuring compliance, and implementation of legal provisions.

Keywords: legal upbringing, legal culture, forms of legal upbringing, legal awareness.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА ПРАВА ЛЮДИНИ. ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.

Єрменчук О.П.

ПОБУДОВА СИСТЕМИ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ З ВИКОРИСТАННЯМ ДОСВІДУ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Нормативно-правовими актами нашої держави визначено необхідність побудови системи захисту критичної інфраструктури (КІ) України та розробки відповідного законодавства.

Створення системи захисту КІ України безумовно передбачає участь у цьому складному багатовекторному та багатоелементному механізмі Служби безпеки України, як органу, який відповідає за забезпечення державної безпеки.

Так, у відповідності до Указу Президента України від 26.01.2017 №8/2017 про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про удосконалення заходів забезпечення захисту об'єктів критичної інфраструктури» передбачено розробити основоположні нормативно-правові акти для захисту критичної інфраструктури України, а СБ України вжити заходів щодо удосконалення контррозвідувального забезпечення та захисту критичної інфраструктури.

Зазначене питання є безумовно актуальним, що пов'язано з тим, що сьогодні держава протистоїть найсерйознішому за роки своєї незалежності виклику у сфері забезпечення державної безпеки. Військовий конфлікт на сході України, торгівельні війни, економічна експансія, різке посилення тероризму, небувалий ріст злочинності, руйнування та пошкодження численних підприємств, у тому числі стратегічно важливих, інфраструктурних об'єктів, втрата новітніх технологій все це та інші ризики вимагають від держави нових підходів до виявлення загроз та їх по-

передження і припинення. Проведений аналіз вказаних та інших масштабних комплексних викликів регіональній і глобальній системам безпеки, висуває на порядок денний завдання із захисту критично важливих для існування держави сукупності частин (секторів) галузей національної економіки, суб'єктів права різних організаційно-правових форм, матеріальних чи нематеріальних ресурсів, природних ресурсів, що забезпечують життєдіяльність людини і громадянина, суспільства і держави, її суверенітет і територіальну цілісність.

Саме тому в Україні на загальнодержавному рівні розпочато створення системи захисту критичної інфраструктури. Для цього ведеться розробка над визначенням стратегічних цілей державної політики в сфері захисту критичної інфраструктури, принципів побудови системи захисту критичної інфраструктури та завдання такої системи. Проте, на даний час ще відсутній системний підхід до управління захистом та безпекою усього комплексу, об'єктів та ресурсів, з урахуванням взаємопов'язаності об'єктів, які прийнято відносити до критичної інфраструктури. Крім того, досі відсутній механізм попередження можливих ризиків та загроз, що виникають в процесі функціонування критичної інфраструктури.

Захист критичної інфраструктури має посісти належне місце в діяльності органів СБ України та стати об'єктом забезпечення в міжвідомчій безпековій системі координат. Безумовно важливу роль у цьому процесі має відігравати СБ України, як орган на який покладено задачу із забезпечення державної безпеки. Важливим напрямом діяльності СБ України має стати попередження ризиків та загроз критичній інфраструктурі держави.

Відповідно, в Службі безпеки України назріла доцільність визначення на нормативно-правовому та організаційному рівнях напрямів захисту критичної інфраструктури та удосконалення діючих форм та методів роботи.

Аналіз підходів до організації захисту критичної інфраструктури свідчить про те, що в США, Канаді та Європі уже функціонують відповідні системи.

Їх детальний розгляд дозволяє стверджувати, що підходи до захисту КІ та ролі і місця спецслужб у цьому процесі можна поділити на дві основні групи (моделі функціонування): «американську», де значні повноваження надані органам державної безпеки та розвідувальним органам, при них організовані та діють органи із захисту КІ, функціонують досить потужні аналітичні центри, державним органам доводиться актуальна аналітична інформація для прийняття управлінського рішення, вживаються заходи із виявлення та локалізації загроз. Іншою групою є так звана «урядова». При Уряді створюються спеціально уповноважені органи для захисту КІ, однак дещо вужчі повноваження спецслужб, які в основному залучаються до відпрацювання окремих завдань органів із захисту КІ, участі у визначенні критично-важливих об'єктів, припинення загроз у сфері тероризму тощо.

Зокрема, яскравим прикладом «урядової» моделі залучення спецслужб у процес захисту критичної інфраструктури є діючі системи у Польщі та Литві.

У Польщі захист критичної інфраструктури покладений на Урядовий центр безпеки (Government Centre for Security), який підпорядкований безпосередньо Прем'єр-міністру. Цим центром, із залученням міністрів і керівників центральних органів влади, розробляється Національний план управління кризовими ситуаціями та провінційні, окружні і муніципальні плани кризового управління та Національна програма захисту критичної інфраструктури.

Національний план антикризового управління містить Звіт про загрози національній безпеці, який готують міністри, керівники центральних органів державної влади та воєводи під координацією Урядового центру безпеки, а в частині, що стосується терористичних загроз, які можуть призвести до виникнення кризової ситуації, - Голови Агентства внутрішньої безпеки. Звіт затверджує Уряд (Рада Міністрів).

Основними елементами плану є: а) характеристики небезпек і оцінка ризику їх виникнення, в тому числі пов'язаних з критичною інфраструктурою, а також карти ризику і карти загроз, б) завдання і обов'язки учасників антикризового управління у фор-

мі сітки безпеки, с) склад сил і засобів, які планується використувати в надзвичайних ситуаціях, d) завдання, визначені коротко-строковими планами дій [1].

У Литві, урядом створена комісія з оцінки відповідності потенційних учасників до інтересів національної безпеки (далі - Комісія). Уряд призначає до Комісії своїх представників та представників компетентних органів в сфері національної безпеки та визначає основні засади організації захисту підприємств та об'єктів, які є стратегічно важливими для національної безпеки, та інших підприємств, які є важливими для національної безпеки. Органи державної безпеки (Департамент державної безпеки) спільно з іншими визначеними відомствами, такими, як Міністерство закордонних справ Республіки Литва, Міністерство внутрішніх справ, органами досудового розслідування, генеральною прокуратурою та іншими, здійснюють оцінку відповідності потенційних учасників до інтересів національної безпеки та передають свої висновки до Комісії. Вказана перевірка здійснюється за ініціативи потенційних учасників [2].

Значно ширші повноваження спецслужб у сфері захисту критичної інфраструктури в Німеччині, Великобританії, Канаді та США, так звана «американська модель».

Так, у Німеччині за захист критичної інфраструктури на національному рівні відповідає Федеральне міністерство внутрішніх справ (Federal Ministry of the Interior), яке забезпечує захист конституційного ладу, протидію тероризму, виконує окремі контрольно-розвідувальні задачі. Згідно з Національною стратегією захисту критичної інфраструктури, підвищення захисту критичної інфраструктури є спільною відповідальністю Федерального уряду та урядів земель [3]. Федеральне міністерство внутрішніх справ із залученням організацій та установ здійснює оцінку загроз критичній інфраструктурі, аналізує поточні ризики і загрози та розробляє концепції та плани захисту критичної інфраструктури.

У Великій Британії, Центр захисту національної інфраструктури (Centre for the Protection of National Infrastructure, CPNI), що знаходиться при Уряді, підпорядкований Генеральному директору Служби безпеки (MI5), надає консультативні послуги

приватним компаніям та організаціям щодо фізичної безпеки національної інфраструктури. Уряд затверджує План розвитку національної інфраструктури, в якому йдеться про необхідність забезпечення стійкості та безпеки об'єктів, визначається перелік об'єктів критичної інфраструктури, що підлягають захисту [4]. Основна відповідальність за стійкість критичної інфраструктури покладається на власників та операторів. Водночас захист критичної інфраструктури урядом та контролюючими органами має на меті не лише забезпечення безпеки, а і сприяння інвестиціям та стабільності економіки [5].

Першими діяльність із захисту критичної інфраструктури започаткували США. Хоча робота у зазначеному напрямку велась продовж останніх десятиліть, як реакція на терористичні акти 2001 та для попередження і припинення стихійних лих і для значного підвищення рівня взаємодії різних державних органів та суб'єктів господарювання стало створення у 2002 році Міністерства внутрішньої безпеки США, яке сьогодні налічує понад 240 тис. співробітників та включає понад 15 різних спецслужб.

Різні міністерства тісно співпрацюють з Міністерством внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security– DHS), зокрема його управлінням розвідки та аналізу, яке здобуває та аналізує інформацію про загрози галузям промисловості з різних джерел. Частину даних щодо поточного стану інфраструктури та фактори відхилення його від нормальної діяльності надає профільне міністерство. Міністерства спільно з DHS проводить також аналіз інформації від Берегової охорони США (U.S. Coast Guard–USCG), Управління по безпеці на транспорті (Transportation Security Administration– TSA), Служби імміграційного та митного контролю, митного та прикордонного контролю і інших структур розвід спільноти.

Оцінка загроз здійснюється у взаємодії з управлінням директора національної розвідки (Office of the Director of National Intelligence - ODNI), яке забезпечує організацію взаємодії спецслужб різних відомств. Для відповідного реагування на наявні загрози відбувається координація дій та обмін інформацією з центрами спостереження DHS, а саме Національним центром

управління, Національним центром по координації інфраструктури, Національним центром зв'язку, а також Групою з забезпечення комп'ютерної безпеки США. Крім того, з метою реалізації заходів національної безпеки профільні міністерства співпрацюють з іншими постійними та спеціальними спостережними центрами ФБР, Міністерства юстиції та Секретною службою Мінфіну.

Узагальнення інформації про загрози діяльності КІ здійснює Центр аналізу загроз та ризиків для національної інфраструктури США (Homeland Infrastructure Threat and Risk Analysis Center–HITRAC) при DHS. Він також забезпечує інформування галузей інфраструктури про можливі ризики для них та наслідки від них, а також розробляє довгострокову стратегічну оцінку ризиків для галузей промисловості [6].

Схожий з американським підхід використовується у Канаді, де аналогічні функції, за виключенням питань безпеки на морі, виконує Міністерство суспільної безпеки та готовності до надзвичайних ситуацій Канади (Ministry of Public Safety and Emergency Preparedness of Canada) [7].

Вибір для України тієї чи іншої організаційної моделі захисту критичної інфраструктури свідчить про доцільність ретельного вивчення наявного зарубіжного досвіду та врахування особливостей національної організації функціонування державного механізму, а також необхідності захисту економічного потенціалу держави в умовах гібридної війни.

Стосовно питання загальної координації діяльності у цій сфері, доцільно розглянути можливість створення Національного центру з захисту критичної інфраструктури чи Центру захисту національної інфраструктури. Центр може бути утворений як окремий орган, або як структурна частина в межах діючого органу влади, який буде визначений як відповідальний за координацію діяльності із захисту критичної інфраструктури. Це може бути, як орган підпорядкований Прем'єр-міністру чи РНБО так і орган у складі СБ України (на базі підрозділів контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки, тощо). До складу зазначеного центру мають на правах членів входити представники задіяних міністерств та відомств.

Не менш важливим є питання організаційних механізмів функціонування вказаної системи.

Досить ефективним засобом організації захисту КІ є розробка та виконання відповідних планів (програм) захисту.

Для прикладу, в США, для захисту різних секторів КІ передбачений тісний взаємозв'язок між Президентом, Урядом, Міністерством внутрішньої безпеки, спецслужбами та приватним сектором економіки. Так, у відповідності до Директиви Президента США про Національну безпеку, розроблений «План захисту критичної інфраструктури США», у відповідності до нього спецслужби разом з міжвідомчими партнерами та представниками приватного сектору промисловості здійснюють його спільну розробку та реалізацію [6].

Враховуючи зазначене, вважається за доцільне запровадити відповідну практику в Україні, розробки Програми захисту КІ та Програми захисту секторів економіки України. Програми повинні бути зв'язані з механізмами державної підтримки та стимулювання розвитку економіки, а тому розроблятися у рамках відповідних державних цільових програм. Це сприятиме їх фінансовому забезпеченню.

Водночас, запровадження вищевказаних перетворень неможливе без системного удосконалення діючої нормативно-правової бази та вимагає внесення змін до Законів України про «Основи національної безпеки», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про основи державно-приватного партнерства», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про критичну інфраструктуру та її захист», в яких доцільно передбачити: створення державної системи захисту критичної інфраструктури; визначення органу, відповідального за координацію діяльності із захисту критичної інфраструктури, економічного та науково-технічного потенціалу; функцій, повноважень та відповідальності центральних органів виконавчої влади та інших органів у сфері захисту критичної інфраструктури, а також прав, обов'язків та відповідальності власників і операторів об'єктів критичної інфраструктури; запровадження єдиного методологічного проведення оцінки загроз критичній інфраструктурі та ре-

гування на них, зокрема щодо аварій і технічних збоїв, небезпечних природних явищ, зловмисних дій; запровадження критеріїв та методології віднесення об'єктів інфраструктури до критичної інфраструктури, порядок їх паспортизації та категоризації; засад державно-приватного партнерства та ресурсного забезпечення у сфері захисту критичної інфраструктури; міжнародного співробітництва у сфері захисту критичної інфраструктури.

Забезпечення стійкості національної критичної інфраструктури та ефективність діяльності спецслужб значною мірою залежить від стану приватно-публічного партнерства. Світова практика засвідчує те, що значна частина об'єктів критичної інфраструктури знаходиться в приватній власності. У цьому разі від процесу налагодження обміну інформацією залежить кінцевий результат - рівень захищеності об'єктів. Важливо згадати, що зазначений процес у більшості розвинутих країн побудований таким чином, що відповідальність за безпеку об'єктів критичної інфраструктури покладається на їх власників (операторів). Саме до їх обов'язків входить забезпечення стабільного функціонування об'єкту, його живучість та стійкість, при цьому роль держави полягає у забезпеченні належного інформування власників об'єктів, розробка нормативно-правової бази та створення умов для залучення інвестицій.

Прикладом організації взаємодії та спільних заходів із захисту КІ може слугувати німецька «Концепція основних заходів по захисту КІ, рекомендація для підприємств». У вказаному акті зазначається, що високий рівень безпеки елементів інфраструктури відповідає кривим інтересам підприємств та громадян держави [8].

Вищевказане засвідчує необхідність створення нормативно правової-бази щодо врегулювання питань взаємних зобов'язань безпекового сектору держави та суб'єктів недержавної форми власності у діяльності із захисту критичної інфраструктури. Сьогодення вимагає запровадження практики аналізу ризиків та загроз, готовності до реагування на них, переходу на новий рівень з питань взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами госпо-

дарювання різних форм власності з відповідними державними органами.

Висновки. Побудова системи захисту КІ в Україні значно залежить від наступних факторів.

1. Нормативного закріплення термінів «інфраструктура держави», «критична інфраструктура держави», «об'єкти критичної інфраструктури», «захист критичної інфраструктури». При цьому, якість процесу захисту КІ та злагодженість діяльності суб'єктів захисту, вірний вибір об'єктів забезпечення безперечно залежить від повноти та чіткості вищезазначених термінів у законодавстві.

2. Спільна розробка та виконання відповідних планів (програм) захисту КІ може значно посилити взаємодію між учасниками процесу та чітко визначить повноваження кожного із них.

3. Організація захисту КІ можлива лише завдяки комплексному підходу до протидії зовнішнім та внутрішнім загрозам, створення відповідної нормативно-правової бази. В першу чергу доцільно вжити заходи з удосконалення Законів України про «Основи національної безпеки», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про основи державно-приватного партнерства», «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» та розробити Закон України «Про критичну інфраструктуру та її захист», де мають бути закладені норми, які передбачають стабільність функціонування і недопущення небезпечних наслідків для національної безпеки, підвищать інвестиційну привабливість економіки та закладуть основи організації захисту КІ. Підзаконні нормативно-правові акти мають забезпечити відсутність пробілів у функціонуванні вказаної сфери та якісний різновекторний зв'язок (за принципом отримання інформації щодо загрози - її локалізація) між суб'єктами та об'єктами захисту у цій сфері.

4. Якісна та результативна взаємодія і кінцевий результат можливі лише завдяки удосконаленню механізму приватно-публічного партнерства та переходом на новий рівень з питань взаємодії та обміну інформацією між суб'єктами господарювання різних форм власності з відповідними державними органами.

1. Закон Республіки Польща «Про антикризове управління» від 26.04.2007.
2. Закон Литовської республіки «Про підприємства та об'єкти, які є стратегічно важливими для національної безпеки, та інші підприємства, які є важливими для національної безпеки» від 10.10.2002.
3. *Nationale Strategiezum Schutz Kritischer Infrastrukturen (KRITIS-Strategie)* [Електронний ресурс]. – ВМІ, 2009. – Режим доступу: <http://www.kritis.bund.de>.
4. *National Infrastructure Plan 2014* [Електронний ресурс]. – HM Treasury, 2014 – Режим доступу: www.gov.uk.
5. *Keeping the Country Running: Natural Hazards and Infrastructure*. – Civil Contingencies Secretariat, Cabinet Office. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gov.uk>.
6. Єрменчук О.П. Організація захисту критичної інфраструктури оборонно-промислового комплексу з використанням досвіду США / Єрменчук О.П., Скурський П.П. // Інформаційна безпека. – 2011. – С. 54-63.
7. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури. / Д. Бірюков [та ін.] ; Нац. інс-т. стратегічних досліджень. Експерти. Офіс зв'язку НАТО в Україні. – Київ, 2015. – 35 с.
8. *Защита критической инфраструктуры. Концепция основных мер защиты. Рекомендация для предприятий*. – Bundesministerium des Innern, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bmi.bund.de.

Єрменчук О.П. Побудова системи захисту критичної інфраструктури в Україні з використанням досвіду сектору безпеки іноземних держав

В Україні на загальнодержавному рівні розпочато створення системи захисту критичної інфраструктури. Для цього ведеться розробка над визначенням стратегічних цілей державної політики в сфері захисту критичної інфраструктури, принципів побудови системи захисту критичної інфраструктури та завдання такої системи. Проте, на даний час ще відсутній системний підхід до управління захистом та безпекою усього комплексу, об'єктів та ресурсів, з урахуванням взаємопов'язаності об'єктів, які прийнято відносити до критичної інфраструктури. Крім того, досі відсутній механізм попередження можливих ризиків та загроз, що виникають в процесі функціонування критичної інфраструктури.

Захист критичної інфраструктури має посісти належне місце в діяльності органів СБ України та стати об'єктом забезпечення в міжвідомчій безпековій системі координат. Безумовно важливу роль у цьому процесі має відігравати СБ України, як орган на який покладено задачу із забезпечення державної безпеки. Важливим напрямом діяльності СБ України має стати попередження ризиків та загроз критичній інфраструктурі держави.

Відповідно, в Службі безпеки України назріла доцільність визначення на нормативно-правовому та організаційному рівнях напрямів захисту критичної інфраструктури та удосконалення діючих форм та методів роботи.

Ключові слова: критична інфраструктура, сектор безпеки, Служба безпеки України

Yermenchuk O.P. Construction of the critical infrastructure protection system in Ukraine using the experience of the foreign security sector

In Ukraine, the creation of a critical infrastructure protection system has been initiated at the national level. For this purpose, the development of defining the strategic objectives of the state policy in the field of critical infrastructure protection, the principles of building a critical infrastructure protection system, and the tasks of such a system is underway. However, at the present time there is no systematic approach to managing the protection and security of the whole complex, objects and resources, taking into account the interconnectedness of objects that are assigned to the critical infrastructure. In addition, there is still no mechanism for preventing possible risks and threats occurring during the operation of a critical infrastructure.

The protection of critical infrastructure should take proper place in the activities of the bodies of the Security Council of Ukraine and be the object of provision in the interdepartmental security coordinate system. Undoubtedly, an important role in this process is to be played by the Security Council of Ukraine, as the body entrusted with the task of ensuring state security. An important activity of the SCU should be the prevention of risks and threats to the critical infrastructure of the state.

Accordingly, the Security Council of Ukraine has expedited the expediency of defining, at the regulatory and legal levels, the critical infrastructure protection and improvement of existing forms and methods of work.

Key words: critical infrastructure, security sector, Security Council of Ukraine

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Гнідан Р.М.

ВІДМЕЖУВАННЯ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ВІД СУМІЖНИХ ДОГОВІРНИХ КОНСТРУКЦІЙ

УДК - 347. 4

Постановки проблеми. Чинне цивільне і земельне законодавство залишає неврегульованими ряд істотних аспектів, що стосуються укладення, виконання та припинення договору оренди земельних ділянок. Відсутність належного системного підходу при прийнятті нормативних правових актів, що регулюють передачу в оренду земельних ділянок, які перебувають у приватній, державній та комунальній власності, призводить до наявності колізій у правовому регулюванні одних і тих же правовідносин, нецільового використання землі, недобросовісної конкуренції. З огляду на зазначене в сучасних умовах виникає гостра потреба у проведенні комплексного науково-теоретичного дослідження проблем договору оренди земельної ділянки.

Стан дослідження. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці фахівців в галузі цивільного договірнього права та земельного права, серед яких варто виділити А.Г.Брунь, О.В.Дзеру, В.Носіка, В.І.Семчика, О.Феліва. Разом з тим праці згаданих науковців торкаються проблеми співвідношення договору оренди земельної ділянки з іншими договорами лише частково.

Мета статті полягає у проведенні порівняльного аналізу співвідношення договору оренди земельної ділянки та суміжних договірних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Поширеним в договірній практиці є укладення договорів оренди земельного паю. Характерні риси таких договорів закріплені в указах Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [1] від 3 грудня 1999 р., «Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)» [2] від 15 грудня 1998 р., «Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян - власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [3] від 2 лютого 2002 р. та інших підзаконних нормативно-правових актах.

Договір оренди земельної ділянки відрізняється від договору оренди земельної частки (паю), який має значне поширення у сільському господарстві України. Договір оренди земельної частки (паю) - це угода сторін, що передбачає переуступку права використання земельної частки (паю) іншій особі на умовах платності, зворотності, строковості з метою формування і використання єдиного земельного масиву для задоволення інтересів орендодавця і орендаря [4, с. 397].

На початковому етапі з передачі земельних часток (паїв) в оренду ряд правознавців, вказуючи на юридичну алогічність оренди земельних часток (паїв), висловилися проти укладення договорів їх оренди [5, с. 83]. Однак на законодавчому рівні правова можливість укладення договору оренди щодо паю була все ж закріплена. Уперше до земельного законодавства України поняття «земельна частка (пай)» було внесено Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва». Зокрема в п. 2 вищезазначеного нормативно-правового акта вказано на те, що організаціям землеустрою необхідно здійснити поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості), а в пункті 3 закріплюється норма про те, що право на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави.

Відповідно до абзацу другого розділу IX «Перехідні положення» Закону України «Про оренду землі» громадяни - власники

сертифікатів на право на земельну частку (пай) до виділення їм у натурі (на місцевості) земельних ділянок мають право укласти договори оренди земель сільськогосподарського призначення, місце розташування яких визначається з урахуванням вимог раціональної організації території і компактності землекористування, відповідно до цих сертифікатів з дотриманням вимог цього Закону.

Реєстрація договорів оренди земельного паю здійснюється на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 24.01.2000 №119 «Про затвердження Порядку реєстрації договорів оренди земельної частки (паю)» [6]. Реєстрація договорів оренди паю проводиться виконавчим комітетом сільської, селищної, міської ради за місцем розташування земельної частки (паю) (п. 2). Договір оренди реєструється у Книзі записів реєстрації договорів оренди земельних часток (паїв), що ведеться за формою згідно з додатком. Датою реєстрації договору оренди є дата внесення відповідного запису до цієї Книги (п. 4).

Таким чином, процедура реєстрації договорів оренди земельного паю суттєво відрізняється від процедури реєстрації земельної ділянки, щодо якої оформлено право власності (різні нормативно-правова основа, уповноважений на реєстрацію орган, предмет реєстрації і т.д.).

Слід також зазначити, що при виділенні земельної частки паю в натурі (на місцевості) земельна ділянка, як правило, матиме чітко визначену площу, яка не співпадає з площею, зазначеною в умовних кадастрових гектарах у сертифікаті на право на земельну частку (пай).

Науковці зазначають, що договір оренди земельної частки (паю) – не те ж саме, що договір оренди земельної ділянки. Так А. Брунь, досліджуючи договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення, доходить висновку, що користування земельними ділянками та сертифікатами здійснюється, як правило, на основі двох самостійних угод, які за певних умов можуть інтегруватися в одне зобов'язання [7, с. 3]. На думку В. Носіка та Т. Коваленка, земельний пай – спеціальна юридична

категорія, і її не можна ототожнювати з конкретною земельною частиною чи земельною ділянкою [8, с. 49].

Держкомзем України зазначив в листі «Щодо укладення договорів оренди земельної частки (паю) та оренди земельної ділянки» від 13.03.2001 № 14-17-2-Н1063/2960, що оренда земельної частки (паю) та оренда земельної ділянки за предметом є суттєво різними якісними відносинами [9]. У випадку оренди земельної частки (паю) встановлюються орендні відносини щодо права на земельну частку (пай), не визначену в натурі земельну ділянку, посвідчену сертифікатом.

Цікавою особливістю договору оренди земельного паю є й те, що йдеться не про володіння, користування та розпорядження конкретною земельною ділянкою, яку виділено на місцевості, а про право на земельну ділянку, адже сама ділянка перебувала в загальному масиві ділянок, що виділялися учасникам колективного сільськогосподарського підприємства. Через те укладення такого договору можливо лише тоді, коли орендар узяв в оренду єдиний земельний масив, у складі якого знаходиться земельна ділянка. Отже, орендар користується єдиним земельним масивом, проте договір оренди земельної частки (паю) укладає з усіма особами, які мають право на земельні паї, що є в складі цього масиву [10, с. 120].

Слід також зазначити й ту особливість, що відповідно до ст. 761 ЦК України право передання майна в найм має власник речі або особа, яка має майнові права. Власник сертифікату, тобто орендодавець, за договором оренди земельної частки (паю), не має повноважень власника на земельну ділянку, стосовно якої фактично укладається договір. Отже, право власності та право на пай – різні правові категорії [5, с. 182]. Перше пов'язане з правом на річ, а друге передбачає лише саме право без відведення реальної земельної ділянки в натурі [11, с. 88].

Таким чином, відмінність договору оренди земельної ділянки від договору оренди земельного паю полягає в наступному: 1) предметом договору оренди земельної ділянки є певний конкретизований об'єкт - нерухома річ, а предметом договору оренди паю є майнове право – право на земельну частку; 2) земельна ді-

лянка має чіткі межі, місце розташування, кадастровий номер, які не притаманні земельному паю; 3) відмінний порядок реєстрації договору: договір оренди земельного паю підлягає державній реєстрації на відміну від договору оренди земельної ділянки; 4) право оренди земельної ділянки підлягає державній реєстрації, а право оренди паю не реєструється.

Слід відмежувати також договір оренди земельної ділянки від договорів, якими опосередковується використання обмежених речових прав.

Одним з показових прикладів складності відокремлення правовідносин, що виникають з договору оренди земельної ділянки, від правовідносин, що виникають на підставі суперфіцію, є судова справа за позовом виконавчого комітету Вінницької міської ради до ТОВ «А» про розірвання укладеного між сторонами договору оренди земельної ділянки. Сторони посилалися на різні правові норми, які, на їх думку, мали бути застосовані в даному випадку. Зокрема, виконавчий комітет Вінницької міської ради (позивач) наполягав на тому, що між ним та ТОВ «А» (відповідач) був укладений договір оренди земельної ділянки для будівництва адміністративної будівлі, тому, на його думку, до відносин, що виникли на підставі цього договору, повинні застосовуватися норми, які регулюють орендні відносини. Натомість відповідач вважав, що відносини мають бути врегульовані нормами, які визначають право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій).

Рішенням Господарського суду Вінницької області та постановою Житомирського апеляційного господарського суду позов задоволений, а договір оренди земельної ділянки розірваний. Натомість ВГСУ скасував постанову Житомирського апеляційного господарського суду та передав справу на повторний розгляд до суду першої інстанції. При цьому відзначив, що до даних відносин повинні застосовуватися норми, які регулюють право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), а саме: стаття 1021 ЗК та главою 34 ЦК України.

ВСУ відмінив постанову ВГСУ, а постанову Житомирського апеляційного господарського суду та рішення Господарського

суду Вінницької області залишив в силі. Було встановлено, що між виконавчим комітетом Вінницької міської ради та ТОВ «А» виникли саме орендні правовідносини, а підставою для розірвання договору є використання земельної ділянки не за цільовим призначенням, а невикористання земельної ділянки для забудови впродовж трьох років підряд [12].

Вище згадана судова справа слугує показовим прикладом того, що іноді досить важко провести межу між орендою землі та суперфіцієм.

На думку Ч.Н.Азімова, право суперфіцію виникає з договору оренди земельної ділянки для забудови подібно до того, як право власності виникає на підставі окремих договорів (договір купівлі-продажу, договір міни, договір дарування і т. п.) [13, с. 110]. О. Фелів зазначає, що із чинного законодавства випливає, що єдиною кваліфікуючою відмінністю між суперфіцієм та орендою [14, с. 7] можна визнати тільки одну: суперфіцій може бути наданий безстроково (ч. 4 ст. 413 ЦК), а оренда обмежена 50 роками. Щоправда автор не врахував змісту ч. 5 ст. 413 ЦК України, згідно з якою строк користування земельною ділянкою державної чи комунальної власності для забудови не може перевищувати 50 років.

Згідно ст. 414 ч. 1 абз. 2 ЦК України власник ділянки може отримувати частку від доходу, якщо користувач (власник суперфіцію) збудує на ділянці промисловий об'єкт. Таке право власника земельної ділянки навряд чи можна вважати відмінною ознакою між суперфіцієм та орендою, оскільки сторонам договору оренди нічого не перешкоджає передбачити аналогічне право орендодавця.

Таким чином, відмінність договору суперфіцію полягає в наступному: 1) за цільовим призначенням земельна ділянка передається в користування іншій особі виключно для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель (суперфіцій); 2) необмеженість строку передачі в користування земельної ділянки приватної форми власності.

Законом закріплено право орендаря укласти договір суборенди земельної ділянки. Орендована земельна ділянка або її части-

на може передаватися орендарем у суборенду без зміни цільового призначення, якщо це передбачено договором оренди або за письмовою згодою орендодавця (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оренди землі») [15].

Слід відрізнити суборенду від здійснення господарської діяльності за замовленням орендаря за іншими цивільно-правовими договорами (наприклад, договір підряду тощо) та від договору відчуження права оренди. За загальним правилом дозволяється передача в суборенду будь-якої земельної ділянки (за винятком ч. 7 ст. 8 Закону), якщо це передбачено договором оренди. Відповідно до ч. 7 ст. 8 Закону передача в суборенду земельних ділянок, на яких розташовані цілісні майнові комплекси підприємств, установ і організацій державної або комунальної власності, а також заснованих на майні, що належить Автономній Республіці Крим, та їх структурних підрозділів, забороняється.

В ст. 8-1 Закону йде мова про відчуження права оренди земельної ділянки державної або комунальної власності. Про можливість відчуження права оренди земельної ділянки приватної форми власності в Законі не згадується взагалі.

Відповідно до ч. 4 ст. 124 ЗК України передача в оренду земельних ділянок, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, здійснюється за договором оренди між власником земельної ділянки і орендарем. Підставою для укладення договору оренди може бути цивільно-правовий договір про відчуження права оренди. Таким чином, з аналізу ЗК України можна зробити **висновок**, що відчужено може бути право оренди земельної ділянки будь-якої форми власності [16].

Орендодавцем за договором суборенди є орендар за первісним договором оренди. З аналізу норм щодо відчуження права оренди земельної ділянки випливає, що відчужити право оренди може орендар. Закон не наділяє правом відчуження права оренди земельної ділянки власника земельної ділянки.

Договір суборенди земельної ділянки підлягає державній реєстрації. Договір відчуження права оренди земельної ділянки не реєструється. Але відповідно до ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтя-

жень» підлягає державній реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Таким чином, спільним для обох договорів (договору суборенди земельної ділянки та договору відчуження права оренди), є те, що кінцевою метою договорів є передача права володіння та користування земельною ділянкою.

Разом з тим між цими договорами є ряд відмінностей: 1) договір відчуження права оренди не підлягає державній реєстрації; 2) забороняється за договором суборенди передача в суборенду земельних ділянок, на яких розташовані цілісні майнові комплекси підприємств, установ і організацій державної або комунальної власності; 3) договір суборенди земельної ділянки є договором найму, договір відчуження права оренди земельної ділянки є договором купівлі-продажу.

1. *Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>*
2. *Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай): Указ Президента України від 15 грудня 1998 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1353/98>*
3. *Про додаткові заходи щодо соціального захисту селян – власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 2 лютого 2002 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2002>*
4. *Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.*
5. *Семчик В.І. Земельний пай не може бути предметом оренди / В.І. Семчик // Правова держава: щорічник наукових праць. – К., 1997. – Вип. 8. – С. 180–184.*
6. *Про затвердження Порядку реєстрації договорів оренди земельної частки (паю) : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2000 р. № 119 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 4. – Ст. 113.*

7. Брунь А. Г. Договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Алевтина Геннадіївна Брунь. – Х., 2003. – 16 с.
8. Носік В. Про правову природу земельної частки (паю) / В. Носік, Т. Коваленко // Право України. – 2000. – № 3. – С. 48–53.
9. Щодо укладення договорів оренди земельної частки (паю) та оренди земельної ділянки: лист Державного комітету України по земельних ресурсах від 13.03.2001 № 14–17–2–Н1063/2960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua-zmwdgr.html>
10. Калаур І.Р. Договірні зобов'язання про передання майна у користування в цивільному праві України» / Дис. ... доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 / Іван Романович Калаур. – 2015. – 466 с.
11. Брунь А. Г. Договір оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Алевтина Геннадіївна Брунь. – Х., 2003. – 173 с.
12. Вищий господарський суд України. Узагальнення судової практики розгляду господарськими судами справ у спорах, пов'язаних із земельними правовідносинами від 01.01.2010 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001600-10>
13. Азімов Ч. Сервітути в цивільному праві України / Ч. Азімов // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 1. – С. 108–114.
14. Фелів О. Оренда землі згідно з законодавчими змінами від 16 вересня 2008 р. / Олексій Фелів // Юридичний журнал. – №2. – 2009. – С. 3–8.
15. Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 № 161–XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – №46–47. – Ст. 280.
16. Земельний кодекс України в редакції від 25.10.2001 № 2768–III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

Гнідан Р.М. Відмежування договору оренди земельної ділянки від суміжних договірних конструкцій

В статті аналізується співвідношення договору оренди земельної ділянки та суміжних договірних конструкцій, серед яких зокрема договір оренди земельного паю, договори користування обмеженими речовими правами. Досліджується співвідношення договору суборенди земельної ділянки та договору відчуження права оренди земельної ділянки. З'ясовано, що спільним для обох договорів є те, що кінцевою метою договорів є передача права володіння та користування земельною ділянкою іншій особі.

Ключові слова: договір оренди земельної ділянки, договір оренди земельного паю, договір відчуження права оренди земельної ділянки

Гнідан Р.М. Отграничение договора аренды земельного участка от смежных договорных конструкций

В статье анализируется соотношение договора аренды земельного участка и смежных договорных конструкций, среди которых в частности договор аренды земельного пая, договоры пользования ограниченными вещными правами. Исследуется соотношение договора субаренды земельного участка и договора отчуждения права аренды земельного участка. Выяснено, что общим для обоих договоров является то, что конечной целью договоров является передача права владения и пользования земельным участком другому лицу.

Ключевые слова: договор аренды земельного участка, договор аренды земельного пая, договор отчуждения права аренды земельного участка

Hnidan R.M. Delimitation of lease contract of the land plot from other contractual constructions

In the article there is analyzed the correlation between the lease agreement of the land plot and other contractual constructions, including, in particular, the land part lease agreement, contracts on the use of limited real rights. The correlation of the contract of sublease of a land plot and the contract of alienation of the right of lease of a land plot is investigated. It is revealed that the common peculiarity for both contracts is that the ultimate aim of the agreements is to transfer the right of possession and use of the land to another person.

Keywords: lease contract of the land plot, lease contract of a land share, contract of alienation of the right of rent of the land plot

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАКИ

Тасека О.Ф.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ В УКРАЇНІ: НАГАЛЬНА ПОТРЕБА ЧИ ЗАЙВА ІНІЦІАТИВА?

УДК 343.232

Постановка проблеми. Прийняття уже не нового КПК України зумовило появу у законодавстві нашої держави інституту кримінального проступку. Однак очевидно, що на сьогодні КПК є єдиним нормативно-правовим актом, де згадується це поняття. Впродовж тривало часу законодавець якби не помічає, що така новела відверто суперечить положенням КК України, який повинен бути базовим для процесуального законодавства. Окремими науковцями справедливо відзначається, що встановлення процесуальних правил провадження у справах про кримінальні проступки відбулося до визначення сутності цих проступків та кола діянь, які визнаватимуться правопорушенням даного виду, що вочевидь суперечить логіці (про правила законодавчої техніки можна не згадувати – вітчизняні нормотворці вже давно засвідчили зневажливе ставлення до них) [1, С. 129-130].

Хоча й доповнення кримінального законодавства вказаним інститутом навряд кардинально покращить ситуацію, оскільки такі суттєві зміни вочевидь зруйнують усталену структуру закону про кримінальну відповідальність, подекуди звужать, а подекуди занадто розширять сферу кримінально-правового впливу. Взагалі складається враження, що удосконалення законодавства, у тому числі й кримінального, асоціюється в окремих науковців, та й у представників законодавчого органу держави, виключно з його

розширенням та ускладненням. Однак, надмірне ускладнення кримінального закону видається утопічним завданням.

Привести у відповідність матеріальне та процесуальне законодавство безумовно потрібно, питання лише яким чином: матеріальне законодавство до процесуального, чи процесуальне до матеріального. Відповідь на це запитання видається очевидною, хоча реальна ситуація свідчить зовсім про інше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запровадження інституту кримінальних проступків стало предметом дослідження багатьох науковців. Більше того, кількість публікацій з цієї тематики продовжує зростати, що свідчить про неабиякий інтерес наукового товариства до цього питання. Серед науковців, які присвятили свої дослідження проблемам запровадження інституту кримінального проступку до законодавства України можна відзначити праці: Д. С. Азарова, В. І. Борисова, М. М. Дмитрука, І.В. Козича, Н. Ф. Кузнєцової, В. М. Куца, А. А. Музики, В.О.Навроцького, М. І. Панова, І. Ю. Романюка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка, П. Л. Фріса, М. Д. Шаргородського, О.М. Шармари та ін.

Вочевидь внесок вказаних, а також інших науковців, які торкалися цього питання є вагомим, однак проблеми, пов'язані із запровадженням цього інституту навряд можна вважати вирішеними. Це у свою чергу дає підстави стверджувати, що проведення подальших наукових пошуків у цьому напрямку є надалі актуальними.

Метою цієї статті є аналіз основних теоретичних підходів щодо доцільності запровадження інституту кримінальних проступків у кримінальному законодавстві України, а також положень окремих проектів законодавчих актів з цього питання.

Виклад основного матеріалу. Прагнення України інтегруватись у європейське співтовариство вимагає проведення всебічних реформ, у тому числі й кримінального законодавства. Одним із сучасних напрямків таких реформ є запровадження інституту кримінальних проступків.

Як зазначає Н. М. Мирошніченко, запровадження цього інституту є проявом гуманізації з боку держави, а також є необхід-

ним кроком для виконання Україною вимог міжнародних угод, які були ратифіковані Україною [2, С. 155]. У цьому випадку, відзначає О. З. Гладун, не йде мова про декриміналізацію відповідних діянь, адже кримінальна відповідальність за їх вчинення не скасовується, а набуває дещо іншої форми – стягнення. Таку диференціацію кримінальної відповідальності, пише він, особливо зважаючи на менш суворий, ніж у покарань, характер кримінально-правових стягнень (згідно з Концепцією – короткострокове позбавлення волі, штраф у певному обмеженому розмірі, позбавлення спеціальних прав, залучення до обов'язкових робіт тощо), а також відсутність судимості за вчинення кримінального проступку, безумовно, слід розглядати як елемент гуманізації кримінального законодавства [3, С. 92].

Впродовж останніх років підготовлено чимало проектів нормативно-правових актів щодо запровадження інституту кримінальних проступків у КК України. Очевидно, що кожен із них містить положення, які заслуговують як підтримки, так і обґрунтованої критики. Останнє обумовлено відсутністю наукового підґрунтя окремих нововведень, або ж не врахування тих теоретичних напрацювань з цього питання, які на сьогодні задекларовані у наукових працях. З огляду на це складно знайти аргументи проти поглядів окремих дослідників, які зазначають, що при аналізі положень цих законопроектів та пояснювальних записок до них складається враження, що їх автори при створенні відповідних законоположень не визнали за доцільне використати результати численних наукових досліджень інституту кримінальних проступків, здійснених вітчизняними та зарубіжними фахівцями [4].

Враховуючи кількість та обсяг таких проектів звернемо увагу на один із них, який, як видається, потребує окремої уваги.

Так, одним із нещодавно доопрацьованих проектів, що передбачає запровадження інституту кримінального проступку є Проект закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Вказаний Проект неодноразово доопрацьовувався, однак питань до нього менше не стало.

Аналіз положень цього законопроекту дає підстави звернути увагу на наступне:

По-перше, викликає сумнів підхід до вдосконалення чинного КК шляхом приведення норм матеріального права у відповідність до норм процесуального права. Оскільки, за загальним правилом, норми процесуального права є похідними від норм матеріального права. Між нормами матеріального права відповідної галузі та нормами процесуального права існує системний зв'язок, згідно з яким процесуальні норми обслуговують (забезпечують реалізацію) чинні норми відповідної галузі матеріального права, а тому мають відповідати чинним на даний момент матеріально-правовим нормам.

З огляду на це схема, за якою спочатку приймається кримінально-процесуальний закон, а потім вносяться глобальні зміни до матеріального кримінального законодавства з метою його «приведення у відповідність» до зміненого процесуального закону, є алогічною і не відповідає природі та принципам співвідношення між матеріальними і процесуальними правовими нормами.

У науковій літературі цілком слушно наголошується на тому, що процес легалізації аналізованої категорії відбувається «задом наперед» – у межах процесуального, а не матеріального права. На думку цього науковця, можна припустити, що Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) писався із запасом, ніби на виріст. Його автори, очевидно, вважали, що категорія «кримінальний проступок» у матеріальному праві з'явиться неминуче, а тому вирішили наперед визначити відповідні процесуальні правила [1, С. 129].

По-друге, окрему увагу слід звернути на те, що у Конституції України вживається саме термін «злочин» і немає жодних згадок ані про «кримінальні правопорушення», ані про «кримінальний проступок».

Як з цього приводу зазначає О. М. Шамара, ці новели не було узгоджено з Конституцією України, незважаючи на існуючий зміст ч. 1 ст. 3 КК України, у якій зазначено, що КК ґрунтується на Конституції України. Поняття ж «кримінальний проступок» в Конституції України відсутнє, а поняття «злочин» міститься в ба-

гатьох статтях. Крім того, у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України відображено поділ правопорушень на види, відповідно до якого виокремлюють злочини, адміністративні та дисциплінарні правопорушення, тоді як вказівка на кримінальне правопорушення або кримінальний проступок відсутня [5, С. 359]. На думку Д.С. Азарова, навряд чи може бути піддано сумніву чи якимось застереженням аксіоматичне положення про те, що кримінальний закон має ґрунтуватися на Конституції України. У літературі вже неодноразово зазначалося, що в Основному Законі нашої держави не згадується поняття «кримінальне правопорушення», натомість вживається поняття «злочин». Відтак, пише він, майбутній закон України про кримінальні проступки не узгоджуватиметься з низкою конституційних норм [1, С. 129].

Відтак пропонувані в проекті закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (далі – Проект) зміни, які є наслідком внесення відповідних термінів до нового Кримінального процесуального кодексу України, є досить сумнівними й щодо їх відповідності конституційним положенням та термінології.

По-третє, у пояснювальній записці до Проекту необхідність внесення таких змін обґрунтовується тим, що в загальній кількості розслідуваних злочинів тяжкі та особливо тяжкі складають четверту частину, а злочини невеликої тяжкості або середньої тяжкості становлять майже 50 % від усіх розслідувань, що призводить до затягування розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, а також необґрунтованої тяганини у розслідуванні злочинів невеликої тяжкості. Однак, слід звернути увагу, що ця проблема пов'язана з нормами не матеріального, а процесуального права, відповідно і зміни повинні стосуватися виключно положень Кримінального процесуального кодексу України.

Відповідно розвантажити слідчі органи можливо за допомогою передбачення в КПК України спрощеної процедури розслідування окремих видів злочинів. Так, у кримінальному процесуальному законодавстві доцільно було б передбачити вичерпний перелік злочинів (невеликої тяжкості та окремих злочинів серед-

ньої тяжкості), процедура досудового розслідування яких є спрощеною (у формі дізнання), та відповідно положення, які б регламентували проведення цієї процедури. Саме такі зміни, з одного боку, сприяли б розвантаженню слідчих органів, з іншого – не викликали б потреби у внесенні ґрунтовних змін до Кримінального кодексу України.

По-четверте, автори Проекту пропонують доповнити статтю 89 КК України пунктом 21, у якому вказують на те, що особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання визнаються такими, що не мають судимості. З цього приводу слід зазначити, що у пропонованому Проекті кримінальним проступком визнається передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

За чинною редакцією ст. 89 КК України пунктами 4-6 передбачено строки погашення судимості для випадків вчинення особою злочинів невеликої тяжкості, які згідно з Проектом повинні стати кримінальними проступками. Відповідно положення п. 21 Проекту певним чином суперечить положенням пунктів 4-6 ст. 89 КК України. Тому не зовсім зрозуміло, як за таких обставин співвідносяться між собою положення пропонованого п. 21 із пунктами 4, 5 та 6 ст. 89 КК України. Шляхів вирішення цієї проблеми може бути кілька: 1) не доповнювати ст. 89 п. 21; 2) доповнити вказану статтю п. 21, натомість виключити пункти 4-6; 3) доповнити ст. 89 КК України п. 21 та залишити 4-6, однак в останніх з них зазначити, що вказані строки погашення судимості застосовуються тоді, коли суд призначив основне покарання, не пов'язане з позбавленням волі (громадські роботи, виправні роботи тощо) за вчинення особою злочину. Наприклад, особа вчиняє злочин, передбачений ч. 1 ст. 312 КК України (злочин середньої тяжкості), що виключає можливість застосування положень пропонованого п. 21 ст. 89, суд призначає покарання у виді обмеження волі (альтернативна санкція цієї статті таку можливість передбачає).

Відповідно, в такому разі застосовуються положення п. 6 ст. 89 КК України.

Тобто у разі, якщо особа вчиняє кримінальний проступок, діють положення пропонованого п. 21 ст. 89, а у разі, якщо особа вчиняє злочин (наприклад, середньої тяжкості з альтернативною санкцією) і суд застосовує покарання, не пов'язане з позбавленням волі (наприклад, виправні роботи), застосовуються положення п. 4, 5 або 6 цієї статті.

Окрім того, ідея щодо відмови від інституту судимості при вчиненні особою кримінального проступку також виглядає не надто раціональною. Як зазначає з цього приводу О. М. Шармар, така ідея суперечить установленим положенням національної кримінально-правової доктрини, оскільки судимість є характерним наслідком лише для кримінальної відповідальності, що і відрізняє її від інших видів юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної тощо) [5, С. 359]. З чим важко не погодитись.

По-п'яте, доволі спірною видається позиція авторів Проекту щодо необґрунтованої зміни санкцій окремих статей Особливої частини КК України. Намір авторів очевидний – залишити окремі суспільно небезпечні діяння в категорії «злочин». Однак такий підхід навряд чи можна вважати виправданим. Такими змінами автори Проекту злочини, які за ступенем тяжкості відносилися до злочинів невеликої тяжкості, перевели до категорії «злочинів середньої тяжкості» (такі зміни стосуються 61 статті), а це фактично посилює кримінальну відповідальність за ці діяння і виключає можливість застосування окремих положень КК, які належать до так званих заохочувальних норм (до прикладу, застосування у такому разі положень ст.ст. 45, 46 КК виключається). Крім того, готування до таких злочинів стане кримінально караним.

Враховуючи те, що автори Проекту підвищили ступінь тяжкості злочинів, передбачених статтями 118, 123, 124, 135, 136, 140, 142, 143, 1581, 1591, 160, 161, 180, 204, 205, 2051, 206, 2091, 210, 212, 2121, 219, 2201, 2202, 222, 2231, 224, 227, 229, 232, 2321, 2322, 243, 244, 286, 293, 300, 301, 304, 309, 313, 318, 342, 343, 344, 347, 3471, 351, 3611, 3612, 362, 363, 3631, 364, 3652,

366, 3661, 367, 3682, 3692, 374 КК України (із злочинів невеликої тяжкості злочини стають злочинами середньої тяжкості), не обґрунтованим видається пом'якшення покарання за прості склади крадіжки, грабежу, умисного знищення або пошкодження майна, а також простий та кваліфікований склад незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Тобто частини перші статей 185, 186, 194 та частина перша та друга статті 309 пропонується віднести до кримінальних проступків. Така пропозиція, зрозуміло, зумовлена значною поширеністю цих злочинів. Однак, як зазначалось вище, передбачити спрощений порядок досудового розслідування для крадіжки, грабежу, умисного знищення чи пошкодження майна та незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту можна іншим чином.

Крім того, в окремих випадках необґрунтовано санкцію статті посилили аж у 8 разів. Так, до прикладу, санкція ст. 227 КК України (Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції) передбачає покарання у виді штрафу від п'ятисот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, натомість Проектом пропонується покарання у виді штрафу від трьох до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Також слід звернути увагу, що в окремих із пропонованих редакцій статей Особливої частини КК України розміри покарання за основний та кваліфікований склад однакові. Наприклад, ч. 1 чинної редакції статті 300 КК України передбачає покарання у виді штрафу до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а ч. 2 цієї статті це саме покарання у розмірі від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Така градація цього покарання логічна, оскільки покарання за кваліфікований склад злочину повинно бути суворіше за покарання, передбачене для основного складу. Натомість ч. 1 та ч. 2 ст. 300 Проекту передбачають однаковий розмір покарання (штраф

від однієї до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян), що суперечить правилам законодавчої техніки.

По-шосте, спроба авторів Проекту розвантажити слідчі підрозділи є доцільною. Однак, з огляду на таке прагнення, викликає сумніви пропозиція доповнити КК України ст. 2861 (Керування транспортним засобом в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції). Такі доповнення, як видається, ще більше завантажать органи слідства.

Крім того, фактична криміналізація адміністративних правопорушень є тією бажаною метою запровадження інституту кримінальних проступків – гуманізація кримінального законодавства та забезпечення процесуальних прав особи?

Як вірно зазначає К. П. Задоя криміналізація певних проявів протиправної поведінки не може розглядатися як засіб забезпечення процесуальних прав особи. Це завдання повинно вирішуватися шляхом внесення змін і доповнень до адміністративного законодавства, а не за рахунок визнання тих або інших діянь кримінальними проступками [6, С. 29]. Крім того, А. А. Музика абсолютно вірно вказує на те, що це призведе не до розвантаження кримінального законодавства, а до суттєвого завантаження шляхом «перетягування» норм про адміністративну відповідальність за певні правопорушення у КК України, тобто перетворення адміністративних деліктів у кримінальні проступки [7].

Намір авторів Проекту посилити відповідальність за керування транспортним засобом в стані різного роду сп'яніння за слуговує підтримки, однак це завдання можна реалізувати у межах КУпАП шляхом підвищення розміру штрафу (з урахуванням ступеня сп'яніння). Крім того, видається, що наслідки керування транспортним засобом в стані сп'яніння, передбачені ст. 130 КУпАП, для винної особи на сьогодні є більш негативними за ті, які пропонуються у законопроекті. До прикладу, на відміну від положень ст. 130 КУпАП, у пропонованій редакції ст. 2861 КК не передбачено можливості вилучення транспортного засобу у винної особи. Також КУпАП передбачає можливість позбавлення особи права керування транспортним засобом до 10 років (ч. 3 ст.

130), натомість положення пропонованої ст. 2861 КК передбачають максимальний строк позбавлення такого права – 3 роки (і це у кваліфікованому складі цього злочину).

Слід також наголосити на тому, що автори Проекту пропонують криміналізувати керування транспортним засобом в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, однак керування водним або залізничним транспортом в стані сп'яніння, якщо це не спричинило жодних наслідків залишається адміністративно караним діянням. Така позиція видається не послідовною.

По-сьоме, зауваження викликає також пропонована редакція ст. 309 КК України. Так, автори Проекту відмовляються від повторності однорідних злочинів, як кваліфікуючої ознаки, натомість передбачають посилення кримінальної відповідальності за вчинення цих дій особою протягом року після її засудження за цією статтею. Оскільки це діяння авторами Проекту віднесено до категорії «кримінальних проступків», то згідно з положеннями пропонованого п. 21 ст. 89 КК України, особа після відбування покарання за цей злочин вважається такою, що не має судимості. Відповідно говорити про рецидив злочинів у такому разі підстав немає.

З урахуванням зазначеного кримінально-правова природа такої кваліфікуючої ознаки є невідомою, і чому саме «протягом року після засудження за цією статтею» – не зрозуміло.

Висновки. Зміни «правил гри» у будь-якому цивілізованому суспільстві повинні бути своєчасними, обґрунтованими і доцільними. Законотворчість повинна бути не просто сатисфакцією необхідності оплати праці народним обранцям, а способом покращення регулювання суспільних відносин. При цьому зміни до законодавства повинні базуватися на фундаментальних наукових дослідженнях. У дійсності все навпаки. Слід констатувати, що наша держава у цьому аспекті відзначається оригінальністю: зміни приймаються і лише після цього науковці намагаються віднайти хоча б якісь аргументи їх доцільності. Подібна ситуація склалася із запровадженням інституту кримінальних проступків.

Категорично ставити під сумнів цю ідею підстав немає, однак, нажаль, немає й вагомих підстав її підтримувати. Доцільність – сумнівна, процес впровадження не послідовний.

З огляду на викладене вище запровадження інституту кримінального проступку до законодавства України потребує узгодженої, послідовної діяльності як наукового товариства, так і представників законодавчого органу, що у результаті сприятиме підготовці проектів нормативно-правових актів значно вищої якості.

1. *Азаров Д. С. Упровадження категорії кримінального проступку : окремі концептуальні проблеми / Д. С. Азаров // Наукові записки. Юридичні науки. – 2012. – Том. 144-145. – С. 129-133*
2. *Мирошниченко Н. М. Концептуальні питання запровадження інституту «кримінальні проступки» у законодавство України / Н. М. Мирошниченко // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 152-156*
3. *Гладун О. З. Інститут кримінальних проступків : елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність чи шлях до криміналізації суспільства / О. З. Гладун // Наукові записки інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 6. – С. 91-95*
4. *Бахуринська О. Про дотримання принципу науковості при впровадженні інституту кримінальних проступків / О. Бахуринська // Науково-практична інтернет-конференція (05.03.2013). Секція № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=454%3A040313-14&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru*
5. *Шармар О. М. Кримінальний проступок : історія і сучасність / О. М. Шармар // Науковий висновок Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 356-364*
6. *Задоя К. П. До питання про доцільність прийняття законопроектів, що передбачають запровадження кримінальних проступків / К. П. Задоя // Адвокат. – 2012. – № 4. – С. 27-32*
7. *Музика А. Кримінальний проступок – нова правова реалія / А. Музика, В. Куц. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.yuricom.com/ua/analytical_information/?id=11843*

Пасека О.Ф. Запровадження кримінальних проступків в Україні: нагальна потреба чи зайва ініціатива?

Аналізуються основні теоретичні підходи, а також положення окремих проектів законодавчих актів щодо запровадження інституту кримінальних

проступків. Розглядаються дискусійні аспекти запровадження кримінальних проступків у законодавство України. Акцентується увага на відсутності чітких аргументів доцільності доповнення положень Кримінального кодексу вказаним інститутом. Наголошено на проблемах, пов'язаних із визначенням змісту поняття «кримінальний проступок», криміналізацією окремих адміністративних проступків, відмовою від судимості при вчиненні особою кримінального проступку тощо.

Здійснюється спроба удосконалення чинного законодавства в частині запровадження кримінального проступку до положень КК України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочин, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок.

Пасека А.Ф. Введение уголовных проступков в Украине: насущная необходимость или излишняя инициатива?

Анализируются основные теоретические подходы, а также положение отдельных проектов законодательных актов о введении института уголовных проступков. Рассматриваются дискуссионные аспекты внедрения уголовных проступков в законодательство Украины. Акцентируется внимание на отсутствии четких аргументов целесообразности дополнения положений Уголовного кодекса указанным институтом. Отмечено проблемы, связанные с определением содержания понятия «уголовный проступок», криминализацией отдельных административных проступков, отказом от судимости при совершении лицом уголовного проступка и тому подобное.

Осуществляется попытка усовершенствования действующего законодательства в части введения уголовного проступка в УК Украины.

Ключевые слова: уголовная ответственность, преступление, уголовное правонарушение, уголовный проступок.

Pasieka O. F. Introduction of criminal misdemeanors in Ukraine: urgent need or unnecessary initiative?

The basic theoretical approaches, as well as provisions of special draft legislative acts concerning the introduction of the institution of criminal misdemeanors are analyzed. Controversial aspects of the introduction of criminal misdemeanors into the legislation of Ukraine are considered. A special attention is paid to the absence of clear arguments in expedience of supplementing the provisions of the Criminal Code with this institution. Issues connected with determining the concept of «criminal misdemeanor», criminalization of special administrative offences, refusal from convictions for the commission of a criminal misdemeanor by a person are examined.

The approach to the improvement of the current Criminal Code by bringing the norms of substantive law in conformity with the norms of procedural law is denied. As far as under a general rule, the norms of procedural law are derived from the norms of substantive law.

It is proved that there are no absolute arguments in expedience of the introduction of a criminal misdemeanor into the legislation of Ukraine neither in scientific publications, nor in the explanatory notes to draft laws on this issue.

Based on the analysis, the idea of introducing the institution of criminal misdemeanor into the provisions of the Criminal Code of Ukraine seems to be questionable, because the most effective argument for such novels is the need for discharging investigation units. However, this result can be achieved by means of prediction of simplified procedure for the investigation of special types of crimes in the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Keywords: criminal liability, crime, criminal offence, criminal misdemeanor.

ЗМІСТ

НАУКОВА ШКОЛА ПОЛІТИКИ В
СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОМУ ЮРИДИЧНОМУ
ІНСТИТУТІ ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»3

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ В СФЕРІ
БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ9

Фріс П.Л. Актуальні проблеми кримінально-правової
політики сучасної України9

Кадук С.В. Аналіз практики формування та
використання натурних колекцій у розслідуванні
злочинів.....25

Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Про необхідність
концептуалізації кримінально-виконавчої політики
України.....36

Козич І.В. Принципи та функції як
системоутворюючі елементи кримінально-правової
політики46

Круль С.М. Правові засади інформаційно-довідкового
забезпечення розслідування розбоїв56

Медицький І.Б. Консеквенціологія злочинності:
загальнотеоретичні питання класифікації.....65

Микитин Ю.І. Сімейні конференції і кола як форми
відновного правосуддя76

Петечел О.Ю. Теоретичний аналіз проблеми агресії88

Смушак О.М. Реалізація кримінально-правової
політики у сфері відповідальності за приховування
злочину.....103

Шпіляревич В.В. Поняття заходів безпеки за
кримінальним правом України 114

<i>Гануляк Е.М.</i> Диспозитивність як міжгалузева категорія.....	127
<i>Красій М.О.</i> До питання взаємозв'язку напрямів кримінально-правової та кримінально- процесуальної політики.....	137
<i>Кульчак Л.С.</i> Щодо питання розуміння процесуальних гарантій прав і законних інтересів засудженого в кримінальному провадженні	148
<i>Потяк В.І.</i> Концепція ювенального примирення як механізм кримінально-правового забезпечення охорони угоди (договору) про примирення: стан і шляхи вдосконалення.....	158
<i>Харченко І.Г.</i> Керований хаос і правопорушення	167

**ФІЛОСОФСЬКІ, ІСТОРИЧНІ,
МЕТОДОЛОГІЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА
ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА176**

<i>Адамович С.В.</i> Фактор ядерної зброї в процесі становлення Української державності	176
<i>Андріюк В.В.</i> Проблемні питання понятійного відображення співвідношення публічного та приватного права	191
<i>Присташ Л.Т.</i> Організаційно-правові основи діяльності органів внутрішніх справ СРСР на західноукраїнських землях.....	204
<i>Саветчук Н.М.</i> Роль правового виховання в процесі формування правової культури.....	213

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД ТА ПРАВА ЛЮДИНИ.
ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.224**

<i>Єрменчук О.П.</i> Побудова системи захисту критичної інфраструктури в Україні з використанням досвіду сектору безпеки іноземних держав	224
---	-----

**ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ
ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО
ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА
ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА235**

Гнідан Р.М. Відмежування договору оренди
земельної ділянки від суміжних договірних
конструкцій.....235

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ТА
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО
ПРАВА. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАКИ245**

Пасека О.Ф. Запровадження кримінальних
проступків в Україні: нагальна потреба чи зайва
ініціатива?.....245

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

Актуальні проблеми вдоско-
налення чинного законодав-
ства України

Випуск 44
Збірник наукових статей

В редакції авторів наукових статей

Комп'ютерна верстка і правка Ігор КОЗИЧ

Підписано до друку 03.07.17 Формат 60x84/16. Па-
пір офсетний. ум.друк.арк. 13,9 Наклад 300 прим.
Зам. №7а/16-17.

Віддруковано в навчально-науковому
юридичному інституті
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
76018, м.Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 44а
e-mail: lawdept@pu.if.ua